

การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

AN ANALYTICAL STUDY OF POLITICAL ETHICS OF KING
RAMKHAMHAENG, THE GREAT, ACCORDING TO THERAVADA
BUDDHIST PHILOSOPHY

พระมหาตัง มหิสุสโร (ทองหล่อ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหาตัง มหิสฺสุโร (ทองหล่อ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF POLITICAL ETHICS OF KING
RAMKHAMHAENG, THE GREAT, ACCORDING TO THERAVADA
BUDDHIST PHILOSOPHY**

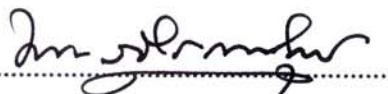
Phramaha Thing Mahitsaro (Thonglor)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E 2011.

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

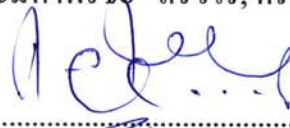
(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหาพรชัย สิริวโร, ดร.)

..... กรรมการ

(พระหัตถ์ กิตตินนุโท, ดร.)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร. เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร. ธวัชชา เดชสุภา)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระหัตถ์ กิตตินนุโท, ดร.	ประธานกรรมการ
	ผศ.ดร. สุรพงษ์ คงสัตย์	กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนราม
คำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- ผู้วิจัย** : พระมหาตัง มหิสุโสโร (ทองหล่อ)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระหัสดี กิตติคุณุโท, ดร. พธ.บ. , M.A. , Ph.D.
 - : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรพงษ์ คงศักดิ์ ป.ธ. ๔, พธ.บ. , M.A. , ปร.ด.
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยแบ่งประเด็นการศึกษออกเป็น ๓ ประการ คือ (๑) หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท (๒) หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (๓) วิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า

หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักการปกครองเกี่ยวกับความประพฤติของมนุษย์ซึ่งเป็นผู้ตัดสินใจว่าความถูกต้อง ข้อสำคัญการปกครองจึงอยู่ที่ความเป็นมนุษย์ เพราะมนุษย์มีองค์ประกอบทางร่างกาย และจิตใจ ในการตัดสินใจว่าความถูกต้อง ดีชั่ว ซึ่งถือเป็นหลักการปกครองตามหลักพระพุทธศาสนาที่อาศัยหลักธรรมในพัฒนาทางสังคม เพื่อให้เกิดความสงบสุข หลักธรรมการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรราชสังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ อธิปไตย ๑ อปริหานิยธรรม ๑ และสัพปุริสธรรม ๑

หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตามหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีทั้งหมด ๔ ด้าน ซึ่งได้แสดงเรื่องราวที่อุดมด้วยคุณค่าทางด้านการปกครอง ทั้งในด้านนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษา วรรณคดี ศาสนา และจารีตประเพณี รายละเอียดในด้านที่ ๑ กล่าวถึงการปกครองในการช่วยเหลือชาวสุโขทัยให้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยการให้มีอิสระในการค้าขาย ด้านที่ ๒ กล่าวถึงการให้ทาน รักษาชีวิต ด้านที่ ๓ กล่าวถึงความเชื่อทางศาสนาความตั้งตนยึดมั่นในพระราชศรัทธาต่อศาสนาพุทธ และด้านที่ ๔ ทรงใช้สติปัญญาในการอบรมสั่งสอนให้ความรู้กับประชาชนชาวสุโขทัยทุกหมู่เหล่า

การวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญา ซึ่งได้ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ใน ๔ ด้าน พบว่า ในแต่ละด้านนั้นได้กล่าวถึงจริยศาสตร์การปกครองของพ่อขุนรามแห่ง ความว่า ด้านที่ ๑ พระองค์ทรงมีความกตัญญูต่อบิดามารดา และมีความเมตตาต่อชาวสุโขทัย ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ปกครองของชาวสุโขทัย ทำให้มองเห็นถึงจริยศาสตร์การปกครองตามหลักพุทธปรัชญา คือ หลักพรหมวิหารธรรม ด้านที่ ๒ พบว่า พระองค์ทรงให้ชาวสุโขทัยรู้จักการโอยบุญทาน และรักษาศีล ทำให้ทราบถึงหลักการปกครองตามหลักพุทธปรัชญาในหลักทศพิธราชธรรม ด้านที่ ๓ พระองค์ทรงประกอบความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา และตั้งตนไว้ในทางที่ชอบประกอบด้วยคุณความดีอยู่เสมอโดยการชักชวนชาวสุโขทัยร่วมกันทำความดี ซึ่งเข้าในหลักพุทธปรัชญาหลักสัพปริสธรรม และด้านที่ ๔ พระองค์ทรงเป็นครูผู้สอนด้วยการสงเคราะห์ให้ความรู้ทางภาษา และส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทำให้ทราบถึงการปกครองตามหลักพุทธปรัชญาตามหลักราชสังคัตถุ

ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่า หลักจริยศาสตร์การปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นการสะท้อนให้เห็นคุณค่า อันเกิดจากพุทธปรัชญา ที่ทำให้เกิดความสงบสุขต่อการอยู่ร่วมกัน เพราะการปกครองที่ประกอบด้วยคุณธรรมย่อมจะส่งผลให้เกิดสันติภาพปราศจากความขัดแย้งทางสังคม และเป็นผลดีต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีสันติภาพและสันติสุขตลอดไป

Thesis Title : An Analytical Study of Political Ethics of King Ramkhamhaeng, the Great, According to Theravada Buddhist Philosophy

Researcher : Phramahā Thing Mahitsaro (Thonglor)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Hassadee Kittinando (B.A. , M.A. , Ph.D.)

: Asst. Prof. Dr.Suraphong Khongsat (M.A. , Ph.D.)

Date of Graduation : 9 February 2012

ABSTRACT

This documentary study is a qualitative research which aims (1) to analyze Political Ethics in Theravada Buddhist Philosophy, (2) to analyze Political Ethics of King Ramkhamhaeng, the Great, and (3) to analyze Political Ethics of King Ramkhamhaeng, the Great Based on Theravada Buddhist Philosophy.

The results are as follows:

Political ethics of King Ramkhamhaeng, the Great, in Theravada Buddhist Philosophy relates to human behaviors that judge the right. The main point of political ethics is human being which consists of physical and mental judgment of good and bad. The political ethics in Theravada Buddhist Philosophy is virtues or duties of the king, such as holy abidings, supremacy, conditions of welfare, and qualities of a good man.

The political Ethics of King Ramkhamhaeng, the Great, from the stone inscription consists of four sides which have valuable stories of government related to law science, political science, economics, society, history, geography, language, literature, religion, and customs. The first side is claimed for helping Sukhothai people to live happily and having freedom to do a business. The second side is described about giving alms, and keeping precepts. The third one is described about Buddhism beliefs. People have to stick to Buddhism. The last one is described how to train Sukhothai people for a better knowledge in living their life.

The analytical study of political ethics of King Ramkhamhaeng, the Great, based on Theravada Buddhist philosophy from four stone inscription showed that the first side is described about gratitude and kindness of King Ramkhamhaeng, the Great, to Sukhothai people. Thus, the rule

of political Ethics of King Ramkhamhaeng, the Great, is called holy abidings. The second side is supremacy encouraging Sukhothai people to give food to poor people, and encourages people to keep precepts. The third one is a quality of a good man focusing on Buddhism beliefs, keeping themselves in the right way and consisting virtues and encouraging Sukhothai people to perform good actions. The fourth side is related to royal assistance focusing on language knowledge, and supporting Buddhism seriously.

Thus, political Ethics of King Ramkhamhaeng, the Great, based on Theravada Buddhist philosophy reflects values which are from Buddhism philosophy leading to happiness of cooperation from Buddhism philosophy because the Dhamma political will cause peace resulting in good effect for living together in the society peacefully and happily forever.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะความเมตตาอนุเคราะห์ของคณาจารย์บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ซึ่งผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง คือ (๑) พระหัตถ์ดี กิตติคุณ โท,ดร. ที่เมตตาเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำอย่างดียิ่ง (๒) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรพงษ์ คงศักดิ์ ที่ได้อนุเคราะห์เป็นกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ให้ ตลอดทั้งได้ให้คำแนะนำให้กำลังใจ และได้ช่วยตรวจแก้วิทยานิพนธ์นี้แก่ผู้วิจัยอย่างเต็มใจและเสียสละอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีวรญาณ รองอธิการบดีวิทยาเขตนครราชสีมา และคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ที่ได้เปิดการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาขึ้นในวิทยาเขตนครราชสีมา และขอขอบพระคุณพระเถรานุเถระ สหธรรมิกพระนิสิตร่วมรุ่นทุกรูป ที่ได้ให้กำลังใจในการศึกษาเป็นอย่างดี ขออนุโมทนา ขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษานครราชสีมาทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือแนะนำอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ

เจริญพรขอบคุณญาติโยมทุกๆ ท่าน ที่ให้ความเมตตาสนับสนุนเป็นกำลังใจตลอดถึงถวายปัจจัยแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา ที่ไม่ได้เอ่ยนามไว้ ณ ที่นี้ คุณความดีทั้งหลายทั้งปวงอันจะพึงเกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขออุทิศถวายน้อมบูชาสักการะแด่บิดามารดา บุรพจารย์ และบุพการีชนทุกท่าน ขอให้เป็นผู้มีส่วนแห่งคุณความดีในครั้งนี้โดยทั่วกัน

พระมหาตัง มหิสุสโร (ทองหล่อ)

๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	น
สารบัญภาพ	ณ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ คำจำกัดความศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๐
๒.๑ จริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายของจริยศาสตร์เชิงพุทธปรัชญา	๑๐
๒.๑.๒ แนวความคิดของจริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญา	๑๓
๒.๑.๓ หลักการของจริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญา	๑๔
๒.๑.๔ เกณฑ์การตัดสินจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญา	๑๕
๒.๑.๕ หลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญา ๓ ระดับ	๒๓

๒.๒ จริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท	๒๘
๒.๒.๑ ธรรมชาติของมนุษย์	๒๘
๒.๒.๒ อำนาจในการปกครอง	๒๙
๒.๓ คุณลักษณะของผู้ปกครองตามพุทธปรัชญา	๓๒
๒.๔ หลักธรรมของผู้ปกครองตามแนวพุทธปรัชญา	๓๕
๒.๔.๑ หลักทศพิธราชธรรม	๓๕
๒.๔.๒ จักรวรรดิวัตร	๔๐
๒.๔.๓ ราชสังคหวัตถุ ๔	๔๓
๒.๔.๔ พรหมวิหาร ๔	๔๖
๒.๔.๕ อปริหานิยธรรม ๗	๔๘
๒.๔.๖ สัมปติธรรม ๗	๔๙
๒.๕ หลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง	๕๐
๒.๖ ประโยชน์ของจริยศาสตร์ด้านการปกครองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๔
บทที่ ๓ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช	๘๒
๓.๑ เนื้อหาหลักศิลาจารึก หลักที่ ๑	๕๗
๓.๒ ประวัติของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชโดยสังเขป	๖๓
๓.๓ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช	๖๓
บทที่ ๔ วิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช	
ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๙
๔.๑ การใช้หลักพรหมวิหารธรรม	๗๐
๔.๒ การใช้หลักทศพิธราชธรรม	๗๓
๔.๓ การใช้หลักสัมปติธรรม	๗๖
๔.๔ การใช้หลักราชสังคหวัตถุ	๗๘

บทที่ ๕ สรุป และข้อเสนอแนะ	๘๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	๘๖
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป	๘๖
บรรณานุกรม	๘๗
ประวัติผู้วิจัย	๘๘

สารบัญภาพ

เรื่อง	หน้า
ภาพที่ ๑ ศิลajarึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑	๕๗
ภาพที่ ๒ ศิลajarึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒	๕๘
ภาพที่ ๓ ศิลajarึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓	๖๐
ภาพที่ ๔ ศิลajarึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๔	๖๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๕๖/๑๕๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๖/๒๑๐. หมายถึง วินัยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๑๕๖ หน้า ๑๕๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. พ.ศ. ๒๕๐๐ และวินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑ ชื่อ ๑๕๖ หน้า ๒๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕

สำหรับอรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ภาค/หน้า ตัวอย่าง อภิ. ปรุจ.อ. (บาลี) ๑/๓๕๑ หมายถึง อภิธรรมปิฎก ปรุจกธกฏกฐกถา เล่ม ๓ หน้า ๓๕๑ อภิ.ปรุจ.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๗๒ หมายถึง อภิธรรมปิฎกปัญจปกรณ์อรรถกถา เล่ม ๓ ภาค ๑ หน้า ๔๗๒ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที. ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที. ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม. ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณฑาสกั	(ภาษาไทย)
ม. อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณฑาสกั	(ภาษาไทย)
สั. ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั. นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั. สพา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สั. ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อจ. เอกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. จตุก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ปรุจก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ปรุจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ฉก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ปรุจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. สตุตก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)

อจ. อัญญา.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัญญาภิชาต	(ภาษาไทย)
อจ. นวก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกภิชาต	(ภาษาไทย)
อจ. ทสก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกภิชาต	(ภาษาไทย)
อจ. ติก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกภิชาต	(ภาษาไทย)
ขุ. ฐ.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ. อิติ.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อติวุตตก	(ภาษาไทย)
ขุ. ชา.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ. สจ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ. วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
-----------	----------	-------------------	------------

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
---------	---------	-----------	---------------------------------	-----------

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สจ.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปญจ.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ปัญจปกรณ์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมัยโบราณ มนุษย์ได้มีการปกครองเพื่อผลประโยชน์และความสุขให้เป็นที่ไปตามธรรมชาติ เมื่อโลกมีความเจริญมากยิ่งขึ้น การปกครองก็เกิดสังคมลับซับซ้อนขึ้นตามลำดับ ผู้ที่เป็นสมาชิกใหม่ของสังคมเหล่านี้จะมีความรู้สึกต้องการที่จะแยกออกไปจากผู้อื่น ที่มีใจเป็นสมาชิก การที่มนุษย์ปกครองกันเองและร่วมกันอยู่เป็นพวกนั้น ไม่ว่าจะเป็นเผ่า ตระกูล เชื้อชาติ ศาสนา หรือสังคมใด ๆ ในสมัยประวัติศาสตร์ ได้พิสูจน์ให้เราเห็นแล้วว่าไม่มีอะไรที่จะมีอำนาจแผ่กว้าง และเป็นสากลมั่นคงยิ่งไปกว่าสังคมของผู้มีจริยศาสตร์เป็นแกนกลางของชีวิต^๑ เพราะจริยศาสตร์หมายถึง ศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องความประพฤติของมนุษย์ ว่าด้วยความดีคืออะไร ความชั่วคืออะไร ความถูกต้องคืออะไร ความยุติธรรมคืออะไร หน้าที่กรณียะและสิทธิคืออะไร”^๒ จริยศาสตร์เป็นเรื่องของธรรมชาติที่มีมานานแสนนานซึ่งได้กล่าวถึงความดีชั่วถูกผิด การอยู่ร่วมกันในชั้นแรกของมนุษย์เรียกว่าการปกครอง ซึ่งเกิดจากอะไรถูกอะไรผิด อะไรชอบธรรม ไม่ชอบธรรม” ด้วยเหตุนี้ จริยศาสตร์จึงมีส่วนสำคัญต่อระบบการปกครอง

การปกครองในชั้นแรก กษัตริย์จะเป็นผู้อาศัยธรรมเนียม ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ลัทธิจารธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่^๓ การปกครองแผ่นดิน มีหลักธรรมการปกครองในทางพระพุทธศาสนา คือ หลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ๑๒ ราชสังคหัตถุ ๔ อปรินิยธรรม ๗ และพรหมวิหาร ๔

จากประวัติศาสตร์การปกครองตั้งแต่ต้นรัฐสมัยของประเทศไทย มาจากการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในด้านการปกครอง ผู้นำประเทศเมื่อมีอำนาจในการบริหารบ้านเมือง มักจะนำหลักคุณธรรมจริยธรรม (จริยศาสตร์) มาใช้ในการบริหารบ้านเมือง เพราะมีบทบาทสำคัญต่อสังคมส่วนรวม คือ สามารถควบคุมให้สังคมสงบสุขได้ จริยศาสตร์จึงมีอิทธิพลต่อแนวความคิด

^๑ บุญมี แทนแก้ว, “จริยศาสตร์”, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒.

^๒ เ.เอิ้น ชยคิดเลเก เขียน, สุเชาว์ พลอยชุม แปล, จริยศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๑/๘๖, คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารงค์ พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕๑.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

คติความเชื่อ ศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจสังคม และแนวทางปฏิบัติขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนพฤติกรรมและปรากฏการณ์ต่างๆทางสังคมอื่น ๆ อีกมากมาย^๕

สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ได้ทรงใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องช่วยในการปกครอง โดยได้ทรงสร้างพระแท่นมณีคศิลาอาสน์ขึ้น เพื่อให้พระเถรานุเถระแสดงพระธรรม เทศนาแก่ประชาชนในวันพระ ส่วนวันธรรมดาพระองค์จะเสด็จประทับเป็นประธานเพื่อปริยาราชากร พ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระราชกรณียกิจด้านการเมืองการปกครองที่สำคัญ ได้แก่ (๑) ในสมัยสุโขทัยทรงทำสงครามขยายอาณาเขตไปอย่างกว้างขวางให้มากที่สุด (๒) โปรดให้สร้างพระแท่นศิลาขึ้น เรียกว่า “พระแท่นมณีคศิลาอาสน์” ตั้งไว้กลางดงตาลสำหรับไว้ให้พระภิกษุสงฆ์ขึ้นแสดงธรรมสวณะและทรงใช้เป็นที่ประทับสำหรับอบรมสั่งสอนบรรดาขุนนางและพสกนิกรในวันธรรมดา และ (๓) ได้มีการนำหลักจริยศาสตร์มาใช้ในการปกครองประเทศ ซึ่งเป็นการปกครองแบบใหม่ โดยใช้วิธีการ พ่อปกครองลูก หรือ ปิตุภักดิ์ ดังปรากฏหลักฐานในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า “ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพรฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมืองมีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจมันจะกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไว้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียกเมื่อถาม สวณความแก่มันโดยชื่อ ไพรในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม” ซึ่งมีความหมายว่า หากประชาชนคนใดของพระองค์มีเรื่องทุกข์ร้อนและไม่ได้รับความเป็นธรรมก็ให้ไปลั่นกระดิ่งที่พระองค์แขวนไว้ กราบทูลความเดือดร้อนของตนให้พระองค์ทราบ พระองค์ก็จะทรงออกมากุศลเพื่อแก้ไขและช่วยเหลือด้วยพระองค์เอง ก่อให้เกิดความปลาบปลื้มให้แก่ประชาชนเป็นอย่างยิ่ง ด้วยวิธีนี้จึงเป็นที่มาของประเพณีที่เรียกกันว่า “ตีกลองร้องฎีกา”^๖ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าพระองค์ทรงมีความเมตตาต่อประชาชน และเป็นเหตุให้เกิดความใกล้ชิดกันมาก ราษฎรจึงเรียกกันติดปากว่า “พ่อขุน” พระองค์ได้ทรงถือเสมือนหนึ่งว่าเป็นบิดาของราษฎรทั้งหลาย ในทุกวันพระมักเสด็จออกประทับยังพระแท่นศิลาอาสน์ ทำการสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม^๗

ดังนั้น “จริยศาสตร์” จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการปกครอง เพราะเป็นหลักความประพฤติเพื่อนำไปสู่ความดี ซึ่งเป็นแนวทางให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ และมีส่วนสำคัญต่อความต้องการทางจิตใจ (Spiritual Needs) นั่นคือ การประพฤติดีอันเป็นรากฐานของกิจการทั้งปวง ความ

^๕ วศิน อินทสระ, “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและประเทศไทย”, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๑.

^๖ ตรี อมาตยกุล, “ประวัติศาสตร์สุโขทัย”, แดงงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี ปีที่ ๑๔ เล่ม ๑ (๒๕๒๗) ปีที่ ๑๘.

^๗ ประเสริฐ ณ นคร, “ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก”, งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน, ๒๕๓๔, หน้า ๒๘-๔๐.

ต้องการทางจริยศาสตร์จึงมีความจำเป็นและมีความสำคัญมาก ต่อความต้องการทางร่างกายและจิตใจของมนุษย์ เพราะจะก่อให้เกิดการยอมรับในสังคม^๔

จากเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อให้เห็นถึงคุณค่าลักษณะทางหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชว่าเป็นอย่างไร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสารมีขอบเขตศึกษา ดังนี้

๑.๓.๑.๑ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓.๑.๒ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

๑.๓.๑.๓ วิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร ดังนี้

๑.๓.๒.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ คือ การศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ ๒๕๓๕, ศึกษาจากหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑, ศึกษาจากจารึกสมัยสุโขทัย กรมศิลปากร พ.ศ ๒๕๒๖

๑.๓.๒.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ คือ การศึกษาจากอรรถถา ฎีกา ตำราทางพระพุทธศาสนา วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ หนังสือวิชาการ เอกสารและบทความต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

^๔ พันตำรวจโท ดร.ลำดวน ศรีมณี, “จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครอง หมายถึง หลักการบริหารหรือระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมที่มนุษย์ได้กำหนดขึ้นมาเพื่อใช้เป็นหลักการปกครองชุมชนให้มีความสุข ซึ่งจริยศาสตร์ถือว่าเป็นหลักของสาขาปรัชญาที่ว่าด้วยหลักการดำเนินชีวิตของมนุษย์และในงานวิจัยนี้ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองหมายถึงเอาหลักการบริหารบ้านเมืองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่พระองค์ทรงใช้ดูแลควบคุมการแสดงออกทางสังคมของประชาชนในสมัยสุโขทัยที่พระองค์ทรงเป็นผู้นำ และหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่พระองค์ทรงใช้คือ หลักทศพิธราชธรรม หลักจักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ พละ ๕ ราชสวัสดิธรรม

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการ ของปรัชญา” ตามคำนิยามนี้หมายความว่า พุทธปรัชญาจะจำกัดวงอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพระพุทธศาสนาเท่านั้น

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช หมายถึง พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วงแห่งราชอาณาจักรสุโขทัย เสดยราชย์ประมาณ พ.ศ. ๑๘๒๒ ถึงประมาณ พ.ศ. ๑๘๔๑ พระองค์ทรงรวบรวมอาณาจักรไทยจนเป็นปึกแผ่นกว้างขวาง ทั้งยังได้ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้น ทำให้ชาติไทยได้สะสมความรู้ทางศิลปะ วัฒนธรรม และวิชาการต่าง ๆ สืบทอดกันมาจนกว่าจะร้อยปี

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้รวบรวมเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อทำการศึกษวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน ดังนี้

วสิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “จริยศาสตร์” ความว่า จริยศาสตร์ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Ethics นั้น เป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญา เรียกกันว่า ปรัชญาศีลธรรม (Moral Philosophy) จริยศาสตร์จึงเป็นจริยธรรมรากฐานแห่งความเจริญรุ่งเรืองมั่นคง และสงบสุข

ของปัจเจกชน สังคมและประเทศชาติ รัฐทุกรัฐควรมีแนวนโยบายให้ประชาชนมีจริยธรรมอันดีเป็นหลักประการแรกและถือเป็นอุดมคติทีเดียว ส่วนการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ ให้เป็นอันดับรองลงมา ทั้งนี้เพราะการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งไม่มีจริยธรรมเป็นแกนกลางหรือเป็นหลักยึดแล้วย่อมให้โทษมากกว่าให้คุณ “เปรียบสังคมเหมือนต้นไม้ไม่มีแก่น จริยธรรมก็เหมือนแก่น ความเจริญนอกนี้เหมือนเปลือกกระพี้ซึ่งห่อหุ้มแก่นเอาไว้ถ้าเปรียบความรู้เหมือนดิน จริยธรรมย่อมเหมือนน้ำ ดินที่ไม่มีน้ำยึดเหนี่ยวเกาะกุม ย่อมเป็นฝุ่นละอองให้ความรำคาญมากกว่าให้ประโยชน์ คนมีความรู้ที่ไม่มีจริยธรรมจึงมักเป็นคนที่ก่อความรำคาญหรือความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นอยู่เนื่อง ๆ

การพัฒนาบ้านเมืองต้องพัฒนาที่จิตใจของคนก่อน เมื่อจิตใจของคนดีแล้ว เรื่องอื่น ๆ ก็จะพลอยดีตาม ดังนั้น จริยธรรมในสังคมจึงควรได้รับการพิจารณาเป็นอันดับแรก เศรษฐกิจและปากท้องของประชาชนจะดีขึ้นที่ถ้าจริยธรรมของคนในสังคมดีขึ้น ที่เศรษฐกิจต้องเสื่อมโทรมประชาชนบางส่วนต้องหิวโหยนั้น เพราะชนบางส่วนของสังคมนั้นเองละเลยจริยธรรมกอบโกยเอาทรัพย์สินไว้เป็นประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไป ความเห็นแก่ตัวจัดเลี้ยงน้ำใจ ขาดเมตตาปราณี นั้นมิใช่สัญลักษณ์ของการขาดจริยธรรมหรือ”^๕

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บุญมี แทนแก้ว ได้กล่าวไว้ในหนังสือ จริยศาสตร์ สรุปได้ว่า จริยศาสตร์เป็นวิถีชีวิตที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อความสงบสุขแก่ตนเองและครอบครัวแล้ว ยังเป็นปัจจัยเอื้ออำนวยผลดีให้ประเทศชาติและโลกเกิดสันติสุขอย่างแท้จริงและถาวรได้ ถ้าบุคคลในชาติหรือพลโลก ได้มีการประพฤติปฏิบัติโดยอาศัยจริยศาสตร์หรือมีจริยพันธะเป็นเกณฑ์หรือบรรทัดฐานแล้วแน่อนอนความดีหรือบุญเท่านั้นจะเกิดขึ้น แต่ถ้าจะทำอะไรประกอบกิจการใดโดยไม่คำนึงถึงจริยศาสตร์เสียเลย ความชั่วหรือบาปก็จะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ไม่ว่าจะปฏิบัติหน้าที่การงาน หรือประกอบอาชีพอะไร”^๖

ดร.จำเริญรัตน์ เจือจันทร์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “จริยศาสตร์ทฤษฎีจริยธรรมสำหรับนักบริหารการศึกษา สรุปได้ว่าจริยศาสตร์เป็นจริยธรรมของมนุษย์เพราะจะต้องปลูกฝังให้มีอยู่ในตัวบุคคลทุกคน ควบคู่กับสิ่งที่เรียกว่ารู้ดี ปฏิบัติดี ที่ทุกคนจะต้องนำมาเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะประยุกต์ใช้ในหน้าที่การงาน ซึ่งจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดี คือ การดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมของมวลมนุษย์อย่างมีความสุข การดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมของมวลมนุษย์ในท่ามกลางสภาพปัญหาและวิกฤติต่าง ๆ ด้านจริยธรรม จำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกคนจะต้อง

^๕ วศิน อินทสระ, “จริยศาสตร์(ศาสตร์ที่ว่าด้วยคุณความดีและศิลปะในการตัดสินใจ)”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ ๑๙๙๑ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๙๖.

^๖ บุญมี แทนแก้ว, “จริยศาสตร์”, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส. พรินติ้งเฮาส์ ๒๕๕๐), หน้า ๒๗๖.

ตระหนักถึงความสำคัญของจริยธรรม ที่มีพื้นฐานมาจากศาสนาที่ตนเองนับถือ หรือพื้นฐานจากทฤษฎีต่าง ๆ และนำมาปฏิบัติเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนอยู่ตลอดเวลา จริยศาสตร์จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหาของชีวิตได้”^{๑๑}

พันตำรวจโท ดร.ลำดวน ศรีมณี ได้กล่าวไว้ในหนังสือจริยธรรม และจริยศาสตร์ ตะวันออก สรุปความได้ว่า จริยศาสตร์เป็นวิชาที่เกี่ยวกับหลักปฏิบัติ อันได้แก่ศีลธรรม กฎเกณฑ์ ความถูกต้อง หรือหลักธรรมคำสั่งสอนในทางศาสนาต่าง ๆ สิ่งที่จะเป็นจริยธรรมจริยศาสตร์ได้ จะต้องมียุคประกอบหลายอย่างตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ที่สำคัญที่สุดคือ ต้องเป็นคำสั่งสอนของศาสนาด้วย เพราะผู้ที่นับถือศาสนาย่อมถือว่าเป็นคนดีของสังคม เพราะศีลธรรมของศาสนาต่าง ๆ มีมาตรการของความประพฤติดีเป็นสากล แม้ว่าบางศาสนาจะสอนไม่เหมือนกัน แต่จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ย่อมเหมือนกัน คือ ไม่ขัดกับมาตรการของความประพฤติที่ดีเป็นสากล ดังนั้นความประพฤติดีตามความเชื่อถือทางศาสนาผู้ปฏิบัติย่อมได้รับการยอมรับการปฏิบัติตามมาตรฐานสากลมีคุณค่าสูงขึ้นด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าผู้มีจริยธรรมสูง ย่อมจะมีจริยศาสตร์สูงไปด้วย^{๑๒}

พระราชชัชวาล (พุทธทาสภิกขุ อินทปญฺโญ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ การเสริมสร้างจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น สรุปความได้ว่า “จริยธรรม คือ สิ่งที่ยิ่งประเสริฐ จะต้องประเสริฐ ส่วนศีลธรรม หมายถึง สิ่งที่กำลังประเสริฐอยู่ หรือประเสริฐแล้วจริยธรรม (Ethics) อยู่ในรูปของปรัชญา คือสิ่งที่ต้องคิดต่อนึก ส่วนศีลธรรม (Morality) จะต้องทำอยู่จริง เพราะเป็นปัญหาเฉพาะหน้าจริยธรรม เป็นเรื่องหลักแห่งความประพฤติในทางที่ชอบ เป็นเรื่องเกี่ยวกับมาตรฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติ หรือเป็นหลักปฏิบัติที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องควร ในบางครั้งก็ใช้แทนคำว่า คุณธรรม ซึ่งหมายถึงคุณงามความดี หรือแทนคำว่า”^{๑๓}

พระครูสุนทรธรรมโสภณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธปรัชญาเพื่อพัฒนามนุษย์ สรุปความได้ว่า “มนุษย์ที่พัฒนาตนตามหลักการของพระพุทธศาสนา จะทำให้ตนเองมีความสุขด้วยตนเองได้มากขึ้น และพึงพาต่อวัตถุน้อยลงตรงข้ามกับกระแสการพัฒนาแบบอุตสาหกรรม ที่ว่ายังมี

^{๑๑} ดร.จำเริญรัตน์ เจือจันทร์, “จริยศาสตร์จริยธรรมสำหรับนักบริหารการศึกษา”, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอเอส, พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๗.

^{๑๒} พันตำรวจโท ดร.ลำดวน ศรีมณี, “จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๔.

^{๑๓} พระราชชัชวาล (ภิกขุพุทธทาส อินทปญฺโญ), “การเสริมสร้างจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น, คณะครูโรงเรียนนฤมิตรวิทยา จังหวัดนครราชสีมา”, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพ อามาศย์โทพระยาราชสีมาจารย์, ๒๕๑๑), หน้า ๑๒๑.

วัตถุนิโภคมากก็ยิ่งมีความสุขมาก แล้วก็เอาความสุขของตนเองไปขึ้นอยู่กับวัตถุนั้นตามลำดับความสามารถมีความสุขในตนเองน้อยลง จนกระทั่งกลายเป็นลักษณะของมนุษย์ในยุคปัจจุบันที่ขอใช้คำว่า เป็นมนุษย์ที่ยิ่งโตขึ้นก็ยิ่งสุขยากขึ้น พร้อมกับทุกข์ง่ายขึ้นที่สุขยากด้วย พัฒนาศักยภาพที่จะเป็นทุกข์ให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ ในการพัฒนามนุษย์ที่มีคุณภาพ จะต้องพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขเมื่อเราพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขเราก็เป็นคนที่สูงง่ายขึ้น และเรากลับต้องการวัตถุน้อยลงพอต้องการวัตถุน้อยลง วัตถุที่จำเป็นต่อการมีความสุขของเราก็ยิ่งน้อยลง เราก็สุขง่ายขึ้นจนกระทั่งในที่สุดเรามีความสุขเต็มอิ่มในตัวเราตลอดเวลา วัตถุภายนอกเป็นเพียงส่วนเสริม เราก็มีความสุขพร้อมกับที่มีชีวิตมีอิสรภาพมากขึ้น”^{๔๔}

พระปลัดชัยมงคล กลุยาโณ (ตาลอ้าไฟ) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ การกำหนดคุณค่าชีวิตของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทสรุปความได้ว่า “การดำเนินชีวิตของมนุษย์เรานั้นต้องอยู่ภายใต้กรอบกฎเกณฑ์ของหลักธรรมในการประพฤติปฏิบัติตน ถ้ามนุษย์เราไม่มีกรอบหรือจุดมุ่งหมาย “ ก็เหมือนกับเรือที่ลอยคอกอยู่ในท่ามกลางแม่น้ำ ไม่สามารถที่จะเข้าหาฝั่งได้เจอ” แต่ถ้าเรามีกรอบมีจุดมุ่งหมาย และประพฤติตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด เป็นผู้รู้จักหน้าที่ รู้จักตน ไม่หลงมัวเมาในสิ่งที่เป็นวัตถุแล้วย่อมจะนำพาชีวิตมุ่งสู่จุดหมาย คือความสุขแห่งชีวิต ก็เหมือนกับกลุ่มคนในสังคมจะต้องมีหลักหรือกรอบในการดำเนินชีวิตหรือการปฏิบัติตนจะต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย และต้องปฏิบัติตามระเบียบที่วางไว้ ทหารก็ต้องมีระเบียบวินัยเป็นข้อบังคับพระพุทธศาสนาของเราก็เช่นกัน ย่อมมีหลักธรรมเป็นกรอบ ในการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

ส่วนการกำหนดคุณค่าชีวิตในปัจจุบันนี้ ส่วนมากจะถือประโยชน์ในปัจจุบันเป็นหลักสำคัญ เช่น การมีฐานะ มีทรัพย์สมบัติ มีเกียรติยศชื่อเสียง มีบ้านใหญ่โตหรูหรา ว่าประสบความสำเร็จในชีวิต ที่จริงแล้วมันเป็นเพียงวัตถุภายนอกที่เรามีเท่านั้น แต่วัตถุที่เกิดขึ้นภายในจิตใจเรานั้น ไม่มีสิ่งเหล่านี้ จนทำให้เราลืมนึกถึงคุณค่าที่แท้จริงของตัวเอง คงอีกไม่นานการดำเนินชีวิตของคนเรา ย่อมตกเป็นทาสของวัตถุ ทำให้หลักศีลธรรมนั้นเสื่อมถอยไปในที่สุด แต่อย่างไรก็ตามถ้าทุกฝ่าย รู้จักส่งเสริมหลักการประพฤติปฏิบัติให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม คุณค่าชีวิตของมนุษย์เราย่อมมีเกิดขึ้นได้โดยอาศัยหลักธรรมเป็นกรอบประพฤติปฏิบัติตน ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน”^{๔๕}

^{๔๔} พระครูสุนทรธรรมโสภณ, **พุทธปรัชญาเพื่อพัฒนามนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๖.

^{๔๕} พระปลัดชัยมงคล กลุยาโณ (ตาลอ้าไฟ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การกำหนดคุณค่าชีวิตของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์บัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐)

นรี ภวกันตานันท์ ได้ศึกษาเรื่อง “แนวความคิดทางการเมือง และการปกครองจากนักคิดและพระไตรปิฎก ในเรื่องการปกครองที่ดี คุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดี และวิธีการที่จะทำให้บ้านเมืองมีความสุขความเจริญตามหลักพุทธศาสนา” สรุปว่า วิธีการปกครองที่จะทำให้บ้านเมืองมีความสุขความเจริญในสังคมจะต้องถือธรรม โดยมีศีล ๕ เป็นพื้นฐาน และที่สำคัญจะต้องจัดการให้สังคมได้รับความรู้ความเข้าใจและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง โดยฟังพระธรรมเทศนาจากพระสงฆ์ เพื่อให้เข้าถึงการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ประโยชน์อย่างจริงจังในทางการเมืองการปกครอง^๖

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น ยังไม่มีผู้ใดได้ทำวิจัยในเรื่องนี้อย่างละเอียด จึงถือว่า ไม่สามารถตอบงานวิจัยนี้ได้โดยตรง เป็นเพียงแนวคิดและกรอบที่จะใช้เป็นตัวอย่งในการนำมาวิเคราะห์ การศึกษาเรื่อง จริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงตามแนวพุทธปรัชญาเพื่อให้เห็นความแตกต่างและความเชื่อมโยงของความคิดในเชิงจริยศาสตร์ด้านการปกครองซึ่งเป็นหลักปรัชญาอีกด้านหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย และสังคมอื่นๆ ที่ต้องมีรูปแบบการปกครองที่แตกต่างกันออกไป

ดังนั้นเพื่อให้เห็นกรอบของการตีความและอธิบายความจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงตามแนวพุทธปรัชญามากยิ่งขึ้นและมีความถูกต้องตามหลักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะทำให้งานวิจัยนี้มีความสมบูรณ์และเกิดองค์ความรู้ใหม่ให้กับผู้สนใจในรูปแบบการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงที่มีความเชื่อมโยงกับหลักพุทธปรัชญาได้อย่างถูกต้องสืบไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คือ รวบรวมเอกสารข้อมูล ทั้งเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) คือพระไตรปิฎก, หลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ ตำราทางวิชาการที่เป็นผลงานของท่านผู้รู้ทางด้านพระพุทธศาสนาอันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทั่วไป โดยมีขั้นตอนต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ ๒๕๑๕, ศึกษาจากหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑, ศึกษาจากจารึกสมัยสุโขทัย กรมศิลปากร พ.ศ ๒๕๒๖

^๖ นรี ภวกันตานันท์, “การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา : ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘)

- ๑.๗.๒ ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา หนังสือตำราวิชาการ บทความ เอกสารต่าง ๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ได้ศึกษามาวิเคราะห์ตามกรอบของวัตถุประสงค์การวิจัย
- ๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ
- ๑.๗.๕ เสนอผลการศึกษาโดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ผลการวิจัยคาดว่าจะทำให้ทราบและเกิดความเข้าใจหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ผลการวิจัยคาดว่าจะทำให้ทราบและเกิดความเข้าใจหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
- ๑.๘.๓ ผลการวิจัยคาดว่าจะทำให้ทราบและเกิดความเข้าใจหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

บทที่ ๒

หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ได้กล่าวถึงหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งมีประเด็นที่ศึกษา ๖ หัวข้อ คือ (๑) จริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (๒) จริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท (๓) คุณลักษณะของผู้ปกครองตามพุทธปรัชญา (๔) หลักธรรมของผู้ปกครองตามแนวพุทธปรัชญา (๕) หลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง (๖) ประโยชน์ของจริยศาสตร์ด้านการปกครองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท มีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ จริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นระบบจริยศาสตร์หนึ่งที่ได้วางหลักการหรือแนวคิดในเชิงจริยธรรมไว้อย่างเป็นระบบ พระพุทธองค์ทรงเน้นถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ตลอดจนการพัฒนาคุณค่าของความเป็นมนุษย์และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข ด้วยการประพฤติแบบเอาใจเขามาใส่ใจเรา พระพุทธศาสนาจึงได้มุ่งเน้นถึงคุณค่าทางจริยศาสตร์ให้เห็นคุณค่าเห็นความงามความดี เป็นหลักเพื่อความเป็นอยู่อย่างสันติ

๒.๑.๑ ความหมายของจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญา

พระพุทธศาสนามักให้คำจำกัดความของคำว่าจริยศาสตร์คือ จริยธรรม (Morality) จนบางครั้งแยกกันไม่ออก เพราะจริยศาสตร์กับจริยธรรม หมายถึงธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติหรือหลักธรรมคำสอนอันเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของมวลมนุษย์ คำว่า ธรรมะ คือ ความถูกต้อง ความดีคือถูกด้วยดีด้วยถูกต้องก็คือธรรมะและอธรรมก็คือผิดและเสีย ดังนั้น ธรรมะจึงหมายถึง องค์คุณคือความรักถูก รักดี ซึ่งเกิดอยู่ในจิตใจ ธรรมะ คือ สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นคนดี ประุงจิตใจคนผู้ประพฤติให้ดีขึ้น ให้ประณีตขึ้น ให้สูงขึ้นในขณะที่เดียวกันธรรมะนั้นเองก็ขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกไปจากจิตใจด้วย ธรรมะ คือ เป็นสิ่งเกี่ยวกับงานทุกอย่างที่ต้องการถูก ดี ธรรมะ คือ คำสอนทางศาสนาที่ว่าด้วยหลักหรือข้อปฏิบัติมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีและเป็นกลางๆที่เรียกว่ากุศลธรรม อกุศลธรรมและอัปายกตธรรม และธรรมะ หมายถึงสภาพที่ทรงไว้ ธรรมดา ธรรมชาติ สภาวะธรรม สังขธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ สิ่งปรากฏการณ์ ธรรมารมณฺ์ สิ่งที่ใจคิด คุณธรรมความดี ความถูกต้อง ความประพฤติชอบ หลักการ แบบแผน ธรรมเนียม หน้าที่ ความชอบ ความยุติธรรม พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น

คำว่า จริยธรรม มาจากคำ ๒ คำคือ จริยะ+ธรรม ซึ่งแปลตามศัพท์ คือ จริยะ แปลว่า ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ ธรรม แปลว่า คุณความดี คำสั่งสอนในศาสนา หลักปฏิบัติในทางศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง กฎเกณฑ์เมื่อนำเอาคำจริยะมาต่อกับคำว่าธรรมเป็น จริยธรรม แปลเอาความหมายว่าหลักความจริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ^๑

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า จริยธรรม เป็นธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติหรือกฎเกณฑ์ศีลธรรม ซึ่งหมายถึง ความประพฤติที่ดีที่ชอบจริยธรรมหรือจริยศาสตร์ มาจากศัพท์ภาษาอังกฤษ Ethics ซึ่งมาจากศัพท์ภาษากรีก Ethos (Character) หมายถึง ศาสตร์ว่าด้วยปรัชญาเกี่ยวกับความถูกต้องหรือความผิดในการกระทำของมนุษย์ซึ่งเป็นศาสตร์เกี่ยวข้องกับความประพฤติของมนุษย์เป็นเรื่องที่ต้องใช้วิจารณ์ญาณเชิงศีลธรรมและการเลือกพิจารณาที่จะประพฤติหรือกระทำโดยศีลธรรมหากผู้ใดประพฤติหรือกระทำอย่างมีศีลธรรมผู้นั้นย่อมจะถูกมองว่าเป็นผู้มีจริยธรรมเพราะความมีจริยธรรมจะสะท้อนมา จากการมีศีลธรรม คำสองคำที่มักจะใช้แทนกันเสมอ^๒

พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมคือความประพฤติ ธรรมคือการดำเนินชีวิต คำว่า จริยธรรมนี้นักปราชญ์ประเทศไทย ได้บัญญัติให้ใช้สำหรับคำภาษาอังกฤษว่า Ethics หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรมหรือกฎศีลธรรม จริยะหรือ จริยธรรม อันประเสริฐ เรียกว่า พรหมจริยะ พรหมจริยธรรมหรือพรหมจรรย์ แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ หรือการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ หมายถึง มรรคมิถุน์ ๘ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญาเทียบศีลธรรม^๓

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า จริยธรรม หมายถึง ข้อผูกพันที่โยงสังขารนั้นเข้ากับชีวิตและสังคมของมนุษย์^๔

พระราชวรมุนี ได้อธิบายจริยธรรมทางพุทธศาสนาไว้ว่า หมายถึง การนำเอาความรู้ในความจริงหรือกฎธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตที่ดีงามซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองหรือต่อสังคมโดยมีศีลสมาธิ ปัญญา เป็นองค์ประกอบ เพื่อพัฒนาตนเองให้มี

^๑ ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๗.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ (ฉบับประมวลศัพท์)**, (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วัฒนธรรมไทย สูญคนเป็นผู้นำและผู้ให้**, กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๔.

ภาวะของความเป็นผู้เห็นดีเห็นงาม เห็นชอบอันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของจริยธรรม จะเห็นว่าสาระสำคัญของจริยธรรมพุทธศาสนาต้องมีปัญญาเป็นตัวกำกับโดยปัญญาเกิดขึ้นได้ด้วยความรู้ ความคิด และการไตร่ตรองด้วยเหตุผล ประสบการณ์และความเป็นจริง ฉะนั้น ความหมายของจริยธรรมทางศาสนาก็คือ การใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาและตัดสินใจเลือกหนทางที่ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมด้วยปัญญา^๕

วิทย์ วิทศเวทย์ กล่าวว่าจริยธรรม คือ ความประพฤติตามความนิยมที่พึงประสงค์โดยใช้วิชาจริยศาสตร์ศึกษาพฤติกรรมด้วยคุณค่าสามารถวิเคราะห์ค่านิยมที่เป็นคู่กันสามารถแยกแยะได้ว่าสิ่งใดดีควรกระทำ และสิ่งใดควรละเว้น^๖

วสิน อินทสระ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรม แปลว่า ธรรมที่ควรประพฤติตามคำแปลที่เล็งไปทางฝ่ายดี คือ บุญ หรือกุศลธรรม จริยธรรม หมายถึง จริยศาสตร์นั่นเอง จริยธรรมหรือศีลธรรมนั้นความหมายคล้ายคลึงกันหรือเกี่ยวข้องกันจะเรียกว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็ได้ โดยทั่วไป ศีล หมายถึง การเว้นสิ่งที่ควรเว้นธรรม หมายถึง การประพฤติสิ่งที่ควรประพฤติการที่คนเรารู้แล้วเว้นสิ่งที่ควรเว้นและทำสิ่งที่ควรทำได้นั้นนับว่าเป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมอย่างใหญ่หลวง^๗

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมไว้ว่า หมายถึง ธรรมที่ควรประพฤติได้แก่พฤติกรรมหรือการกระทำทางกาย วาจา ใจ อันดีงามที่ควรประพฤติปฏิบัติตรงข้ามกับสิ่งที่ควรงดเว้น^๘

เดือน คำดี ได้ให้ความหมายของคำว่า จริยธรรม ไว้ว่า หมายถึง หลักความประพฤติเพื่อละการกระทำชั่ว เลือกกระทำแต่กรรมดีเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนที่ควรปฏิบัติให้ได้

นอกจากนี้แล้วจริยธรรมยังอิงกับค่านิยม และความเชื่อที่สำคัญๆ ของบุคคลและสังคมด้วยความเชื่อของบุคคลในสังคมนั้นๆ จะเป็นสิ่งช่วยกำหนดกรอบจริยธรรมในการประพฤติให้กับสังคมนั้นๆ ด้วยว่าอะไรคือดี อะไรคือเลว^๙

^๕ พระราชวรมุนี (ปอ. ปยุตโต), แนวทางการพัฒนาจริยธรรม การประชุมเชิงวิชาการเกี่ยวกับจริยธรรมไทย, ๒๕๒๓, หน้า ๕-๑๐.

^๖ วิทย์ วิทศเวทย์, จริยศาสตร์เบื้องต้นมนุษย์กับปัญหาจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๑-๑๓.

^๗ วสิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

^๘ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๕๕.

^๙ เดือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖๔.

จากการศึกษาความหมายดังกล่าวแล้วพอสรุปได้ว่า จริยธรรม คือหลักการที่มนุษย์ในสังคมควรยึดถือปฏิบัติ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคมนั้นเอง ทุกสังคมจะมีการกำหนดกฎสำหรับความประพฤติของสมาชิกสังคม วิธีชีวิตขนบธรรมเนียม ประเพณี และปทัสถาน ซึ่งเป็นที่ยอมรับ สำหรับความประพฤติของสมาชิกในสังคมนั้นอาจถูกมองว่า มีจริยธรรมหรือไม่มีจริยธรรมก็ได้จริยธรรมเป็นเรื่องของจิตใจจิตวิญญาณและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกทางกายและทางใจของมนุษย์

๒.๑.๒ แนวความคิดของจริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญา

ก่อนที่จะศึกษาลักษณะแห่งจริยศาสตร์พุทธปรัชญาโดยตรงควรจะศึกษาความหมายของคำว่า จริยศาสตร์ในความหมายที่เข้ากันได้โดยทั่วไปดังนี้

๑). จริยศาสตร์เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์อย่างไรหนถูกไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ควรและพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของคำทางศีลธรรม^{๑๑}

๒). จริยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความประพฤติของมนุษย์ที่เกี่ยวกับคุณค่า เช่น ดีชั่ว ถูกผิดควรไม่ควรขอบเขตของจริยศาสตร์จึงแสวงหาคำตอบที่ว่าอะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ อะไรถูกหรือการกระทำที่ถูกต้องนั้นเป็นอย่างไร อะไรเป็นเครื่องตัดสินว่าการกระทำนี้ถูก การกระทำนี้ผิด และศึกษาธรรมชาติของคำทางจริยธรรม เช่น เราจะนิยามคำว่าดีได้หรือไม่ สถานภาพทางภววิทยาของคำทางจริยธรรมเป็นอย่างไร^{๑๒}

จริยศาสตร์จึงเป็นศาสตร์ที่ศึกษามาตรฐานพฤติกรรมของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับคุณค่าหรือพฤติกรรมที่มีคำทางจริยะและสถานภาพทางภววิทยาของคำทางจริยะเป็นศาสตร์เชิงปทัฐานที่แสวงหาคำตอบของการกระทำต่างๆ ของมนุษย์ซึ่งต่างจากศาสตร์เชิงพรรณนาที่ศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในแง่ที่เป็นข้อเท็จจริงและจริยศาสตร์พุทธปรัชญา คือ การพยายามตอบปัญหาที่ว่า เราควรทำอะไร เป้าหมายของชีวิตควรเป็นอย่างไรหรือว่าเป็นอะไรและเราจะต้องปฏิบัติอย่างไรเพื่อบรรลุซึ่งความดีสูงสุดซึ่งตามความหมายนี้แนวทางแห่งความประพฤติที่เรียกว่าเป็นจริยศาสตร์พุทธปรัชญา ก็คือจงเว้นชั่วทำดีและชำระจิตของตนให้ผ่องใส^{๑๓}

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๔.

^{๑๒} วิทย์ วิทเศวทย์, จริยศาสตร์เบื้องต้นมนุษย์กับปัญหาจริยธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๑๓} เคน เอ็น ซยคิลเลก, สุชาทร์ พลอยชุม เรียบเรียง, จริยศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒-๓.

สรุปได้ว่า จริยศาสตร์ มักจะเกี่ยวข้องกับหลักคำสอนและหลักปฏิบัติทางศาสนาของสังคมนั้นๆ ในประเทศไทยส่วนมากเป็นพุทธศาสนิกชนจึงมักจะพิจารณาความดี ความชั่ว ที่อิงกับหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น คนทำความดี มักจะได้รับคำยกย่องให้เป็นเทวดา พรหม ส่วนคนที่ทำความชั่วมักจะถูกว่าร้ายและเปรียบเทียบให้เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น

๒.๑.๓ หลักการของจริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญา

พระพุทธศาสนามีหลักการซึ่งเป็นลักษณะทางหลักจริยศาสตร์ หลักสังฆกรรม ที่เป็นข้อเท็จจริงตามธรรมชาติและสังฆกรรมที่เป็นข้อเท็จจริงทางสังคมของมนุษย์ ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและทรงแนะนำสั่งสอนรวมเรียกว่า ธรรมวินัย นั้นซึ่งเป็นไปตามหลักการแห่งสังฆกรรมที่มีความจริง ๒ ประการ คือ

๑) ปรมัตถสังขะ (Absolute Truth) คือความจริงขั้นปรมัตถ์หรือขั้นสูงสุด ซึ่งมีความจริงแท้แน่นอนตามสภาวะที่มีปรากฏอยู่ในธรรมชาติล้วนๆ โดยไม่มีโครงสร้างหรือกำหนดขึ้นมา

๒) สมมติสังขะ (Conventional Truth) คือ ความจริงที่มีอยู่เพียงในสังคมโลกของมนุษย์ซึ่งเป็นความจริงที่เป็นข้อตกลงยอมรับร่วมกันระหว่างมนุษย์ด้วยกันในสังคม โดยมีมนุษย์เป็นผู้สร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมา^{๑๓}

ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าปรมัตถสังขะนี้เป็นข้อเท็จจริงทางอภิปรัชญาเพราะได้ให้ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นสสารและจิตวิญญาณซึ่งดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองตามสภาวะอย่างเป็นเหตุเป็นผลตามกระบวนการของเหตุและปัจจัยที่มีอยู่อย่างสม่ำเสมอตลอดไป ถึงแม้ว่าจะมีมนุษย์รับรู้หรือไม่ก็ตาม หลักธรรมเหล่านี้ยังคงจะต้องมีอยู่ตลอดไปอย่างเป็นปกติจึงเรียกว่า สังฆกรรม (Metaphysical Realities)

อีกอย่างหนึ่งสมมติสังขะนั้นนับจัดว่าเป็นข้อเท็จจริงทางด้านจริยศาสตร์ (Ethics) ในพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติจัดตั้งขึ้นมาภายหลังจากที่ทรงค้นพบปรมัตถสังขะแล้วจึงทรงบัญญัติเอาไว้เพื่อเป็นกฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานสำหรับการดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างสันติสุขในสังคมของมนุษย์ทั้งหลายจึงเรียกว่า ศีลธรรม (Moral Rules)^{๑๔}

โดยสรุป หลักสังฆกรรมทั้งสองนี้ จึงเป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญด้านแนวความคิดหรือทฤษฎีทางจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาอันเป็นที่มาของพันธะด้านศีลธรรมและจริยธรรม โดยเป็นหลักเกณฑ์ทางศีลธรรมและเป็นมาตรฐานของกฎเกณฑ์การตัดสินความดีและความชั่วด้านจริยธรรมที่เรียกว่า มาตรการทางจริยะตลอดถึงแนวความคิดด้านอุดมคติแห่งความดีสูงสุดในวิถีชีวิตมนุษย์

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๑๔} สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕-๖.

๒.๑.๔ เกณฑ์การตัดสินจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญา

เกณฑ์การตัดสินจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญานั้นเบื้องต้นจำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งสำคัญที่สุดก่อนเป็นอันดับแรกคือตัวของมนุษย์เองว่าโดยปกติของมนุษย์จะมีลักษณะทางธรรมชาติอย่างไรก่อนที่จะไปกล่าวถึงเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมหรือมาตรการทางจริยะว่าอะไรคือสิ่งที่จะตัดสินได้ว่า เป็นความดีและความชั่ว โดยคัมภีร์ฎีกาอภิธรรมมัตถกถาธิบายธรรมชาติของมนุษย์ไว้ว่า

“พวกสัตว์ที่ชื่อว่ามนุษย์ เพราะอรรถว่า มีใจสูง โดยความเป็นผู้มีใจ
อย่างอุกฤษณ์ ด้วยคุณทั้งหลายมีสติ ความกล้าและความเป็นผู้สมควรแก่
พรหมจรรย์เป็นต้น จริงอย่างนั้น พระอริยเจ้ามีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ผู้บรรลุคุณ
ธรรมชาติ และความเป็นผู้มีญาณให้กุศลธรรมแก่กล้าอย่างยิ่งเป็นต้นย่อมเป็น
มนุษย์ทั้งสิ้น”^{๑๕}

จากข้อความดังกล่าวยืนยันถึงลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะตามคัมภีร์พระอภิธรรมว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษชนิดหนึ่งที่มีจิตใจสูงส่งเพราะว่ามนุษย์มีคุณธรรมประจำอยู่ในจิตใจ โดยมีมโนธรรม (Conscience) มนุษย์มีสติปัญญาความรู้ความสามารถมีความกล้าหาญในการตัดสินใจอย่างเสรี (Deliberation) ว่าอะไรคือความสุข ความทุกข์ มนุษย์มีปัญญาสามารถรู้ว่าตนเองจะดำเนินชีวิตอย่างไรจึงจะทำให้สังคมมีความเป็นอยู่อย่างสงบสันติสุข

ดังนั้นบรรดามนุษย์ทั้งหลายมนุษย์ที่มีตนฝึกฝนอบรมสติปัญญาอย่างสมบูรณ์แล้วจึงจะสามารถบรรลุคุณธรรมสูงสุดของมนุษย์โดยการตรัสรู้ (Enlightenment) ซึ่งสังฆธรรมในธรรมชาติของโลกและจักรวาลในเอกภพนี้ประการหนึ่งลักษณะธรรมชาติของมนุษย์คือมนุษย์มีสติปัญญาสามารถแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้อย่างลึกซึ้งสุขุมคัมภีร์ภาพด้วยสันตวิธซึ่งมีความแตกต่างไปจากสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ที่แก้ไขปัญหาด้วยพลังกำลังเข้ามาตัดสินในกรณีที่เกิดข้อพิพาทและความขัดแย้งระหว่างกันโดยสัญชาตญาณเท่านั้นและในคัมภีร์วิสุทธรค^{๑๖}ได้อธิบายปัญญาของมนุษย์ไว้ว่าปัญญามีการตรัสรู้สภาวะแห่งธรรมเป็นลักษณะมีอันขจัดเสียซึ่งความมืดคือโมหะอันปิดบังสภาวะแห่งธรรมทั้งหลายเป็นหน้าที่มีความหลงเป็นเครื่องปรากฏจากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เราเป็นสัตว์ที่มีเหตุผลอยู่ในธรรมชาติแห่งสติปัญญาของตัวเองดังนั้นพระพุทธโฆษาจารย์จึงอธิบายถึงปัญญาว่า ชื่อว่าปัญญาทสกะ ด้วยปัญญาในตอนนั้นของเขาย่อมมั่นคงได้ยืนยันว่าปัญญาแม้เล็กน้อยของคนใดโดยปกติเป็นคนโง่ ย่อมเกิดขึ้นในกาลนั้นเหมือนกันตรงนี้ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ชี้ให้เห็นถึงขั้นตอนหรือกระบวนการชีวภาพของมนุษย์ย่อมจะเกิดขึ้น เมื่อมนุษย์เราจะมิอายุครบ ๕๐ ปีแล้วจึงมีปัญญาที่สมบูรณ์เต็มเรียกว่าปัญญาทสกะคือสมรรถนะทางปัญญา ส่วน

^{๑๕} วิกาวินี, ๒๔.

^{๑๖} วิสุทธรค, ๒/๗๖, ๒๘๘.

ทัศนะทางปรัชญาทั่วไปหมายถึงเหตุผล (Reason)

สมภาร พรหมทา กล่าวว่า ระบบจริยศาสตร์ในพุทธศาสนาวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่าด้วยมนุษย์มีเหตุผลและวางอยู่บนรากฐานแห่งคุณธรรมส่วนบุคคล เพราะว่าสมมติฐานดังกล่าวนี้ทำให้เกิดรากฐานแห่งคุณธรรมเฉพาะส่วนบุคคล ในทัศนะของจริยศาสตร์ทางพุทธปรัชญาซึ่งเป็นปัญญาของมนุษย์นั้น ย่อมจะมีบทบาทมากที่สุด โดยจะนำมาเป็นมาตรการตัดสินจริยธรรมหรือนำมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินความดีความชั่วความถูกต้องความยุติธรรมเป็นต้นไปเป็นอย่างดีอีกมาตรการหนึ่ง^{๑๓} และประเด็นต่อมาในหลักของจริยศาสตร์พุทธปรัชญาได้จำแนกการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาในสังคมมนุษย์ โดยแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

- ๑) พฤติกรรมทางกาย เรียกว่า กายกรรม
- ๒) พฤติกรรมทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม
- ๓) พฤติกรรมทางใจ เรียกว่า มโนกรรม

กรรมทั้ง ๓ นี้แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายแรก เรียกว่า กุศลกรรม ได้แก่ การกระทำที่ดี กรรมดี ฝ่ายหลังเรียกว่าอกุศลกรรม ได้แก่ การกระทำที่ไม่ดีกรรมชั่วการที่แบ่งกายกรรมวจีกรรม และมโนกรรม ออกเป็น ๒ ฝ่ายดังกล่าวนี้เพราะว่าการกระทำของมนุษย์ที่แสดงออกมาทางร่างกายทางวาจาและทางใจนั้น ย่อมจะต้องมีมูลเหตุอันเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมทั้งสองฝ่ายออกมาเรียกว่ากุศลมูลคือความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์แสดงออกถึงการกระทำที่ดีจัดเป็นฝ่ายบวกและเรียกว่าอกุศลมูลคือความโลภความโกรธ ความหลงซึ่งเป็นสาเหตุให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมไปในทางชั่วร้ายจัดเป็นฝ่ายลบเพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสประเภทของกรรมทั้งหมดไว้ ๔ อย่าง คือ

- ๑) กรรมดำมีวิบากให้ผลชั่วร้าย
- ๒) กรรมขาวมีวิบากขาวให้ผลดี
- ๓) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว
- ๔) กรรมไม่ดำไม่ขาวไม่ชั่ว และไม่ดีเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๑๔}

บรรดากรรมทั้ง ๕ ประเภทนี้กรรม ๓ ประเภทแรกนั้นเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์ที่กำลังกล่าวถึงอยู่ในเรื่องกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมนี้ ซึ่งเป็นตัวก่อให้เกิดผลดีผลชั่วย่อมจะมีความเกี่ยวข้องไปถึงเรื่องการวินิจฉัยความดีความชั่วในจริยศาสตร์พุทธปรัชญาส่วนกรรมประเภทสุดท้าย เพราะเป็นกรรมที่เป็นไปเพื่อละกรรมทั้ง ๓ ประการข้างต้น ดังนั้นจึงไม่มีความเกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยตัดสินจริยธรรมโดยตรงและในกรรมทั้ง ๓ อย่างที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นมโนกรรมเป็น

^{๑๓} สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์, อ่างแก้ว, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕.

กรรมสำคัญที่สุดเพราะเป็นกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความเห็น ความคิดต่างๆ หรือทฤษฎี ตลอดจนค่านิยมในสังคมมนุษย์ เหตุนี้มนโกรรมจึงเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดมนุษย์ เพราะว่า มนุษย์คิดก่อนแล้วจึงลงมือกระทำความคิดและความชั่ว โดยแสดงออกมาทางกายกรรมและวจีกรรม อีกทีหนึ่ง มโนกรรมดังกล่าวจึงมีผลกว้างขวางและรุนแรงมากที่สุด และเป็นสิ่งที่กำหนด พฤติกรรมทั้งหลายของบุคคลทั่วไปในสังคมมนุษย์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูกรตปัสสี บรรดากรรมทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้ที่เราจำแนกไว้เรียบร้อยแล้ว แสดงความแตกต่างกันแล้วอย่างนี้ เรากำหนดมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำบาปกรรมในความเป็นไปแห่งกรรมหาบัญญัติกายกรรมอย่างนั้นไม่ หาบัญญัติวจีกรรมอย่างนั้นไม่”^{๑๘} และตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลายเราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง เป็นเหตุ ให้กุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น กุศลทั้งหลายถ้าเกิดขึ้นแล้ว ก็ เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่งขึ้นไปจนถึงไพบูลย์เหมือนอย่างสัมมาทิฐินี้เลย”^{๑๙}

จากข้อความดังกล่าวจึงเป็นเรื่องยืนยันได้ว่ามโนกรรมมีความสำคัญอย่างไรต่อกายกรรม และวจีกรรม คือกรรมในแง่ความประพฤติและชั่ว ฉะนั้น กรรมทั้ง ๓ จึงมีความสัมพันธ์กันดังที่ได้ กล่าวมาแล้วในครั้งก่อนที่ว่าด้วยเรื่องจิตนิยมและกรรมนิยมนั้น เหตุนี้จริยศาสตร์พุทธปรัชญา จึงต้องเน้นเรื่องกรรมเป็นสำคัญอย่างมากต่อการตัดสินใจเลือกปฏิบัติทางสังคมของมนุษย์ ที่จะ ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่นย่อมจะก่อให้เกิดผลชั่วร้ายต่อตนเองและผู้อื่นเพราะ โลก คือหมู่สัตว์ย่อมจะดำเนินชีวิตไปเพราะกรรมเป็นตัวกำหนดหรือมีกรรมเป็นตัวนำบ่งชี้ถึงทิศทาง แห่งการกระทำของมนุษย์ดังพุทธพจน์ที่เราคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม^{๒๐}

ประเด็นสำคัญของปัญหาบทนี้คือเกณฑ์ตัดสินจริยศาสตร์พุทธปรัชญาหรือเกณฑ์ตัดสิน ความดีความชั่วในจริยศาสตร์พุทธปรัชญาสำหรับประเด็นแรกๆ นั้น ได้มีการอภิปรายถึงธรรมชาติ ของมนุษย์ว่าเป็นผู้มีใจสูงมีคุณธรรมและเป็นผู้มีเหตุผลเพราะตัวมนุษย์เองมีสติปัญญาซึ่งเป็น กระบวนการทางชีวภาพอันเป็นรากฐานของระบบจริยศาสตร์พุทธปรัชญาประเด็นต่อมาได้อภิปราย เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ซึ่งมี ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ การกระทำฝ่ายดีที่เรียกว่า กุศลกรรม และการกระทำที่ไม่ดี เรียกว่า อกุศลกรรม สุดท้ายได้อธิบายให้เห็นถึงมโนกรรมนั้นสำคัญที่สุดต่อการกระทำของมนุษย์มากกว่าการกระทำที่

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๕๗/๓๘-๓๙.

^{๑๙} อ.จ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๒.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒.

เกิดทางกายและวาจาทั้งนี้จะได้อภิปรายเชื่อมโยงไปสู่เกณฑ์การตัดสินจริยศาสตร์พุทธปรัชญาว่ามีหลักเกณฑ์อะไรมาเป็นมาตรการในการวินิจฉัยความดีความชั่วในจริยศาสตร์พุทธปรัชญาในประเด็นนี้ย่อมมีผู้เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้แล้วและยังมีผู้รู้ทั้งหลายท่านได้อธิบายไว้เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอสาระสำคัญของเกณฑ์การตัดสินจริยธรรม ที่ประมวลไว้ในหนังสือพุทธธรรมโดย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายโดยสรุปมี ๒ หลักเกณฑ์^{๒๒} ดังนี้

๑. เกณฑ์หลัก

๑.๑) ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรืออกุศล โดย

-พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลหรืออโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศล หรือโลภะ โทสะ โมหะ

-พิจารณาตามสภาวะว่าเป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ทำให้จิตสบายไร้โรคปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ จะส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและ สมรรถภาพของจิตหรือจะช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญงอกงามอกุศลกรรมลดน้อยลงหรือทำให้กุศลกรรมทั้งหลายลดน้อยลงอกุศลกรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้นตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

๒. เกณฑ์ร่วม

๒.๑) ไข่มโนธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่าการกระทำนั้นเองดีเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

๒.๒) พิจารณาความยอมรับของวิญญูชน นักปราชญ์ หรือบัณฑิตชนว่าเป็นสิ่งที่ยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิตีตน

๒.๓) พิจารณาลักษณะและผลของการกระทำต่อตนเองต่อผู้อื่น

-เป็นการเบียดเบียนตนเองและเบียดเบียนผู้อื่นกระทำตนเองหรือผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนหรือไม่

-เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์แก่ตนเองและผู้อื่นจากเกณฑ์วินิจฉัยกรรมดีกรรมชั่วในแง่ของกฎแห่งกรรมตามข้อสรุปดังกล่าวมาแล้วนี้ในประเด็นหลักให้ถือเอาเจตนาเป็นหลักในการตัดสิน โดยเกิดจากมูลเหตุคือกุศลและอกุศลแล้วย่อมจะเห็นสภาวะที่ปรากฏตามความเป็นจริงว่าจิตใจมีสภาพบริสุทธิ์ผ่องใสหรือขุ่นมัวย่อมจะทำให้เกิดมีผลต่อบุคลิกภาพของมนุษย์ประเด็นร่วมกันให้ไข่มโนธรรมหรือการสำนึกต่อการกระทำของตนเองให้มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดีหรือต่อสังคมว่าจะมีผลทำให้ผู้รู้บัณฑิตสรรเสริญนิทานหรือตำหนิเพราะผลของการกระทำย่อมจะปรากฏแก่ตนเองและปรากฏต่อสาธารณชนทั้งในแง่บวกและแง่ลบ

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), อมฤตพจนานา (พุทธภาษิต), อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๕.

นอกจากนี้พระธรรมปิฎกยังได้สรุปหลักเกณฑ์ตัดสินความดีความชั่วหรือกรรมดีกรรมชั่วตามแนวกรรมนิยามล้วนๆ โดยหลักกรรมนิยามที่มีความสัมพันธ์กับสังคมนิยมทั้งโดยสภาพอย่างมีคุณค่าซึ่งเป็นคุณค่าโดยสภาวะบ้าง โดยเป็นคุณค่าตามที่กำหนดให้บ้าง ไว้อีกสำนวนหนึ่งว่า

๑) ว่าด้วยคุณโทษต่อชีวิตจิตใจและบุคลิกภาพคือเป็นสภาวะที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ เอื้อต่อคุณภาพชีวิตหรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพทางจิต ทำให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายอื่นลดลงหรือเจริญขึ้น ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒) ว่าด้วยคุณโทษต่อบุคคลคือเป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่โดยทำตนให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกสุขที่แท้จริงแก่ตน

๓) ว่าด้วยคุณโทษต่อสังคม คือ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ กระทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกสุขแก่ผู้อื่น และแก่ส่วนรวม

๔) ว่าด้วยมโนธรรมหรือโดยสามัญสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือพิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดีของตนเองว่าการกระทำนั้นเมื่อทำแล้วตนเองดีเสียหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕) ว่าโดยมาตรฐานทางสังคมคือบัญญัติทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณีและสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น โดยขึ้นอยู่กับว่าการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูชนทั้งหลายตามกาลสมัยที่จะไม่ให้ถลึงกันไปโดยมงายหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตลอดจนการใคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี^{๒๓}

จากบทสรุปทั้งสองแนวความคิดดังกล่าวมาแล้วนั้น ล้วนมีความคิดเห็นด้วยกัน ท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาได้สรุปหลักเกณฑ์การตัดสินจริยศาสตร์พุทธปรัชญาว่า การตัดสินความดีความชั่วในพระไตรปิฎกโดยรวบรวมยอดนั้นว่า พระพุทธองค์ตรัสวิธีการวินิจฉัยว่าอะไรคือความดีความชั่ว เราสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประการ คือ (๑) การวินิจฉัยโดยพิจารณาสาเหตุของการกระทำ โดยการสืบค้นแหล่งที่มา (๒) การวินิจฉัยโดยพิจารณาผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมาของการกระทำ ซึ่งพระเมธีธรรมาภรณ์^{๒๔} อธิบายไว้ดังนี้

๑. วินิจฉัยโดยเหตุที่มาแห่งการกระทำประการแรกหมายถึงวิธีการตัดสินจริยศาสตร์พุทธปรัชญาอยู่ที่การพิจารณาด้วยสติปัญญาเพื่อจะสืบสาวค้นคว้าถึงเบื้องหลังของการกระทำ คือ กรรม (Action) ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ขอให้พิจารณาตัวอย่างจากพุทธพจน์ที่ว่า

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *อมฤตพจนานา (พุทธภาษิต)*, อ่างแก้ว, หน้า ๑๘๐.

^{๒๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ชัมมจิตโต), *มองสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒*, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินตติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘.

“ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมชาติ ๓ ประการ ที่ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น โลภะ เป็นบ่อเกิดของการกระทำ โทสะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ โมหะเป็นบ่อเกิดของการกระทำที่ธรรมชาติ อีก ๓ ประการ ที่ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น อโลภะ เป็นบ่อเกิดของการกระทำ อโทสะ เป็นบ่อเกิดของการกระทำ อโมหะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ”^{๒๕}

จากข้อความดังกล่าวเป็นการยืนยันไว้ว่าสาเหตุแห่งความชั่วร้ายคืออกุศลและสาเหตุแห่งความดี คือกุศล ที่มาของความชั่วร้ายมีอกุศลเป็นสมมติฐาน ดังมีพระดำรัสที่ตรัสว่า

“ธรรมเป็นกุศลเป็นโจน ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ที่ประกอบด้วยกุศลมูลนั้น กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลเป็นมูลนั้นเป็นสมุฏฐานเหล่านี้ คือธรรม เป็นกุศลธรรม เป็นอกุศลเป็นโจน ได้แก่ อกุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกับอกุศลมูลเหล่านี้ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ที่ประกอบด้วย อกุศลมูลนั้น กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐานเหล่านี้ คือ ธรรมเป็นอกุศล”^{๒๖}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงกรรมมีสมุฏฐานคือ ที่อาศัยเกิดที่ตั้งอยู่ของกุศลซึ่งเป็นสาเหตุให้มนุษย์ทำความดีส่วนสมุฏฐานที่ตั้งของอกุศลย่อมจะเป็นสาเหตุให้มนุษย์กระทำความชั่ว เพราะมีโลภะ โทสะ โมหะเป็นมูลฐาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม ๓ ประการ ได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ อกุศลมูล ๓ ประการ คือความโลภ ความโกรธ ความหลงธรรม ๓ ประการ ที่กล่าวมาจัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเจริญ ๓ ประการ ได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ กุศลมูล ๓ ประการ คือความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง ธรรม ๓ ประการ ที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายความเจริญ”^{๒๗}

พระพุทธทวณะทั้ง ๓ ข้อย่อมอธิบายวิธีการวินิจฉัยเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมในจริยศาสตร์ พุทธปรัชญาว่ามีเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินโดยพิจารณาคุณแหล่งที่มาของการกระทำเป็นอันดับแรก เพราะในทัศนะของจริยศาสตร์พุทธปรัชญาถือว่าความดีหรือความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลงนั้นมีค่าความดีอยู่ในตัวเองเชิงปรวิสัย (Objective Goodness) ส่วนความชั่วคือความโลภ

^{๒๕} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๓๐.

^{๒๖} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๓๐.

^{๒๗} อ.ก.ส. (ไทย) ๓๔/๕๘๕/๒๓๕.

ความโกรธความหลงมีค่าอยู่ในตัวเองเหมือนกันการที่จะตัดสินว่าอะไรคือความดีความชั่วนั้น แนวคิดของจริยศาสตร์พุทธปรัชญาถือเอาแหล่งที่มาของความดีและความชั่วดังกล่าวมา เป็น มาตรการทางจริยะหรือเป็นเกณฑ์มาตรฐานตายตัวในการตัดสินความดีความชั่วให้ตรงและ สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติในสังคัมมนุษย์ตามหลักจิตนิยมและกรรมนิยม โดยมีกำหนดที่แน่นอนตายตัวและมีความเป็นกฎเกณฑ์อยู่อย่างเป็นระเบียบสม่ำเสมอฉะนั้นใน ทัศนะของจริยศาสตร์พุทธปรัชญาจึงเชื่อว่ากุศลมูลและอกุศลมูลเป็นแหล่งที่มาของการกระทำต่างๆ ของมนุษย์และใช้แหล่งที่มาเหล่านี้เป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นเราควรพิจารณาว่าความดีคือกุศลมูลและความชั่วคืออกุศลมูลมีความหมายว่า อย่างไรเพราะกุศลและอกุศลนี้เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในจิตใจแล้วย่อมจะทำให้มีผลต่อจิตใจของ มนุษย์ ก่อนเป็นอันดับแรกแล้วจึงส่งผลต่อไปยังบุคลิกภาพของมนุษย์ด้วยเหตุนี้ความหมายของ กุศลและอกุศล จึงมุ่งไปที่พื้นฐานอันเป็นไปในกระบวนการภายในจิตใจเป็นสำคัญ

กุศลนั้นแปลตามรูปศัพท์ หมายถึง ความฉลาด ความสบาย เกื้อกูลเหมาะ ดีงามเป็นบุญ คล่องแคล่ว ตัดสิ่งชั่วร้ายที่น่ารังเกียจ และกุศลมีความหมายเชิงอธิบายในทางธรรมของที่ถือได้ว่าเป็นหลักการ โดยมี ๔ อย่าง คือ

๑. อโรคยะ คือ ความไม่มีโรคกิเลสที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพจิต
๒. อนวัชชะ คือ ความไม่มีโทษ
๓. โภสลสัมภูต คือ สภาวะที่จิตที่ประกอบด้วยปัญญา
๔. สุขวิบาก คือ สภาวะที่ทำให้มีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ^{๒๔}

ส่วนอกุศลนั้นมีความหมายโดยนัยตรงกันข้ามกับอกุศลตามที่กล่าวมาแล้วแล้วคำว่าอกุศลจึง หมายถึงสภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศลมีนัยตรงกันข้ามกับกุศลเช่น ไม่ฉลาดไม่สบายเป็นต้น คือ มีสภาพที่จิตมีโรค ไร้สุขภาพ มีโทษ มีตำหนิ มีข้อเสียหายเกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นวิบาก พูด ง่าย ๆ ว่าเป็นสภาพที่ทำให้จิตเสียคุณภาพและเสื่อมสมรรถภาพ^{๒๕}

จากความหมายของกุศลคือความดีและอกุศลกรรมคือความชั่วดังกล่าวนี้ทำให้เราได้ ทราบถึงค่าทางจริยธรรมและเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมประการแรก คือ การตัดสินโดยดูแหล่งที่มา ของการกระทำถ้าเป็นความดีจะต้องเกิดมาจากรากเหง้าของกุศลหรือต้นตอของความดีถ้าเป็นความ ชั่วย่อมต้องเกิดมาจากรากเหง้าของอกุศลหรือต้นตอของความชั่ว^{๒๖}

การกระทำของมนุษย์ที่เรียกว่ากรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมมี

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), อมฤตพจนาน (พุทธภาษิต), หน้า ๑๖๔.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

สาเหตุมาจากเจตนาเป็นหลักที่เกิดจากกุศลและอกุศลมารวมตัดสินใจให้เป็นมาตรฐานได้อีกประการหนึ่งเพราะเจตนาเป็นที่มาของกรรมดังพุทธพจน์ที่ว่าภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่าเจตนาหรือกรรมบุคคลครั้นคิดแล้วจึงกระทำการด้วยกรรม ด้วยวาจา ด้วยใจ^{๑๑} ดังนั้นจริยศาสตร์พุทธปรัชญาจึงถือว่าการกระทำทุกสิ่งของมนุษย์ย่อมจะต้องประกอบด้วยเจตนาเป็นหลักเกณฑ์การตัดสินใจมาตรฐานทางจริยศาสตร์ทางศีลธรรมโดยพิจารณาเจตนาเป็นองค์ประกอบ ร่วมด้วยเพราะเจตนาตรงกับคำว่าเจตจำนง (will) ในหลักจริยศาสตร์ทางปรัชญาตะวันตกย่อมจะเป็นตัวบ่งชี้ให้เลิกตัดสินใจการกระทำกรรมชั่วของมนุษย์และการกระทำที่เกิดจากเจตนาเรียกว่ากุศลเจตนาซึ่งทำให้เกิดการกระทำที่ดีตามหลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญาเรียกการกระทำที่ดีดังกล่าวว่าสุจริตมี ๓ อย่างคือกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริตส่วนการกระทำที่เกิดจากเจตนาที่ไม่ดีเรียกว่าอกุศลเจตนาซึ่งจะทำให้เกิดการกระทำที่ชั่วร้ายโดยเรียกว่า ทุจริตรมี ๓ อย่าง คือ กายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต

สรุปหลักการวินิจฉัยเกณฑ์การตัดสินใจจริยศาสตร์พุทธปรัชญาประการแรกคือให้พิจารณาคุณแห่งที่มาของการกระทำคือกรรมด้วยเจตนาที่ประกอบด้วยกุศลและอกุศลซึ่งเป็นสาเหตุของกรรมดีและกรรมชั่วของมนุษย์เพราะว่าเป็นการสืบค้นหาที่ต้นตอของความดีความชั่วแล้วจึงนำเอาสาเหตุของการกระทำมาเป็นมาตรฐานในการตัดสินใจศีลธรรมเพื่อเป็นการย้อนไปดูเบื้องหลังว่าความดีความชั่วมีมูลเหตุมาจากอะไร

พระมหาไพรัช เขียนวงศ์ กล่าวว่า การดูที่เจตนาหรือที่มาของกรรมนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการดูอดีตของการกระทำเพราะเป็นการพิจารณาสืบค้นหาเบื้องหลังของสาเหตุแห่งข้อเท็จจริงในการกระทำของมนุษย์^{๑๒} วินิจฉัยโดยการพิจารณาคุณที่ผลของการกระทำตัดสินประการที่สองนี้หมายถึง วิธีการวินิจฉัยตัดสินจริยธรรมโดยการพิจารณาผลที่ปรากฏเกิดขึ้นจากการกระทำดังพุทธพจน์ว่า

“บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมเดือดร้อนภายหลังมีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่เสวยผลแห่งกรรมใดกรรมนั้นที่เขาทำแล้วไม่ดีเลยบุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตอิ่มเอิบมีใจดีเสวยผลแห่งกรรมใดกรรมนั้นที่เขาทำแล้วเป็นการดี”^{๑๓}

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงเกณฑ์การตัดสินใจจริยศาสตร์พุทธปรัชญาโดยสามารถวินิจฉัยคุณผลของการกระทำดีชั่วผลของการกระทำดังกล่าวได้บ่งชี้ว่าการกระทำกรรมชั่วจะต้องมีโทษคือความเดือดร้อนภายหลังเพราะว่าเป็นผลแห่งกรรมชั่วนั้นแต่ว่าในทางตรงกันข้ามถ้ามนุษย์ทำกรรมดีผลแห่งกรรมดีที่ทำนั้นย่อมจะต้องมีผลดีติดตามมาจิตใจของเขาจะได้รับความสุขสบายโดยไม่มี

^{๑๑} อจ. ฤกษ์. (ไทย) ๒๒/๖๓/๓๕๕.

^{๑๒} พระมหาไพรัช เขียนวงศ์, พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอรรถนิยามหรือไม่, วิทยานิพนธ์อักษร ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕)

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๖๘.

ความเดือดร้อนภายหลังและไม่มีโทษ

ในเกณฑ์การตัดสินจริยศาสตร์พุทธปรัชญาตามทัศนะอย่างนี้ สามารถพบความมีอยู่ของค่าจริยธรรมเกี่ยวกับคำว่า ดี และ ชั่ว นั้นมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ (๑) ความดี คือ ความสุขและเป็นประโยชน์ (๒) ความชั่ว คือ ความทุกข์และมีโทษ เหตุนี้ในหลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญา จึงถือว่าความดีความสุขและประโยชน์กับคำว่าความชั่ว ความทุกข์และโทษนั้นเป็นคำที่มีความหมายสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพราะว่ามีค่าทางจริยธรรมโดยมีความหมายเท่าๆ กัน

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงเกณฑ์การตัดสินหลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญา โดยสามารถวินิจฉัยคุณค่าของการกระทำชั่วผลของการกระทำดังกล่าวได้บ่งชี้ว่าการกระทำกรรมชั่วจะต้องมีโทษคือความเดือดร้อนภายหลังเพราะว่าเป็นผลแห่งกรรมชั่วนั้นแต่ว่าในทางตรงกันข้ามถ้ามนุษย์ทำกรรมดีผลแห่งกรรมดีที่ทำนั้นย่อมจะต้องมีผลดีติดตามมาจิตใจของเขาจะได้รับความสุขสบายโดยไม่มีความเดือดร้อนภายหลังและไม่มีโทษ

ในเกณฑ์การตัดสินจริยศาสตร์พุทธปรัชญา ตามทัศนะอย่างนี้เราสามารถพบความมีอยู่ของค่าจริยธรรมเกี่ยวกับคำว่า ดี และชั่ว นั้นมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ (๑) ความดี คือ ความสุขและเป็นประโยชน์ (๒) ความชั่ว คือ ความทุกข์และมีโทษ เหตุนี้ในหลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญา จึงถือว่าความดีความสุขและประโยชน์กับคำว่าความชั่ว ความทุกข์ และโทษนั้นเป็นคำที่มีความหมายสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพราะว่ามีค่าทางจริยธรรมโดยมีความหมายเท่าๆ กัน

ต่อไปนี้ขอเสนอหลักจริยศาสตร์ ๓ระดับ ของพระพุทธศาสนา ดังนี้

๒.๑.๕ หลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญา ๓ ระดับ

หลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญา จะมีมากมายหลายระดับด้วยกัน แต่ว่าโดยภาพรวมแล้วมีจริยศาสตร์พุทธปรัชญา พื้นฐาน ๓ ระดับคือ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง โดยเป็นการวิเคราะห์พิจารณาหลักการโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ประการ คือ “การไม่ทำบาปทั้งปวง การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อมและการทำจิตของตนให้ผ่องใส” ดังนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ประการดังกล่าวจึงถือว่าเป็นหลักการปฏิบัติที่สำคัญยิ่งของพุทธศาสนิกชน เรียกว่า เป็นหัวใจของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นเพื่อความชัดเจนในเรื่องดังกล่าวจึงได้ชี้แจงจริยธรรมพื้นฐานทั้ง ๓ ระดับ ดังนี้

๑) จริยศาสตร์พุทธปรัชญาระดับต้น

หลักจริยศาสตร์พุทธปรัชญา ระดับต้น หรือหลักจริยศาสตร์ขั้นมูลฐาน หมายถึง หลักการเบื้องต้นของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามและมีความสุขร่มเย็นในสังคม หลักการนี้คือ เบญจศีล ได้แก่ ศีล ๕ และเบญจธรรม ได้แก่ ธรรม ๕ เป็นข้อปฏิบัติฝ่ายศีลและธรรมจนเจือกันคือ

ก. เบญจศีล

- (๑) ปาณาติปาตาเวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการฆ่าสัตว์หรือการทำลายชีวิตสัตว์อื่น
- (๒) อทินนทานาเวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการลักขโมยของผู้อื่น
- (๓) กามมุขิมิจจาจาราเวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการประพฤตินอกใจ
- (๔) มุสาวาทา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการพูดเท็จ
- (๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการดื่มสุราและเมรัยซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๓๔}

ข. เบญจธรรม

- (๑) มีเมตตากรุณาต่อสัตว์
- (๒) เลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง
- (๓) มีความสำรวมระวังในกาม
- (๔) พูดแต่คำที่เป็นจริง
- (๕) มีสติรักษตนไว้เสมอ

สาเหตุที่เรียกว่า เป็นจริยศาสตร์เบื้องต้นหรือขั้นมูลฐานนั้น เพราะเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น และเมื่อปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไปได้ก็จะเป็นพื้นฐานรองรับคุณธรรมสูง ๆ ขึ้นไป เช่นเดียวกับการลงราก เข็มไว้เป็นอย่างดี ย่อมสามารถรับน้ำหนักอาคารสูงใหญ่ได้หลายชั้น การที่จะดูพื้นฐานหรือความมั่นคงของบุคคลก็สามารถจะอ่านกันได้ที่หลักเบญจศีลเบญจธรรมนี้^{๓๕}

กล่าวโดยสรุป ศีล ๕ จึงเป็นจริยศาสตร์พื้นฐานขั้นต้นในจริยศาสตร์พุทธปรัชญา เพราะเป็นข้อบัญญัติเบื้องต้นของการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขสงบร่มเย็นอย่างสันติสุข โดยให้มนุษย์ปกป้องสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินในส่วนปัจเจกบุคคลรวมทั้งให้มีการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดความสงบสุขแก่สังคมอีกด้วยถ้ามนุษย์เรารักษาสิกขาบทครบอย่างสมบูรณ์ โดยไม่บกพร่องแล้วย่อมจะทำให้เกิดความดีงามในส่วนทางกายและวาจาอันเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลายจากข้อความเชิงยืนยันดังกล่าวศีล ๕ นั้นจึงเป็นพื้นฐานแห่งการประพฤติที่ดีงามเบื้องต้นของมนุษย์ทุกคน

^{๓๔} ที.ฆ. (ไทย) ๑๐/๕๖/๔๓.

^{๓๕} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๓.

๒) จริยศาสตร์พุทธปรัชญาระดับกลาง

จริยศาสตร์พุทธปรัชญา ระดับกลางนี้เป็นคุณธรรมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจริยธรรมพื้นฐานเบื้องต้นเพราะว่าศีลที่เป็นส่วนเบื้องต้นของการปฏิบัตินั้นทำให้เกิดความตั้งงมเพียงแก่ร่างกายและวาจาเท่านั้นแต่จะเป็นฐานแห่งความตั้งงมทางจิตใจในจริยศาสตร์พุทธปรัชญา ระดับกลางขึ้นมาตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า “การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม” ฉะนั้น จริยธรรมพื้นฐานระดับกลางนี้จึงหมายถึง กุศลกรรมบถ คือทางแห่งการทำความดีโดยเป็นวิถีทางนำไปสู่ความสุขความเจริญของชีวิตมนุษย์ โดยเรียกว่า “ธรรมจริยา” คือ การประพฤติธรรมในกุศลกรรมบถนั้นย่อมปรากฏอยู่ในคัมภีร์อังคุตตรนิกายทสกนิกาย มี ๑๐ ประการ คือ

- (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการปลงชีวิตสัตว์
- (๒) อทินนาทานา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
- (๓) กามสุมิจจารา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการประพฤติดิในกาม
- (๔) มุสาวาทา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการกล่าวคำเท็จ
- (๕) ปศุณฺยา วาจา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการพูดส่อเสียด
- (๖) ผรุสฺย วาจา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการพูดคำหยาบ
- (๗) สัมผัสฺปฺลาปา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการพูดเพื่อเจ้า
- (๘) อนภิชฺชา เวรมณี คือ ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา
- (๙) อพฺยาบาท คือ ความไม่คิดอาฆาตผู้อื่น
- (๑๐) สัมมาทิฏฺฐิ คือ ความเห็นชอบอย่างถูกต้องตามกำหนดทำนองคลองธรรม^{๓๖}

กุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนี้ จึงเป็นจริยธรรมพื้นฐานระดับกลางสามารถจำแนกออกไปตามการกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจ คือ

(๑) กายกรรม หมายถึง การทำความดีทางร่างกาย มี ๓ อย่าง คือ การเว้นจากการปลงชีวิต การเว้นจากการถือเอาสิ่งของของผู้อื่นมิได้ให้ การเว้นจากการประพฤติดิในกาม

(๒) วจีกรรม หมายถึง การทำความดีทางคำพูด มี ๔ อย่าง คือ การเว้นจากการพูดเท็จ การเว้นจากการพูดส่อเสียด การเว้นจากการพูดคำหยาบ การเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า

(๓) มโนกรรม หมายถึง การทำความดีทางใจ มี ๓ อย่าง คือ การไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น การไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น การมีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

โดยสรุป กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จึงเป็นคุณธรรมชั้นกลางของการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เพื่อความสุขความเจริญในชีวิตสูงกว่าศีล ๕ ซึ่งเป็นจริยศาสตร์พุทธปรัชญาในเบื้องต้นเพราะ

^{๓๖} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๑/๒๕๑.

กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้เป็นการกระทำความดีครบ ๓ ประการ คือ ความดีทางร่างกาย วาจา และจิตใจ แต่คตินั้นเป็นการกระทำความดีเพียงแค่ ๒ ทาง คือ ทางกายและทางวาจาเท่านั้น

จริยศาสตร์พุทธปรัชญา พื้นฐานระดับกลางนั้นสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสงบสุข ร่มเย็นแก่มนุษย์ได้ในระดับ โลกียสุขเท่านั้นแต่ไม่อาจจะเข้าสู่อุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ได้ เหตุนี้มนุษย์จึงต้องอาศัยวิถีทางที่สูงกว่าจริยธรรมพื้นฐานสองระดับเพื่อบรรลุถึงอุดมคติสูงสุดที่เรียกว่า จริยธรรมระดับสูง

๓) จริยศาสตร์พุทธปรัชญาระดับสูง

จริยศาสตร์พุทธปรัชญาระดับสูง คือ ข้อปฏิบัติสำหรับบรรลุมรรคผลนิพพานโดยตรง ข้อปฏิบัติในขั้นนี้เรียกว่า อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐ หรือทางทำผู้ปฏิบัติให้เป็นผู้ประเสริฐ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังนี้ คือ

๑. สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบหมายถึงความเห็นด้วยตัวปัญญาอรุโอรุข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติแห่งชีวิตมนุษย์ พร้อมทั้งโลกและสรรพสิ่งในจักรวาล ได้แก่ “ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงหรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ” เป็นความรู้ระดับเหนือโลกโดยไม่ขึ้นต่อโลกเรียกว่าความเห็นชอบระดับสภาวะของธรรมชาติ เป็นความรู้ในอริยสัจ ๔ รู้ชัด กุศลหรือกุศล ความรู้เห็นในกฎไตรลักษณ์ในหลักปฏิจสมุปบาท เป็นต้น

๒. สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หมายถึง ความคิดที่มีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำให้เห็นสรรพสิ่งตามสภาวะของความเป็นจริงแล้วจึงมีความนึกคิดที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระปราศจากความโน้มเอียงหรือโน้มน้ำจากอิทธิพลของกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสชาติกตั้งพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายสัมมาสังกัปปะเป็น โฉนเนกขัมมสังกัปปะอพยาบาลสังกัปปะอวิหิงสชาติกตั้งนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ”

ดังนั้นสัมมาสังกัปปะจึงเป็นความดำริเหนือความนึกคิดที่ปราศจากโลภะหรือราคะ เรียกว่า เนกขัมมวิตกเป็นความดำริที่ไม่เคียดแค้นพยาบาทชิงชังโกรธเคือง เรียกว่า อพยาบาลวิตก และเป็นความดำริที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เรียกว่า อวิหิงสชาติก

๓. สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบหมายถึงการพูดด้วยวาจาสัตย์ด้วยความจริง การพูดให้เกิดความสามัคคีการพูดจาสุภาพอ่อนโยน และการพูดแต่คำที่มีประโยชน์เท่านั้นละเว้น การพูดเท็จ เว้นการพูดส่อเสียด เว้นการพูดหยาบคาย เว้นการพูด เพื่อเจ้า รวมความว่า การเจรจาชอบนั้นก็คือการเว้นจากวจีทุจริต ๔

๔. สัมมากัมมันตะ คือ การงานชอบ หมายถึง การกระทำที่เว้นจากการงดเว้นกายสุจริตทั้ง ๓ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักขโมย และเว้นจากการประพฤติผิดในกาม เพื่อประกอบแต่กรรมดีเช่นการทำด้วยเมตตาจิตเกื้อกูลการไม่ละเมิดในการครอบครองทรัพย์สินของผู้อื่นและมี

ความสันโดษในภรรยาของตนเองเท่านั้น

๕. สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ หมายถึง การเลี้ยงชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย และศีลธรรม

๖. สัมมาวายามะ คือความเพียรชอบ หมายถึง การสร้างฉันทะให้เกิดขึ้นพร้อมกับการปรารถนาความเพียรทางใจด้วยความก้าวหน้ามากขึ้นด้วยความอดสาหะไม่ทอดทิ้งหน้าที่การงาน เช่น การเพียรพยายามป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่ให้เกิดขึ้น และมีความเพียรพยายามสร้างกุศลทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วให้มีความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปองค์ธรรมคือวิริยเจตสิกนั่นเอง

๗. สัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ หมายถึง การระลึกอยู่เนื่องๆ ด้วยภาวะที่ระลึกถึงได้จำได้โดยไม่หลงลืมด้วยการมีสติปัญญาคือการมีสติเข้าไปตั้งอาศัยอยู่หรือการมีสติเจตสิกกำกับอยู่ตลอดเวลาในการพิจารณาอยู่รู้เท่าทันกายทุกอิริยาบถในการพิจารณาเวทนาอยู่รู้ว่าเป็นเวทนาทุกขเวทนาหรืออุเบกขา ในการพิจารณาจิตอยู่รู้เท่าทันในเมื่อจิตฟุ้งซ่านหรือจิตสงบ และในการพิจารณาธรรมต่างๆ ก็รู้เท่าทัน เช่น มีการรู้ความจริงในขั้นห้าบ้าง ในอริยสัจ ๔ บ้าง เป็นต้น

๘. สัมมาสมาธิ คือการตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนดมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวที่เรียกว่าเอกัคคตารมณ์ซึ่งมีภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวกับกุศลธรรมโดยเป็นองค์ประกอบอยู่ในฉานทั้ง ๔ เป็นต้น^{๓๗}

กล่าวโดยสรุปการแบ่งจริยศาสตร์พุทธปรัชญา ออกเป็น ๓ ระดับดังกล่าวมาแล้วนี้เพราะมีเหตุผลอยู่ที่หลักการของจริยศาสตร์พุทธปรัชญานั้นมีศีลเป็นเบื้องต้นในการเตรียมความพร้อมเข้าสู่หลักปฏิบัติ ส่วนกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนั้น จัดเป็นเพียงการปฏิบัติที่ดีทั้งทางร่างกาย วาจา และจิตใจเพื่อเป็นความพร้อมในการเตรียมตัวเพื่อประพฤตินับสูง ส่วนจริยศาสตร์ระดับสูงนั้นเป็นองค์ธรรม คือ มรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นวิถีทางประพฤตินับสูงให้มนุษย์บรรลุอุดมคติสูงสุดคือ นิพพานได้ จริยศาสตร์พุทธปรัชญาชั้นสูงนี้มีหลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบครบกระบวนการศึกษา ในพุทธปรัชญาเรียกว่า ระบบไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยจัดได้ดังนี้ ศีล จัดเข้าในสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ สมาธิ จัดเข้าใน สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ ส่วนปัญญา จัดเข้าใน สัมมาทิฎฐิ และสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดโดยเน้นปัญญาที่มีไว้สำหรับการแก้ปัญหาเพื่อดำเนินเข้าไปสู่ความสุขอันเป็นความสงบที่แท้จริงได้

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๘/๖๓๗.

๒.๒ จริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

มนุษย์โดยธรรมชาติแล้ว เป็นสัตว์สังคม เนื่องจากว่าวิวัฒนาการทางธรรมชาติของมนุษย์ มีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะการพยายามแสวงหาสิ่งใหม่ๆ เข้ามาใช้ในการดำรงชีวิต และยังมี การปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบข้างได้ จึงทำให้มนุษย์นั้นอาศัยธรรมชาติในการ ดำรงชีวิตเป็นส่วนมาก และสิ่งนี้นั้นยังเป็นการแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เช่น สังคมมนุษย์ได้พัฒนาจากความเป็นครอบครัวไปเป็นหมู่บ้าน จากหมู่บ้านกลายมาเป็นชุมชน และ ในที่สุดก็ได้พัฒนา กลายมาเป็นรัฐ แล้วรัฐก็เป็นรูปแบบการพัฒนาที่สูงที่สุดของสังคมมนุษย์^{๓๘} ที่ กล่าวเช่นนี้เพราะมนุษย์จำเป็นต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะ เป็นสังคม ครอบครัว สังคมหมู่บ้าน หรือสังคมเมืองก็ตาม ถือเป็นไปตามความสมัครใจ คำอธิบายเรื่องมนุษย์ เป็นสัตว์สังคมนี้ ไม่มีอะไรแตกต่างจากคำอธิบายของคำกล่าวที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง”^{๓๙}

๒.๒.๑ ธรรมชาติของมนุษย์

เมื่อกล่าวถึงหลักจริยศาสตร์การปกครองทางพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้นจะได้กล่าวถึง เรื่องธรรมชาติของการเกิดดับของมนุษย์ก่อนเพราะเป็นจุดเริ่มต้นของระบบจริยศาสตร์ทางคุณงาม ความดี และพระพุทธศาสนาถือว่า ธรรมชาติของมนุษย์^{๔๐} คือ ความทุกข์ ส่วนความสุข คือ การ หลุดพ้นจากความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ต้องเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็น อย่างไร ทำไมจึงเกิดความทุกข์ได้ ทางใดที่นำไปสู่การพ้นทุกข์ ทางนั้นเป็นทางที่ถูกต้อง การศึกษา ต้องมุ่งให้มนุษย์มองเห็นทางดังกล่าว กฎหมายต้องมีลักษณะนำคน ไปพ้นทุกข์ และสกัดกั้นความ เสื่อม เช่น อบรมมุขต่างๆ รัฐที่ดีก็ต้องตั้งจุดหมายตามนี้ และผู้ปกครองที่ดีก็ต้องคอยควบคุมดูแลให้ คนได้พ้นจากความทุกข์ เมื่อนำธรรมชาติของมนุษย์มาพิจารณาเพื่อกำหนดจุดหมายทางการศึกษา จริยศาสตร์การปกครองของพระพุทธศาสนาแล้วมี ๒ ประการ คือ^{๔๑}

^{๓๘} พิพัฒน์ พสุธารชาติ, รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๗๑.

^{๓๙} พระมหาสมปอง จนฺทวโส (ยุงรัมย์), “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๘)

^{๔๐} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ปรัชญาแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : ทวีกิจการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐๕.

^{๔๑} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๗๗.

(๑) มนุษย์ประกอบไปด้วยร่างกายและจิตใจ ความต้องการทางร่างกาย จึงเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้ มนุษย์ต้องใช้ปัจจัย ๔ เป็นหลักสำคัญในการดำรงชีวิตประจำวัน การที่มนุษย์ต้องการพัฒนาร่างกายจึงไม่จำเป็นจะต้องอาศัยธรรมชาติส่วนตัวแต่เพียงอย่างเดียวแต่มนุษย์ยังต้องมีการแสวงหาล้างประดิษฐ์ใหม่ๆ มาใช้ในการพัฒนาร่างกายให้สมบูรณ์ นอกจากนี้มนุษย์ยังมีธรรมชาติอีกส่วนหนึ่งในการพัฒนาตนเองซึ่งก็คือ จิตใจ เพราะจะทำให้มนุษย์พูดดีและทำได้ แต่ก็ต้องขึ้นอยู่กับ การฝึกฝนตนเอง

(๒) มนุษย์แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็น ความคิด ความเชื่อ วาจา ความประพฤติ ทั้ง ความพอใจ ไม่พอใจในสิ่งต่างๆ สติ ปัญญา ความสามารถทางกาย สุขภาพ ตระกูล เชื้อชาติ แต่ทว่าแม้มนุษย์ จะต่างกันแต่สิ่งเหล่านี้ มนุษย์ก็มีส่วนที่เหมือนกัน คือ มีความทุกข์ และตกอยู่ในกฎแห่งกรรมจึงแสดงให้เห็นได้ว่า ในหลักทางพระพุทธศาสนานั้น อุปาทานขันธ ๕ เป็นตัวทุกข์เพราะมนุษย์จะสมบูรณ์ได้ต้องประกอบไปด้วย ๒ ส่วนนี้ เมื่อเกิดมาคู่กันเราจะเห็นได้ชัดเจนว่าเมื่อใดที่มีสมาธิในสังคัม ก็จะทำให้มีการปกครองขึ้นในสังคมนั้น ปัญหาที่ตามมาคือ ความขัดแย้งเพราะความไม่สามัคคีกันเนื่องจากว่ามีความต้องการที่จะเป็นใหญ่เพื่อปกครองหมู่คณะ ฉะนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปกครองขึ้นมาเพื่อปกครองหมู่คณะให้มีความสุขสงบสุข เป็นต้น

สรุปได้ว่า ธรรมชาติของมนุษย์ต้องอาศัยองค์ประกอบทางกายและจิตใจในการดำเนินชีวิต การปกครองก็เช่นกันต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นตัวกำหนดเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ เพราะกายที่ประพฤติดีจิตใจที่คิดดีย่อมจะส่งผลต่อระบบการปกครองได้เป็นอย่างดี ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมองว่าการพัฒนาทางความประพฤติจึงเหมาะสมต่อการปกครองมากที่สุด

๒.๒.๒ อำนาจในการปกครอง

ในพระไตรปิฎก คำที่มีความหมายเทียบเคียงกับคำว่า อำนาจ นั้นมีหลายคำเช่น วสอิทธิ สกุก อานุภาว อินุทริย และ พล เป็นต้น โดยเฉพาะคำว่า พละ หมายถึง กำลัง อำนาจในพละ ๔ แสดงถึงลักษณะของผู้มีอำนาจ ว่าต้องประกอบไปด้วยทรัพยากรแห่งพลัง คือกำลัง ๔ ประการ คือ

- (๑) ปัญญาพละ กำลัง คือ ปัญญา
- (๒) วิริยพละ กำลัง คือ ความเพียร
- (๓) อนวัชชพละ กำลัง คือ กรรมที่ไม่มีมิโทษ
- (๔) สังคหพละ กำลัง คือ การสงเคราะห์^{๔๒}

กล่าวได้ว่า กำลังแต่ละอย่างล้วนสำคัญกำลังกายก็ช่วยค้ำจุนร่างกายการดำเนินชีวิตให้มีความสุขสบาย เพราะหากว่าไม่มีกำลังอื่นๆ มาค้ำจุนแล้วกำลังกาย อาจใช้ไปในทางที่ผิดเป็นอันตรายได้ส่วนกำลังปัญญาท่านจัดว่าเป็นกำลังที่ประเสริฐสุดเพราะเป็นเครื่องกำกับควบคุมและ

^{๔๒} อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๓๕.

นำทางกำลังอื่นๆทุกอย่างยังมีหลักธรรมที่เป็นกำลังหรือเรียกว่าพลังคือธรรมอันเป็นกำลังมี ๔ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เป็นผู้มีอำนาจมีความมั่นใจไม่หวั่นไหวต่อภัยอันตรายต่าง ๆ คือ ปัญญาพลังมีกำลังแห่งปัญญามาก วิริยพลัง มีกำลังแห่งความเพียรมาก อนุวัชพลังมีกำลังแห่งความสุจริตหรือความบริสุทธิ์ สังคหพลัง มีกำลังแห่งการสงเคราะห์ผู้คนไว้ได้มากด้วยการสงเคราะห์ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การแบ่งปัน การพูดจาดีไพเราะ การบำเพ็ญตนเป็นประโยชน์

เมื่อเราพูดถึงกำลังหรือพลังของอำนาจ โดยเฉพาะนักปกครองทั้งหลาย ต้องมีอำนาจที่สำคัญที่สุด คือ ต้องมีปัญญาพลัง มีกำลังแห่งปัญญามากเป็นสำคัญ เพราะถือว่ากำลังแห่งปัญญานั้นสามารถเข้าใจ ตีความทำความเข้าใจได้ถูกต้อง มีเหตุผลในการตัดสินใจ ด้วยอำนาจของธรรม และสามารถทำให้อำนาจหรือพลังข้ออื่นขับเคลื่อนไปได้ด้วยดีอย่างในปฐมพลสูตร ว่าด้วยกำลังพระพุทธเจ้าแสดงสิ่งที่เป็นอำนาจหรือกำลังของบุคคลต่างๆ ไว้ ๘ ประเภท ด้วยกัน คือ

- ๑) เด็กมีการร้องไห้เป็นกำลัง
- ๒) มาตุคามมีความโกรธเป็นกำลัง
- ๓) โจรมีอาวุธเป็นกำลัง
- ๔) พระราชามีอิสริยยศเป็นกำลัง
- ๕) คนพาลมีการเพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง
- ๖) บัณฑิตมีการไม่เพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง
- ๗) คนผู้เป็นพหูสูตมีการพิจารณาเป็นกำลัง
- ๘) สมณพราหมณ์มีขันติเป็นกำลัง^{๔๗}

ฉะนั้น บุคคลที่มีกำลัง เท่ากับการมีอำนาจ คือ ผู้ที่มีในสิ่งที่บุคคลอื่นไม่มีหรือมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เหนือกว่าคนอื่นๆ บังคับควบคุมให้บุคคลอื่นกระทำตามความต้องการของตนเองได้อำนาจเป็นสิ่งที่ไม่มีค่าในตัวเอง แต่จะมีค่าขึ้นมาได้ต่อเมื่อมีผู้นำเอาอำนาจนั้นไปใช้ จะใช้ไปในทางที่ดีหรือไม่ดีนั้นขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจนั้นว่าจะใช้อำนาจไปในทางใดถ้าใช้อำนาจไปโดยไม่มีการรอบหรือไม่คำนึงถึงขอบเขตของศีลธรรมแล้วก็จะสร้างความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและสังคมโดยรวมได้ เพราะอำนาจเป็นใหญ่ในโลก ถ้าหากตกไปอยู่ในมือของคนดีอำนาจก็จะอำนวยประโยชน์สุขแก่ตนเองและแก่สังคมโดยรวมได้อย่างมากมายแต่ถ้าตกไปอยู่ในมือของคนชั่วแล้วผลก็จะเกิดขึ้นในทิศทางตรงกันข้าม

อำนาจเป็นสิ่งที่มืออยู่กับการปกครอง สังคมใดมีระบอบการปกครอง สังคมนั้นก็ย่อมมีการใช้อำนาจการปกครองที่ดีจะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องมีจริยธรรมของนักปกครองด้วย จะเห็นได้จากการปกครองแบบบิดาปกครองบุตรในสมัยสุโขทัย การปกครองในสมัยสุโขทัยนั้น

^{๔๗} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๒๓๒.

มีลักษณะการปกครองแบบ บิดาปกครองบุตร พระมหากษัตริย์ ดูแลทุกข์สุขของประชาชน เหมือนบิดาซึ่งมีหน้าที่ต่อบุตร ในขณะที่ประชาชนเองก็ให้ความเคารพเชื่อฟังความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ เป็นการตอบแทน เช่นเดียวกับบุตร ฟังปฏิบัติต่อบิดามารดาซึ่งถือว่า ลักษณะการปกครองดังกล่าวสอดคล้องกับคุณค่าทางจริยธรรมของพระพุทธศาสนาที่ได้จัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่าง บิดา มารดากับบุตรตลอดจนแยกแยะสิทธิ และหน้าที่ของทั้ง ๒ ฝ่ายไว้อย่างชัดเจน เช่น บิดา มารดา มีหน้าที่เลี้ยงดูปกป้อง ให้ความรัก ให้การศึกษาแก่บุตร ในขณะที่บุตรก็ต้องให้ความเคารพเชื่อฟัง กตัญญูตอบแทนคุณบิดามารดา^{๔๔}

เห็นได้ว่า ระบบการปกครองมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากต่อการใช้อำนาจของผู้ปกครอง แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า อำนาจนั้นถูกใช้อย่างจำกัด จึงจะมีประโยชน์ต่อการปกครอง ทำให้คนผู้ถูกปกครองเคารพเชื่อฟัง และเกิดศรัทธา ยกตัวอย่างเช่น บิดาปกครองบุตร ต้องใช้ความนุ่มนวลในการปกครอง และจะต้องให้สอดคล้องกับหลักของการประพฤตินี้ที่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรด้วย จึงจะจัดว่าระบบการปกครองนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เหมือนหลักการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งอินเดีย หรือหลักปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งไทย เป็นต้น ก็ได้รับอิทธิพลจากการปกครอง การที่พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะ พ่อขุนรามคำแหง ทรงนำระบบการปกครอง แบบบิดาปกครองบุตรมาใช้ นั่น น่าจะมีเหตุผลเชื่อได้ว่า พระองค์ได้ทรงนำหลักการของพระพุทธศาสนามาใช้เป็นแนวทางในการปกครอง เพื่อเสริมสถานะและความมั่นคงในอำนาจทางการเมืองของอาณาจักร และทำให้คนส่วนมากเชื่อฟัง เคารพ สำหรับความคิดที่ว่า ธรรมะเป็นหลักเกณฑ์สำคัญในการจัดระเบียบสังคม และเป็นเครื่องมือชี้แนะ จริยธรรมของผู้ปกครองนั้นสามารถอธิบายได้จากพระราชจริยาวัตรของพ่อขุนรามคำแหงที่มีผู้แปลความว่า

“ถ้าสังคมมีความมั่นคงด้วยศีลธรรม และประชาชนมีจิตใจสูงเปี่ยมล้น
ด้วยคุณธรรม มั่นคง ในพุทธศาสนา และ ยึดมั่นในธรรมะ อาณาจักรย่อมสงบ
สุขและรุ่งเรือง”^{๔๕}

พระมหากษัตริย์ได้ใช้ธรรมะในการปกครอง กษัตริย์ของสุโขทัยแต่ละพระองค์ได้พยายามจัดกิจกรรม เผยแพร่ และให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญ การปกครองและการเมืองที่ดี นักปกครองจะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องมีความยุติธรรม มีศีล มีธรรมะ มีคุณธรรม และมีจริยธรรมทางการเมือง ทางการบริหารและการปกครองที่ดี^{๔๖}

^{๔๔} จานงค์ ทองประเสริฐ, พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา อินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๒๐), หน้า ๑๗.

^{๔๕} เกรียงศักดิ์ พิทยานุรักษ์, ไทยห้ายุค, (กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๒), หน้า ๑๕๒.

^{๔๖} ประยงค์ สุวรรณบุบผา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

เห็นได้ว่า เมื่อผู้ปกครองดี มีศีลธรรม เข้าใจระบบการปกครองของผู้ได้การปกครอง การปกครองจะสมบูรณ์ ผู้ได้ปกครองต้องมีศีลธรรม จริยธรรม ต่อระเบียบกฎเกณฑ์ของการบริหาร บ้านเมืองด้วย เมื่อเป็นธรรมทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง การปกครองก็จะดีและพัฒนาไปสู่ความสงบสุขได้

๒.๓ คุณลักษณะของผู้ปกครองตามพุทธปรัชญา

ตามหลักพระพุทธศาสนา ได้สอนเน้นในเรื่องผู้นำด้านการปกครอง ซึ่งจะต้องฝึกฝนตนเองให้ดีเสียก่อนเพื่อเป็นแบบอย่าง แล้วจึงปกครองบุคคลอื่น ซึ่งถือว่าผู้ที่จักปกครองหมุ่คณะได้ จะต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน^{๔๗} นั้น ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน
แล้วสอนคนอื่นในภายหลังจึงจะไม่มัวหมอง^{๔๘} หรือ
บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น
ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึก (ผู้อื่น)
เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง^{๔๙}

ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่า การที่จะเป็นผู้นำด้านการปกครองให้บุคคลอื่นทำอะไร ตัวเองควรจะได้เสียก่อน จะไม่มีคนตำหนิติเตียนภายหลัง เมื่อบุคคลใดมีความรับผิดชอบต่อตนเองแล้ว ความรับผิดชอบต่อกลุ่มหรือหมู่คณะส่วนรวมย่อมจะติดตามมาหลักการดังกล่าวเป็นการสอนให้คนริเริ่มที่จะพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าขึ้นสู่ความเป็นผู้นำด้านการปกครอง ต่อจากนั้นผู้ปกครองจะต้องมีธรรมประจำใจในการปกครอง เพื่อเป็นแบบอย่างต่อการปฏิบัติตัวเองให้ก้าวสู่ความเป็นผู้นำด้านการปกครองที่สมบูรณ์แบบหลักธรรมทั่วไปในการริเริ่มพัฒนาความเป็นผู้นำด้านการปกครอง เพื่อปรับปรุงตนเองตามกรอบแนวทางหลักในทางพระพุทธศาสนา กล่าวโดยย่อที่สุดมีหลักอยู่ ๓ ประการ คือ

- ๑) เว้นจากทุจริต ไม่ประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ
- ๒) ประกอบสุจริต ประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ
- ๓) ทำใจของตนให้หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เช่น โลก โกรธ หลง เป็นต้น

^{๔๗} สุทธิวงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ, หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๔.

^{๔๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑.

^{๔๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๒.

หลักทั้ง ๓ ข้อนี้ แสดงว่า เพียงแค่ดัดไม่ทำชั่วก่อความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นยังไม่พอ ต้องทำความดีในสิ่งที่ชอบธรรมและเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นอีกด้วย และการที่จะดำรงคุณธรรมทั้งสองประการได้โดยตลอดไปนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับ การชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์เป็นประการสำคัญ

หลักการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหลักการพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับตนเองเป็นการปลูกฝังคุณธรรมเพื่อปกครอง ควบคุมตนเอง ซึ่งหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการเอาชนะตนเองเป็นสิ่งประเสริฐ พระพุทธศาสนาไม่สอนให้คนเป็นผู้นำ หรือผู้ปกครองปกครองคนอื่นโดยพยายามเอาชนะด้วยกำลังกาย หรือด้วยวิธีการอันไม่ชอบธรรม แต่สอนให้พยายามเอาชนะตนเองเสียก่อน เมื่อเอาชนะตนเองแล้ว ก็เชื่อว่าชนะสิ่งอื่นไปด้วย ดังพระพุทธเจ้าตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า

“ผู้ชนะข้าศึกจำนวนพันคนด้วยพันในสงครามหาชื่อว่าผู้ชนะที่ยอดเยี่ยม ไม่แต่ผู้ชนะตนได้ จึงชื่อว่า ผู้ชนะที่ยอดเยี่ยม”^{๕๐}

ฉะนั้น ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเห็นว่า การสร้างลักษณะความเป็นผู้นำด้านการปกครองให้กับตัวตนเองนั้น สิ่งสำคัญก่อนอื่น คือ การปลูกฝังคุณธรรมให้กับตนเองก่อนเป็นอันดับแรก เมื่อสามารถเอาชนะตนเองได้แล้ว การที่จะปกครองหรือนำบุคคลอื่นก็ไม่เป็นสิ่งที่ยากลำบากอะไร ขึ้นต่อไปผู้นำด้านการปกครองจะต้องปลูกฝังหลักธรรมอย่างอื่นให้มีขึ้นเพื่อนำไปปฏิบัติต่อผู้อื่นหมายความว่า ผู้นำด้านการปกครองจะต้องมีธรรมะประจำใจในการปกครอง เพราะผู้ปกครองอยู่ในฐานะเป็นผู้นำ ดังข้อความที่ปรากฏในอรรถมิกสูตรว่า

“เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรมประชาชนเมืองนั้น ก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้น ก็อยู่เป็นทุกข์

“เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรงในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข”^{๕๑}

การที่ผู้ปกครอง หรือผู้เป็นธรรมราชา หมายถึง พระราชาผู้ตั้งอยู่ในธรรมนั้นซึ่งถือว่าเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่แล้วนับตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาลไม่นานหลวงพ่

^{๕๐} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๐๓/๖๒.

^{๕๑} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๐/๑๑๕-๑๑๖.

พุทธทาส ได้ให้ทัศนะถึงการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช ว่าเป็นพระราชที่ประกอบด้วย ทศพิธราชธรรม ตั้งอยู่ในธรรม มีวิธีการปกครองด้วยความเมตตาต่อประชาชนในประเทศอย่าง เสมอภาค ไม่กระทำตามอำเภอใจหรืออคติขี้อิจฉา มีความอดทนรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ต่างๆ ในการ ปกครองและสามารถสอดส่องเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นอย่างดี ถ้าจะ ยกตัวอย่างในปัจจุบัน ก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ซึ่งมีพระบรมราชปณิธาน เมื่อ วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๑ ความว่า

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

นี้ได้เป็นที่ประจักษ์ต่อพสกนิกรทั่วไปถึงการปฏิบัติตามพระราชปณิธานของพระองค์ จึง กล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักปกครองที่ทรงธรรมที่ชาวโลกยอมรับถึงปัจจุบันนี้

เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองจึงมีบทบาทที่สำคัญอย่างมากต่อการปกครองประเทศจะถูกพัฒนา หรือตกต่ำลง จะเดินถูกทางหรือผิดทาง ต้องอาศัยผู้นำเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้ ผู้นำในด้านการปกครอง นั้นต้องมีความรู้ ความสามารถ ไหวพริบปัญญาเฉียบแหลม และที่สำคัญผู้นำนั้นจะต้องมีคุณธรรม ประจำจิตใจด้วย นายกหรือผู้นำผู้ปรารถนาประโยชน์แก่ผู้ถือในปกครองจำเป็นจะต้องมี คุณสมบัติ ๖ ประการ ดังยกตัวอย่างได้ดังนี้ ^{๕๒} (๑) ขมา (patience forbearance) คือ ความอดทน (๒) ซาคริยะ (waking watching vigil) คือ ความตื่นตัวรู้เท่าทันเหตุการณ์ความเป็นไปของโลกของ สังคม (๓) อุฏฐานะ (exertion manly vigour) คือ ความขยันหมั่นเพียร (๔) สัตถวิภาค (distribution partition) คือ การรู้จักเอื้อเพื่อแผ่แผ่รู้จักแบ่งปัน (๕) ทยา (mercy compassion) คือ ความเมตตา กรุณา ความเอื้ออารี (๖) อิกษณา (look- ing) คือ ความสอดส่องเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของผู้อยู่ใต้ บังคับบัญชา

ยิ่งถ้าจะเป็นผู้ปกครองระดับประเทศ ไม่ว่าจะเป็พระมหากษัตริย์ ประธานาธิบดี นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ปลัดกระทรวง อธิบดี หรือ นักบริหาร นักปกครองระดับอื่นๆ เช่น ผู้อำนวยการ ผู้จัดการบริษัทห้างร้านหรือธนาคาร เป็นต้น ก็จะต้องมีคุณธรรมที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีก นั่นคือจะต้องมี ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และคุณธรรมอื่นๆด้วย

จึงเห็นได้ว่า ผู้ปกครองต้องมีความอดทน ต่อการถูกเบียดเบียน ด้วยคำพูด เสียดสีต้อง แก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นให้เสร็จสิ้น มีความตื่นตัวอยู่เสมอ รู้ทันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อเข้าใจ กับเรื่องที่เกิดขึ้น ต้องขยันมีความเพียรพยายามแก้ปัญหาเหล่านั้นที่เกิดขึ้นเมื่อคราวถึงเขาคททุกข์ มีปัญหาเกิดขึ้น ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่เขา ให้ความเอื้อเพื่อแผ่แบ่งปันให้ความเป็นธรรมแก่เขา ตลอดถึงให้ความมีเมตตา กรุณา สงสารต่อเขา ด้วยการสอดส่องเอาใจใส่ เมื่อเขามีปัญหาต่างๆ และ ที่สำคัญอย่างยิ่งผู้ปกครองทุกระดับ จำต้องมีคุณธรรม คือทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และ

^{๕๒} ศาสตราจารย์พิเศษจางงค์ ทองประเสริฐ, พระมหาธรรมมิกราชาธิราช, หน้า ๑๓-๑๔.

คุณธรรมอื่นๆ คือ มีหลักของคุณธรรมประจำใจในตัวของผู้ปกครอง ซึ่งจะนำมากล่าวเป็นลำดับไป
ดังต่อไปนี้

๒.๔ หลักธรรมของผู้ปกครองตามแนวพุทธปรัชญา

หลักธรรมสำหรับการปกครองที่พระพุทธศาสนาได้แสดงไว้นั้นมีลักษณะเป็นกลาง ๆ สามารถนำมาปรับใช้ได้กับการปกครองทุกรูปแบบ ในทางทฤษฎีนั้นดูเหมือนว่าคำสอนหรือหลักธรรมที่ทรงแสดงไว้แต่ละหมวดหรือแต่ละเรื่องเหล่านี้ต่างกันหรือแยกจากกันแต่ในทางปฏิบัติหลักธรรมต่างๆ ล้วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันเสมอ ดังเช่น “เรื่อง ทศพิธราชธรรมหมายความว่า ผู้ปกครองควรปฏิบัติตนตามหลักทศพิธราชธรรม อันอาจสรุปเข้าในคำเดียว คือ โดยธรรม เพื่อธรรม ได้แก่ โดยความเป็นธรรมเพื่อความเป็นธรรม ฉะนั้น ธรรมทางการปกครองแม้จะมีเป็นอันมาก แม้ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็ดี ที่ศาสตร์การปกครองต่างๆ แสดงไว้ก็ดี ก็รวมเข้าในคำเดียว” ว่าโดยธรรม เพื่อธรรม ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล และความสุขอันเป็นความเจริญงอกงามไปพลุลต่างๆ^{๕๓}

มีหลักธรรมเป็นอันมากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎก เพื่อความเหมาะสมแก่อรรถาธิบายของกลุ่มชนและพัฒนาการชีวิต เช่น ทรงแสดงฆราวาสธรรม ๔ แก่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ทรงแสดงทศพิธราชธรรม ๑๐ และ โภควิภาค ๔ เป็นต้น เพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ ในส่วนของการปกครอง หรือ การคุ้มครองชีวิตที่ดี พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง ทศพิธราชธรรม ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อคติ ๔ อปรีหานิยธรรม ๗ เป็นต้น เฉพาะหมวดสุดท้าย คือ ทศพิธราชธรรม ๑๐ นั้น เป็นข้อธรรมที่สำคัญ มีความหมายกว้างขวางครอบคลุมธรรมอื่นๆ ด้วย

๒.๔.๑ หลักทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม แปลว่า ธรรมของพระราชาหรือธรรมสำหรับผู้ปกครอง ๑๐ ประการ ที่พระมหากษัตริย์และผู้ปกครองบ้านเมือง เช่น ประธานาธิบดี หรือ นายกรัฐมนตรี เป็นต้น ซึ่งผู้นำจะต้องเสริมสร้างให้มีขึ้นเป็นคุณสมบัติประจำตัว อันจะช่วยในการปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจสมาชิกในกลุ่ม ให้ดำเนินไปบรรลุถึงเป้าหมาย นับว่ามีค่าแก่การเป็นผู้นำด้านการปกครองมาก^{๕๔}

^{๕๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), *ทศพิธราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*, อ่างแก้ว, หน้า ๕-๖.

^{๕๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒. คุรุรายละเอียดในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘๕-๒๘๖.

ดร.เดือน คำดี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธปรัชญา ความว่า หลักจริยธรรมสำคัญสำหรับผู้ปกครองตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น นอกจากผู้ปกครอง จะต้องปฏิบัติตนให้ดีเท่าๆ กับคนดีทั้งหลายแล้ว ยังมีหลักธรรมสำหรับถือเป็นแนวปฏิบัติโดยเฉพาะเรียกว่า ทศพิธราชธรรม ข้อธรรมทั้งหลายในทศพิธราชธรรมก็คือ ธรรมที่เป็นความดีนั่นเอง ซึ่งทรงตรัสไว้สำหรับให้ผู้ปกครองยึดถือปฏิบัติโดยเฉพาะและจำเป็นสำหรับผู้ปกครองทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นพระราชอาษา พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนข้าราชการ แม้แต่ผู้ปกครองอื่นซึ่งไม่ใช่ข้าราชการ เช่น หัวหน้างาน หัวหน้าครอบครัว ก็พึงยึดถือปฏิบัติได้^{๕๕}

พระราชเมธี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ประมวลพระธรรมเทศนา ความว่า คำว่า “ราชธรรม” อันเป็นชื่อเรื่องนี้โดยตรง หมายถึง ธรรมะสำหรับพระราชอาษาและโดย อ้อม หมายถึง ธรรมะสำหรับคนผู้เป็นใหญ่ คือคนผู้เป็นหัวหน้า เพราะ “ราช” “ศัพท์” โดยความหมายย่อมหมายถึงชนผู้เจริญรุ่งเรืองเฉพาะตนและยังบริวารชนให้เจริญรุ่งเรืองตามด้วยและหมายถึงผู้เป็นศูนย์รวมจิตใจ คือผู้เป็นที่ยินดีของชนอื่น โดยนัยนี้ คำว่า “ราช” โดยกำหนดอย่างสูงสุด หมายถึงองค์พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นจักรพรรดิของประเทศ โดยต่ำสุด หมายถึง บุคคลผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือหัวหน้ากลุ่มชนชั้นเล็กๆ ผู้นำกลุ่มชนมีหลายระดับชั้น เช่น ผู้นำคณะรัฐบาล ผู้นำ กระทรวง ทบวง กรม ผู้นำจังหวัด ผู้นำตำบล ผู้นำหมู่บ้าน และผู้นำหน่วยงานอื่นๆ แม้จนถึงผู้นำวัดวาอาราม ผู้นำแต่ละระดับนั้นจะต้องมีทศพิธราชธรรมเป็นหลักปฏิบัติ จะเว้นเสียมิได้ดังนั้น ทศพิธราชธรรม โดยตรงหรือโดยส่วนสูง เป็นคุณธรรมสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ โดยส่วนรองลงมา และส่วนต่ำสุดนั้นเป็นคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นหัวหน้า หรือบุคคลผู้เป็นใหญ่กลุ่มชนนั้นๆ เพราะผู้ใดเป็นใหญ่มีคุณธรรมคือ ทศพิธราชธรรมตั้งมั่นอยู่ในตนแล้ว ย่อมจะมีแต่ ปิติ และ โสมนัสเกิดเพราะการปฏิบัติหน้าที่^{๕๖}

ฉะนั้น หลักทศพิธราชธรรม ในพระคานานี้ เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง ซึ่งผู้ปกครองส่วนใหญ่เป็นพระมหากษัตริย์ หากแต่ในหลักธรรมนี้ใช้ได้กับนักปกครอง ที่เป็นผู้ปกครองบ้านเมือง รัฐบาล หรือนักบริหารโดยทั่วๆ ไป ได้แก่^{๕๗}

(๑) ทาน หมายถึง การให้สิ่งของหรือวัตถุภายนอก โดยต้องมีผู้รับโดยตรงเป็นการให้ที่ไม่คิดเอากลับคืน ด้วยคิดจะบูชาคุณก็ดี หรือด้วยคิดจะอนุเคราะห์ก็ดี เช่น ให้ข้าวปลาอาหาร

^{๕๕} ดร.เดือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐.

^{๕๖} พระราชเมธี (วราวิทย์ คงคปญ โณ ป.ธ.๘), **ทศพิธราชธรรมกถา**, ประมวลพระธรรมเทศนาในโอกาสกฐินสมัชชฌม โภชพระชนมายุครบ ๕ รอบ พระนั้กษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒๕๓๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๘.

^{๕๗} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมบรรยายชุดทศพิธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๑), หน้า ๒๕-๒๘.

เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ตลอดจนทำให้กำลังกาย เช่น ช่วยขนขวายกระทำในกิจการต่างๆที่เป็นบุญ เป็นกุศล ให้กำลังวาจา เช่น ช่วยพูดให้กิจการดำเนินสำเร็จลุล่วงไปได้ ช่วยพูดไกล่เกลี่ยให้คู่พิพาทตกลงประนีประนอมกันได้โดยสันติวิธี ให้กำลังความคิด เช่น ช่วยคิดช่วยแนะในกิจการต่างๆให้ ปัญญา เช่น ให้ความรู้เพื่อให้เขาช่วยตัวเองได้ด้วยกุศลเจตนา^{๕๔}

(๒) **ศีล** หมายถึง เจตนาที่จะรักษากายกรรมและวาจกรรม ให้ตั้งอยู่เป็นปกติดี คือเว้นจากการประพฤติน่ากลัวทางกายและวาจา มีความประพฤติที่ดีงาม ในด้านการปกครองศีลยังรวมถึงการปฏิบัติตามตัวบทกฎหมาย จารีตธรรมเนียม และขนบประเพณีอันดีงามทั้งปวงในทางพระพุทธศาสนาที่หมายถึง ศีล ๕ เป็นอย่างต่ำ ถ้าผู้ปกครองบ้านเมืองไม่ตั้งอยู่ในศีลย่อมประพฤติกุศลน้อยร้ายแรงบังหลวง ทำให้ประชาชนผู้ใต้ปกครองต้องได้รับความเดือดร้อน อันอาจเป็นผลทำให้ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองกลายเป็นบุคคลชั่วร้าย ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่สังคมต่างๆ นานา

ถ้าผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นผู้มีศีล มีคุณธรรม หมั่นเข้าวัด ถือนิสสัยอยู่เสมอ ประชาชนก็จะพลอยเป็นผู้มีศีลไปด้วย ดังที่ขงจื้อกล่าวไว้ว่า “ผู้ปกครองบ้านเมืองเปรียบเหมือนลม ประชาชนเปรียบเหมือนหญ้า ถ้าลมพัดไปทางใด หญ้าก็ย่อมจะถูเอนไปทางนั้น” แต่ถ้าผู้ปกครองบ้านเมืองไม่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ประพฤติคนชั่วช้าเลวทราม แล้วจะไปอบรมสั่งสอนให้ผู้อยู่ใต้ปกครองมีศีลมีธรรมได้อย่างไร

(๓) **ปรีชาจะ การบริจาค** หมายถึง การเสียสละความสำราญส่วนตัว เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยประเทศชาติ เป็นการให้ภายในทางจิตใจไม่ต้องมีผู้รับก็ได้ รวมทั้งบริจาค คือสละสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์หรือมีประโยชน์น้อยกว่าแก่บางสิ่งเพื่อสิ่งที่มีประโยชน์ยิ่งใหญ่มากกว่ากว้างกว่า ดังสุภาษิตที่ว่า “ผู้มีปัญญา พึงสละสุขพอบรรเทาเสียเพื่อเห็นแก่สุขอันไพบูรณ์” และว่า “พึงสละทรัพย์ เพื่อรักษาอวัยวะอันประเสริฐไว้ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิตไว้ และพึงสละทรัพย์ อวัยวะ และแม้กระทั่งชีวิตเพื่อรักษาธรรม”^{๕๕}

ฉะนั้น ผู้ที่เป็นหัวหน้าปกครองประชาชนจำเป็นต้องเป็นนักเสียสละ ต้องยอมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองของตนอย่าทำให้ประชาชนต้องผิดหวัง เมื่อประชาชนได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องยอมสละความสุขส่วนตัว ยอมลำบาก ยอมทุกข์ยากเพื่อช่วยเหลือประชาชนให้พ้นจากความเดือดร้อน แม้จะทำอะไรไม่ได้มาก อย่างน้อยก็ต้องไปให้เขาเห็นหน้า ไปปลอบใจพวกเขา ไปร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพวกเขา ไม่ใช่ปล่อยให้ประชาชนต้องผจญกับความทุกข์ความเดือดร้อนตามลำพัง

^{๕๔} จานงค์ ทองประเสริฐ,ศ., เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

ส่วนผู้ปกครองบ้านเมืองก็เที่ยวแสวงหาความสุขสนุกสนานความรื่นรมย์ ความฟุ้งเฟ้อ โดยมีได้มีความอาทรร้อนใจใดๆ

(๔) **อาชชวะ** หมายถึง ความซื่อตรง ความเปิดเผย คือ มีความซื่อตรงต่อตัวเองต่อหน้าที่ และต่อประชาชน ไม่มีลัทธิลึกลับใน ไม่มีมายาสาโดย ปฏิบัติราชกิจด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ที่เรียกว่า “ใจซื่อ มือสะอาด” มีความจริงใจและจริงจังต่อประชาชน ไม่หลอกลวงประชาชนผู้ปกครอง หรือ พระมหากษัตริย์ราชเจ้า จะต้องมีการซื่อสัตย์สุจริตโดยความตรง ปราศจากมายาสาโดย ดำรงในสัตย์สุจริต ซื่อตรงต่อพระราชสัมพันธมิตร ไม่ทรงคิดหลอกลวงประทุษร้ายโดยอุบายที่ผิดจากความยุติธรรม

(๕) **มัททวะ** ความอ่อนโยน คือ มีอหยาตย์ไม่เย่อหยิ่ง หยาบคาย กระด้างถือองค์มีความสง่าแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ไม่ได้ความรักภักดีแต่มีขาดยำเกรงผู้ปกครองต้องมีความอ่อนโยนไม่ว่าจะเป็น การเดิน การพูด การกระทำ ต้องมีสุภาพร่างกายสง่างาม แต่งตัวสุภาพเรียบร้อย นำเคารพของผู้ใต้บังคับบัญชา หรือผู้พบเห็น ตลอดถึงการพูดจาไม่หยาบคาย ไม่คำให้เกิดความเสียหาย จิตใจเยือกเย็น ตัดสินปัญหาด้วยเหตุด้วยผลไม่ถือตัว สร้างความเป็นกันเองกับผู้ใต้บังคับบัญชา

(๖) **ตปะ** ความทรงเดช หมายถึง ความแผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิจิตใจ ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญมุ่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ผู้ปกครอง ต้องพยายามเผาผลาญกิเลสที่อยู่ในจิตใจของคนออกให้หมด ไม่ว่าจะเป็นความอยากความต้องการแล้ว เบียดเบียนคนอื่น ด้วยการขู่อาฆาต พยาบาท จงล้างจงผลาญกับเขาต้องตัดปัญหาเหล่านี้ให้หมด ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ โดยมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มุ่งมั่นแต่จะทำหน้าที่ให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์

ดังนั้น ผู้ปกครองบ้านเมืองจึงจำเป็นต้องมีตปะ คือ ความตั้งใจที่จะกำจัดความเกียจคร้าน และการทำผิดหน้าที่ที่ทั้งปวง ต้องมุ่งกระทำกิจอันเป็นหน้าที่ที่พึงทำ อันเป็นกิจดีกิจชอบ ให้สม่ำเสมอและมากยิ่งขึ้น ผู้มีตปะจึงเป็นบุคคลที่มีความงามสง่าเป็นที่น่ายำเกรงเมื่อกล่าวอย่างรวบรัดก็คือ ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องอุทิศความรู้ ความสามารถสติปัญญาและเวลา ทำหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนโดยไม่เกียจคร้านหรือย่อหย่อนต่ออุปสรรคใดๆทั้งสิ้น

(๗) **อักโธระ** ความไม่โกรธ หมายถึง ความไม่กริ้วกราดลู่อานาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ ระงับความขุ่นเคืองวินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตัวเอง ผู้ปกครองต้องทำใจกว้างๆ เพื่อรับปัญหาต่างๆ โดยการกำหนดให้รู้เท่าทันกับเรื่องต่างๆ ที่มากระทบกระทั่งกับตัวเอง อย่าเป็นคน

โกร่ง่ายอย่าเป็นคนเจ้าอารมณ์ คือ ไม่กระทำการใดๆ หรือตัดสินใจใดๆ ด้วยอำนาจแห่งความโกรธ ผู้เป็นนักปกครองจะต้องทำด้วยจิตอันสุขุมเยือกเย็น รอบคอบ เป็นธรรม ถ้าผู้ที่เป็นหัวหน้าปกครองคนจำนวนมากๆ หรือปกครองประชาชนนั้นแสดงความโกรธออกให้ปรากฏ หรือแม้เพียงทำหน้านิ้วคิ้วขมวด หรือหน้าบึ้งหน้างอด้วยแล้ว จะทำให้เสียบุคลิกภาพ ดูไม่งามตา ทำให้ผู้พบเห็นเสื่อมศรัทธา จนกระทั่งหมดศรัทธาในตัวหัวหน้าในที่สุด

(๘) **อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน** คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณาหาเหตุเบียดเบียน ลงโทษอาญาแก่ประชาราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง นักปกครองที่ดีต้องมีคุณธรรมประจำใจเป็นของตัวเอง ด้วยการไม่หาเรื่องเอาเปรียบคนอื่น เบียดเบียนคนอื่น เมื่อเขาถูกก็อย่าขูดเยียดให้เขาผิด แล้วลงโทษเขา ด้วยความอาฆาตพยาบาทเกลียดชังตัวเขา

(๙) **ขันติ ความอดทน** หมายถึง ความอดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ทอดทิ้ง ถึงจะถูกขู่ถูกหยัน ด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไรก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้ง หน้าที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม นักปกครองต้องมีความอดทนต่อคำด่า คำพูดเสียดสี อดทนต่อการทำงาน ต่อความโง่เขลาของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองด้วยเพราะผู้น้อยซึ่งเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ไร้ความสามารถ มักชอบทำอะไรที่จะก่อให้เกิดปัญหาอยู่เสมอ ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องมีขันติให้มาก ยิ่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่มากเท่าใดมีตำแหน่งสูงส่งมากเท่าใด ก็จำเป็นต้องมีความอดทนมากเท่านั้น เมื่อมีความอดทน นักปกครองคนนั้นจะต้องมีความงามในตัว จะมีคนรัก ศรัทธาให้ความเคารพเชื่อถือ เพราะมีคุณธรรมข้อขันติเป็นหลัก

(๑๐) **อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา** หมายถึง การวางตนเป็นหลักหนักแน่นในธรรมคองที่ไม่เอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้ายแรง ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณ์อนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม กิติ นิติธรรม คือระเบียบแบบแผน หลักการปกครองตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติกให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป ผู้ปกครองจะต้องยึดมั่นในหลักของสังฆธรรม คือ ธรรมะความถูกต้อง ความดีงาม ความยุติธรรมไม่หวั่นไหวหรือเอนเอียงด้วยถ้อยคำของผู้อื่น หรือด้วยอารมณ์สั่นไหวใดๆ ต้องหนักแน่นในคำพูดเหล่านี้ แล้วพิสูจน์ให้เห็นข้อถูกข้อผิดให้ประจักษ์แจ้ง จึงตัดสินใจปัญหาลงไปโดยให้เกิดความพอใจ ทั้ง ๒ ฝ่ายด้วยความถูกต้องเป็นธรรม

พอกกล่าวสรุปว่า ผู้ที่มีลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ย่อมทำให้สมาชิกในกลุ่มรักใคร่เชื่อฟังเคารพนับถือ เชื่อมั่น และให้ความร่วมมือร่วมใจได้มาก อันจะเป็นผลช่วยให้บรรลุถึงความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของผู้นำอีกด้วย จึงมีประโยชน์อย่างมากต่อนักปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองก็เหมือนกับคนทั่วไปและที่สำคัญเมื่อขึ้นไปสู่ตำแหน่งสูงๆ การบริหารวินิจฉัยสั่งการต่างๆ

ผู้ได้บังคับบัญชาต้องเชื่อฟัง จะต้องทำตามในเบื้องต้นก่อน เพราะเขาอยู่ในฐานะผู้บังคับบัญชา ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยอยากจะวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) เมื่อยอมรับให้เป็นตัวแทนทั้งหมดขึ้นเป็นผู้ปกครอง สามารถควบคุมบริหารสั่งการให้คนอื่นทำตามได้ทุกอย่าง เกิดผู้นำขาดหลักคุณธรรมของนักปกครองที่ดีแล้วการตัดสินใจปัญหาต่างๆ ด้วยอารมณ์ของตัวเองเป็นหลัก ถ้าเกิดว่าตัวเองมีผลประโยชน์ที่จะได้รับเป็นจำนวนมากๆ เมื่อตัวเองมีอำนาจแล้ว ก็จะสั่งให้คนอื่นนั้นคนนี้ทำ ที่เป็นลูกน้องของตนผลที่ตามมาคือ ทำให้เศรษฐกิจของประเทศหรือบริษัทของคนล้มจม พรรคพวกของตนได้มีมียศมีเกียรติ มียศศักดิ์เต็มตัว แล้วสร้างตัวเองขึ้นมาให้คนอื่นยอมรับ เพื่อขยายอำนาจของตนให้กว้างขวางขึ้น บ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย เพราะอำนาจการบริหารสั่งการ ผิดพลาด ยึดเอาผลประโยชน์ของตัวเองเป็นหลัก ขาดหลักตัวยึดเหนี่ยว คือ ขาดหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติของผู้ปกครอง ผู้ปกครองไม่ยึดหลักทศพิธราชธรรม

(๒) ถ้าผู้ปกครองยึดมั่นปฏิบัติตามหลักคุณธรรมของผู้ปกครอง คือ ทศพิธราชธรรม ผู้ปกครองจะได้รับความนิยมนิยมชอบจากประชาชน จากผู้ได้บังคับบัญชาปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรง เพราะเป็นนักปกครองที่ดี ประเทศชาติไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้หวังผลประโยชน์ของประเทศ และเป็นปัจจัยเอื้ออำนวยไปตลอด ถึงชาติต่อๆ ไปด้วย

เมื่อพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองหมู่คณะหรือผู้ปกครองประเทศชาติประชาชนนอกจากจะทรงไว้ซึ่ง ทศพิธราชธรรม อันเป็นคุณธรรมที่พระราชามหากษัตริย์และนักปกครองที่ดีจะต้องมีแล้ว ยังจะต้องทรงไว้ซึ่ง จักรวรรดิวัตร อันเป็นคุณธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งยิ่งใหญ่กว่าบรรดาพระราชามหากษัตริย์ทั้งปวงอีกด้วย

๒.๔.๒ จักรวรรดิวัตร

ในจักรวรรดิสูตร^{๖๐} หรือสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ได้ปรากฏข้อความแสดงถึงวัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ประการ ในการรักษาความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป วัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ พอสรุปได้เป็น ๓ ประการ มีดังนี้

๑) จงอาศัยธรรม สักการะเคารพนับถือธรรม ให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์และสัตว์ไม่ยอมให้ผู้ทำการอันเป็นอธรรมเป็นไปได้ในแว่นแคว้น

๒) ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็มอบทรัพย์ให้^{๖๑}

๓) เข้าหาสมณพราหมณ์ ผู้เว้นจากความประมาท ผู้มีขันติและโสรจจะเป็นที่ตั้ง และทำสิ่งที่เป็นไปเพื่อสุข เมื่อฟังแล้วก็รับเอาสิ่งที่เป็นกุศลมาประพฤติปฏิบัติ คือ วัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ

^{๖๐} คูรายละเอียดย ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

เพราะฉะนั้น จักรวรรดิวัตร จึงเป็นวัตถุประสงค์หลักของนักปกครอง นำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขอย่างแท้จริงต่อสังคมโดยรวม โดยมุ่งสอนให้ผู้นำใช้อำนาจเพื่อสร้างสรรค์ความสงบสุข และระบบเศรษฐกิจที่ดีของราษฎรและจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ การอธิบายถึงวิธีการที่จะใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อราษฎร โดยการเข้าไปปรึกษาสมณะพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ นักปราชญ์นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรม เพื่อที่จะปกครองหรือบริหารบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า ซึ่งจักรวรรดิวัตรมีอยู่ ๑๒ ข้อ^{๖๒} ดังนี้ คือ

๑) **ธรรมาธิปไตย** ให้ยึดถือธรรมเป็นหลักเป็นธงชัยในการปกครองประเทศเคารพยำเกรงธรรม โดยผู้ปกครองต้องยึดหลักของความจริง ความถูกต้อง เมื่อมีผู้มาร้องขอความช่วยเหลือต่างๆ ตลอดจนการแบ่งปันวัตถุประสงค์ของต่างๆ ต้องให้ความเป็นธรรมทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่ลำเอียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และจัดการรักษาป้องกัน ให้ความคุ้มครองอันชอบธรรม อย่างนี้

๒) **อันโตชน** ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองรักษาอันเป็นธรรมแก่อันโตชนหรือชนภายในเช่น พระมเหสี พระโอรส พระธิดา ตลอดจนบุคคลที่ใกล้ชิด หรือผู้ปรนนิบัติรับใช้ผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมดโดยการอบรมสั่งสอนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยดีงาม

๓) **พลงาย** ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองรักษาแก่กำลังพล เช่น ทหารข้าราชการ ตำรวจ โดยเป็นธรรม สงเคราะห์เหล่าทหารให้มีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่พร้อมทั้งจัดหายุทธโศปกรณ์ไว้ให้พร้อม

๔) **ชาติดิยะ** ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่เจ้าหัวเมืองต่างๆ คือ ต้องให้ความคุ้มครองเอาใจใส่ดูแลเจ้าเมืองที่เป็นเมืองขึ้น ให้สามารถดำเนินการปกครองไปได้อย่างราบรื่น ตลอดจนชนชั้นผู้ปกครองชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ให้สามารถดำเนินการปกครองด้วยตนเองได้ เมื่อเกิดมีปัญหาก็สามารถให้ความช่วยเหลือ ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาได้อย่างทันท่วงที

๕) **อนุยนต์** ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่นุยนต์หรือข้าราชการบริวารผู้ตามเสด็จ ว่าเขามีปัญหาอะไรบ้างในทางปฏิบัติพร้อมทั้งหาความช่วยเหลือ ด้วยการลงพื้นที่ติดตามผลงานอย่างใกล้ชิด

๖) **พราหมณคฤหบดี** ผู้ปกครองต้องให้ความอนุเคราะห์แก่นักปราชญ์และคฤหบดี คือส่งเสริมนักวิชาการและผู้ประกอบอาชีพวิชาการพ่อค้า เกษตรกร ด้วยวิธีการจัดหาทุนทรัพย์และอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพให้ เป็นต้น

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนาสตรี ฉบับประมวลธรรม, พ.ศ ๒๕๔๘, (หน้า ๓๓๕).

๗) **เนคมชนบท** ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่ชาวชนบท คือให้ความคุ้มครองแก่ราษฎร ทั้งปวง ทั้งในเมือง ในท้องถิ่นห่างไกล ตลอดถึงชายแดน ก็ไม่ทอดทิ้งให้อยู่ตามยถากรรมต้องให้ความเป็นธรรมเสมอเหมือนกัน

๘) **สมณพราหมณ์** ผู้ปกครองต้องให้ความอุปถัมภ์ คุ้มครองแก่พระสงฆ์บรรพชิต นักบวช สมณะ ชีพราหมณ์ด้วยการทำนุบำรุงพระศาสนา โดยเฉพาะพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สืบต่ออายุ พระพุทธศาสนา ให้ความความอุปถัมภ์คุ้มครองตามสมควรแก่สมณะวิสัยพอควร

๙) **มิกปักษี** ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่ นก และเนื้อ สัตว์ที่ควรสงวน ทั้งหลาย เพื่อมิให้สูญพันธุ์ ป้องกันการทำร้ายจากพวกที่ไม่หวังดี

๑๐) **มาอธรรมการ** การห้ามป้องกันมิให้เกิดการอันอธรรมทุกชนิดเกิดขึ้นใน พระราชอาณาจักรปราบปราม ผู้มีอิทธิพลต่างๆ มิให้มีการกระทำทุจริต ผิดกฎหมายบ้านเมืองอันจะ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนอยู่ในรัฐโดยเด็ดขาด เช่น พวกมิถฉาชีพพวกฆาตกร ที่มีขึ้น ในราชอาณาจักรหรือเขตการปกครองของตน สิ่งที่เป็นเหตุนำมาซึ่งความชั่วร้าย ไม่ดี ทำให้เกิด ความเดือดร้อนแก่ประชาชน ต้องป้องกันมิให้บังเกิดขึ้นในแว่นแคว้นในประเทศของตน ผู้ปกครอง ต้องกำจัดอย่างเด็ดขาด

๑๑) **ธนาอุปทาน** คือ แบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ประชาชนผู้ยากไร้ มิให้มีผู้ขัด สอนขาดแคลนอยู่ในแว่นแคว้น โดยไม่ได้รับการเหลียวแลช่วยเหลือตามสมควร หรือการกระจาย รายได้ให้แก่ประชาชนสม่าเสมอกันมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ปล่อยให้ความเจริญกระจุกอยู่เฉพาะ ส่วนใดส่วนหนึ่งของประเทศเท่านั้น โดยที่ผู้ปกครองต้องหาอาชีพที่อิสระสุจริต ให้แก่พวกเขา ให้ พวกเขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ด้วยการให้คำปรึกษาอยู่เบื้องหลัง

๑๒) **สมณพราหมณ์ปริปูจจา** ผู้ปกครองต้องขยันเข้าหาสมณพราหมณ์ให้มีความ สนใจศาสนาและศีลธรรมหมั่นปรึกษาไต่ถาม สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบนักวิชาการผู้ ที่มีความรู้ดีความสามารถดีต้องแสวงหาปัญญา ความรู้และคุณธรรมอยู่เสมอมีที่ปรึกษาที่ดี บริสุทธ์ มีคุณธรรม เพื่อให้รู้ชัด รู้แจ้ง และรู้อย่างถูกต้อง ในการวินิจฉัยข้อปัญหาต่างๆ ในสิ่งที่ควรกระทำ และในสิ่งที่ควรเว้นจากหลักธรรมเหล่านี้ที่ประกอบขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึง บทบาท หน้าที่ และ คุณธรรมของพระราชา หรือนักปกครองที่มีระดับสูง ตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนานั้น สามารถกล่าวได้ว่า ผู้ปกครองเป็นนักปกครองที่เข้าใจถึงปัญหาของผู้ใต้ปกครองหรือบุคคลทั่วไป และมีวิธีการแก้ปัญหาเหล่านั้น ด้วยความถูกต้อง และตั้งอยู่ในธรรม ทำให้ประชาชนส่วนมากมี

ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เศรษฐกิจ สังคมในประเทศที่ตนปกครองนั้นพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว ทุกคนมีความสุข ประเทศชาติมั่นคง เพราะเกิดจากผู้ปกครองตั้งอยู่ในจักรวรรดิธรรม^{๖๓}

๒.๔.๓ ราชสังคหวัตถุ ๔

เป็นหลักแห่งการสงเคราะห์กันและกันธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวคือยึดเหนี่ยวใจบุคคลธรรม หัวข้อนี้เหมาะสำหรับผู้ปกครองผู้บริหารในการผูกน้ำใจคนไว้เพราะว่าผู้บริหารมีความจำเป็นต้องบริหารคนเป็นจำนวนมากถ้าผู้บริหารไม่มีหลักการบริหารที่ดีแล้วการบริหารจะมีปัญหาตามมาอย่างแน่นอนแต่ถ้าผู้บริหารใช้หลักธรรมนั้นในการบริหารแล้วใครๆ ก็ต้องการในอยู่ภายใต้การปกครองก็ยอมให้สั่งบังคับได้นั้นเองดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า หัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า

“เหตุใดท่านจึงมีบริวารมากมายเช่นนี้” หัตถกอุบาสกกราบทูลตอบว่า

“ข้าพระองค์ปฏิบัติตามสังคหวัตถุ ๔ ที่พระองค์เคยตรัสไว้”^{๖๔}

ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสยกย่องหัตถกอุบาสกว่าเลิศกว่าพวกอุบาสกสาวกผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ^{๖๕} สังคหวัตถุประกอบด้วย

๑) ทาน การให้ปันสิ่งของที่ควรให้ คือเอื้อเพื่อแผ่แผ่เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน

๒) ปิยวาจาหรือ เปยยะวัชชะ วาจาเป็นที่รัก วาจาจากคุณค้ำน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ ก็กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยมยอมตาม

๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือชวนชวยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยมยอมตาม

๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลายและเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไขตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๖๖}

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๕.

^{๖๔} อัง.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๒.

^{๖๕} อัง.เอกุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๑/๓๑.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๔๔.

หลักพุทธจริยธรรม ๔ ประการนี้ มีความสำคัญมากเพราะว่าผู้ปกครองจะผูกยึดเหนี่ยวน้ำใจผู้ที่อยู่ภายใต้ปกครองไว้ได้ ซึ่งสังคหวัตถุหรือราชสังคหวัตถุเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน เป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง หลักธรรมหัวข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเมื่อครั้งประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

“ก็ผู้ใดมีสติมั่นคงเจริญเมตตาอันหาประมาณมิได้ สังโยชน์ของผู้นั้น ผู้เห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปธิกิเลส ย่อมเบาบาง หากว่าเขาไม่มีจิตคิดประทุษร้ายสัตว์แม้สักตัวเดียว เจริญเมตตาจิตอยู่เพราะเจริญเมตตาจิตนั้นย่อมเป็นกุศล เขามีใจอนุเคราะห์หมู่สัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐ กระทำบุญมาก พระราชาผู้ประกอบด้วยธรรมเช่นกับฤาษีชานะแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่สัตว์ เจริญรอยตามกันบุษชาญุเหล่าใดคือสัตสเมธความทรงพระปรีชาในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารปฐิมเมธทรงพระปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน สัมมาปาสะ มีพระอหยาตัยคจวบวงคล้องน้ำใจ ประชาชน วาขเปยยะ มีพระวาจาเป็นที่ดูดดื่มน้ำใจคนซึ่งมีผลคือทำให้คนไม่ต้องมีลิมกถอนมหาญุ เหล่านี้ทั้งหมดยังไม่เทียบเท่าส่วนที่ ๑๖ แห่งเมตตาจิตที่บุคคลเจริญดีแล้ว จุกกลุ่มดวงดาวทั้งหมดไม่เทียบเท่าแสงจันทร์ฉะนั้นผู้ใดมีเมตตาจิตในสรรพสัตว์ไม่ฆ่า (สัตว์) เอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นฆ่าไม่ชนะเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นชนะผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใครๆ”^{๖๓}

ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่าหลักราชสังคหวัตถุ หลักธรรมข้อนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมในการวางนโยบายในการปกครองและบริหารงานของรัฐที่มุ่งเพื่อเกื้อกูลต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีมีคุณภาพประโยชน์มากขึ้น ผู้วิจัยจะนำมาพิจารณาด้วยหลักราชสังคหวัตถุ ๔ ในแต่ละหัวข้อ ดังมีหลักยืนยันในพระไตรปิฎกว่า

พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นฤาษีทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรมทรงบุษชาญุ คือ (สัตสเมธะ ปฐิมเมธะ สัมมาปาสะ วาขเปยยะ และ นิรัคคพะ) เสด็จเที่ยวไปบุษชาญุเหล่านั้น ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งเมตตาของเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญดีแล้ว^{๖๔}

จากข้อความดังกล่าวเมื่อนำมากล่าวเป็นข้อๆ เพื่ออธิบายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้นสามารถกล่าวประมวลหลักเหล่านี้ เพื่อเป็นนโยบายต่อระบบของการปกครอง ดังนี้

^{๖๓} อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๑/๑๓๔.

^{๖๔} บ.อ.อ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๓.

๑) ภัตตเมธะ คือ ฉลาดในการบำรุงรักษาอาหาร

ผู้ปกครองมีการบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจให้มีภาวะเศรษฐกิจดีมีผลผลิตพืชพันธุ์สมบูรณ์ในการส่งเสริมอาชีพและการผลิตของประชาชนให้มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจนั้นมีความหลากหลายในเชิงรูปแบบ แต่พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการใหญ่ๆให้เห็นว่าประเทศชาติจะมีเศรษฐกิจที่มั่นคงได้ ประชาชนในชาติจะต้องมีเศรษฐกิจภายในครัวเรือนที่มั่นคงเสียก่อนคือประชาชนจะต้องมีเศรษฐกิจที่พอเพียง มีความสุขตามแบบอย่างของชาวบ้านพอสมควรคือมีทรัพย์สินเงินทองเก็บไว้กับครอบครัวและได้ใช้จ่ายทรัพย์สินนั้นไปในทางที่ถูกต้องมีอาชีพการงานที่สุจริตไม่ผิดกฎหมายไม่ผิดศีลธรรมและไม่มีหนี้สินทั้ง ๔ ประการนี้เรียกว่าสุขของคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนในด้านการผลิต

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ขยันหาทรัพย์ไม่ให้เกียจคร้านในด้านการบริโภคก็ทรงสอนให้บริโภคอาทิยะ ๕ ว่า ให้รู้จักจ่ายทรัพย์ไม่ให้เกียจคร้าน คือ ใช้เลี้ยงตัวเอง ครอบครัวมารดาบิดา บุตรภรรยาและคนใต้ปกครอง เลี้ยงคูมิตรสหายใช้ป้องกัน ภัยอันตรายต่างๆและทำพิธีกรรม คือ การสงเคราะห์ญาติ การต้อนรับแขกการทำบุญ การเสียภาษีการบำรุงสมณพราหมณ์และการที่จะมีเศรษฐกิจมั่นคงอยู่ได้ทั้งในระดับครอบครัวและระดับ ประเทศพระพุทธองค์ก็ทรงแสดงหลักกฏจักรฐิติธรรมว่าจะต้องรู้จักแสวงหาทรัพย์ที่สูญหายไปแล้วหรือหมดไปแล้วมาเพิ่มเติมต้องรู้จักบูรณะซ่อมแซมสิ่งของที่ชำรุดทรุดโทรมต้องรู้จักประมาณในการใช้สอยทรัพย์ที่มีอยู่และต้องคัดเลือกคนดีมีศีลธรรมขึ้นมาเป็นผู้นำครอบครัวหรือมาเป็นผู้ปกครองประเทศชาติก็เท่ากับว่าพระพุทธเจ้านั้นจะเน้นมากในเรื่องของการจัดระบบระเบียบต่างในการครองชีวิต เหมือนกับผู้ปกครองที่จะต้องเอาใจใส่การปกครองประเทศ ให้ความคุ้มครอง ให้ความสะดวกสบาย ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาของตนอย่างสมบูรณ์ทุกอย่าง

๒) ปุริสเมธะ คือ ฉลาดบำรุงข้าราชการ ผู้ปกครองมีความเป็นผู้ฉลาดในการรับคนเข้ามารับราชการเพื่อมาทำหน้าที่ในการบริหารของรัฐรู้จักคัดเลือกคนและจัดสรรตำแหน่งให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ ปุณบำเหน็จความชอบในบางโอกาส รู้จักส่งเสริมคนดีเปิดโอกาสให้คนดีเข้ามารับราชการ โดยเฉพาะความมั่นคงด้านการทหารจะต้องเป็นผู้ฉลาดในการที่จะคัดเลือกบุคคลเข้ามาทำหน้าที่เป็นแม่ทัพหรือผู้นำกองทัพ เพราะทหารคือผู้ที่เข้าไปเพื่ออุดมการณ์สูงสุด คือการเสียสละ งานทหารเพื่อรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ถ้าหากเพื่อปกป้องสถาบันทั้งสามทหารก็พร้อมที่จะยอมเสียสละทุกๆ อย่างแม้กระทั่งชีวิตหลักในการเสียสละ

ในทางพระพุทธศาสนานั้นท่านสอนไว้เป็นลำดับลดหลั่นกันไป คือ พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละทั้งทรัพย์ อวัยวะ และแม้กระทั่งชีวิตเพื่อรักษาธรรม เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่หรือเสียสละสิ่งที่สำคัญน้อย

เพื่อรักษาสิ่งที่มีความสำคัญมากเอาไว้ลักษณะของทหารที่สามารถจะชนะข้าศึกได้ดี จะต้องประกอบไปด้วยคุณสมบัติพิเศษหรือจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหนือกว่าข้าศึก ท่านแสดงเป็นตัวอย่างไว้๔ ประการ คือเป็นผู้ฉลาด หมายถึงเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดทั้งในชัยภูมิและยุทธวิธีในการรบ ยิ่งได้ไกล ยิ่งได้เร็วและแม่น ทำลายข้าศึกจำนวนมาก (ด้วยกำลังอันน้อย) เป็นการแสดงให้เห็นว่าทหารหรือนักรบที่จะสามารถป้องกันประเทศชาติได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติพิเศษจึงจะสามารถมีชัยชนะเหนือข้าศึกได้ บุคคลที่ขึ้นมาเป็นนักปกครองก็เช่นเดียวกัน ผู้ปกครองต้องมีความฉลาดในการที่จะคัดเลือกบุคคลเข้ามาทำหน้าที่ด้วยสติปัญญาที่เฉียบแหลมและเป็นธรรม

๓) สัมมาปาสะ คือ ผู้กปรสานปวงประชา ผู้ปกครองมีความฉลาดในการแก้ปัญหาสังคม รู้จักผูกสมานรวมใจของประชาชนรู้จักการสงเคราะห์โดยดำเนินการบริหารให้เป็นไปตามความประสงค์ของราษฎรมีการส่งเสริมอาชีพด้วยวิธีการต่างๆ แก่ประชาชนเช่น การให้กู้ยืมเงินไปลงทุน โดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำเป็นต้น ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสวัสดิภาพที่มีต่อชีวิตทรัพย์สินของประชาชนตลอดจนความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในสังคมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้มีมากมายเช่น หลักการพื้นฐานในการดำรงชีวิต คือ สิล ๕ ได้แก่การไม่ฆ่าไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน การไม่ละเมิดทรัพย์สินหรือลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน การไม่ล่วงละเมิดทางเพศการไม่พูดเท็จ โกหกหลอกลวงและการไม่เสพย์สิ่งเสพติดของมึนเมาทำให้ขาดสติทุกประเภทและยังมีหลักธรรมที่จะเป็นเครื่องช่วยเกื้อกูลศีล ๕ ประการข้างต้นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกว่าหลักเบญจธรรม ๕ คือ ความเมตตากรุณารักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริตความสังวรในกาม ความซื่อสัตย์ซื่อตรงและความมีสติสัมปชัญญะ ความรู้ตัวหลักการทั้งหมดนี้เป็นเครื่องช่วยให้สังคมอยู่อย่างมีสันติ กล่าวได้ว่าเป็นหลักธรรมในการสร้างสันติภาพก็ได้

๔) วาจาเปยยะ คือ มีวาจาอันดูดีมีใจ ผู้ปกครองมีวาจาไพเราะอ่อนหวานชวนฟัง ประกอบด้วยเหตุผลมีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคีรู้จักใช้คำพูดให้เหมาะสมกับคนฟังตามวัยภาวะรู้จักโน้มน้าวให้ทำความดียกย่องการทำความดีหมายความว่า ผู้ปกครองจะต้องกล่าววาจาอันอ่อนหวาน ควรดีมีไว้ในใจ ทำความเป็นที่รักให้เกิดแก่ทุกคนที่ได้มีโอกาสเข้าหาด้วยการทักทายปราศรัยแก่บุคคลทุกคน ทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยโดยควรแก่ฐานะและภาวะอันสมควร

๒.๔.๔ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ และธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหัวใจ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด เพื่อปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย^{๖๕} ได้แก่

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุขมีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์ สัตว์ที่หัวหน้าเมตตามีความสำคัญมากเพราะว่าถ้าผู้นำการเมืองปกครองประชาชนด้วยเมตตาแล้วสามารถสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมืองเป็นอย่างดี ประชาชนก็จะมีความสุขในองค์กรตราบนิกายได้กล่าวถึงการเจริญเมตตาไว้ ๑๑ ประการ คือ

- (๑) ย่อมหลับเป็นสุข
- (๒) ย่อมตื่นเป็นสุข
- (๓) ย่อมไม่ฝันลามก
- (๔) ย่อมเป็นที่รักแห่งมนุษย์ทั้งหลาย
- (๕) ย่อมเป็นที่รักแห่งอมมนุษย์ทั้งหลาย
- (๖) เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
- (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศาตราย่อมไม่กล้ากรายได้
- (๘) จิตย่อมตั้งมั่นโดยรวดเร็ว
- (๙) สีหน้าย่อมผ่องใส
- (๑๐) เป็นผู้ไม่หลงไหลทำกาละ
- (๑๑) เมื่อไม่แตกตลอดคุณอันยิ่ง ย่อมเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก^{๓๐}

๒) กรุณาความสงสารช่วยให้พ้นทุกข์ใส่ใจในอันปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ของสัตว์

๓) มุทิตาความยินดีในเมื่อผู้อื่นได้ดีมีจิตใจผ่องใสบันเทิงประกอบด้วยอาการแห่งชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุขพลอยยินดีเมื่อเขาได้ดีมีสุขเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

๔) อุเบกขาความวางใจเป็นกลางอันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจดั่งชั่งไม่เอนเอียงด้วยรักและชังพิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วอันควรได้รับผลดีผลชั่วสมควรแก่เหตุอันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรมรวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่ความรับผิดชอบของตนผู้ดำรงในพรหมวิหารย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา กรุณาและย้อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขาคงนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรมพรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่าธรรมเครื่องอยู่ของพรหมธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหมธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมที่ทำให้เป็นพรหม หรือให้เสมอด้วยพรหม หรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่

^{๓๐} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๑/๓๖๑.

พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัญญา ๔ เพราะแผ่สม่าเสมอโดยทั่วไปมนุษย์สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขตพรหมวิหารมีในผู้ใดย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่นด้วยสังกวัตตุเป็นต้น^{๑๑} ซึ่งพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ซึ่งจัดเป็นหลักธรรมประจำใจและกำกับความประพฤติเป็นธรรมจำเป็นอย่างยิ่งในสังคมไทย

ดังนั้น การฝึกฝนตนในเรื่องการปฏิบัติตามพรหมวิหารในเบื้องต้นควรปฏิบัติ ดังนี้

- ๑) แผ่เมตตา
- ๒) ตั้งความปรารถนาดีคนทั่วไป
- ๓) ขวนขวายให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้อื่น
- ๔) สนับสนุนและเข้าร่วมในงานสาธารณประโยชน์
- ๕) ไม่เหยียดหยัน รังแก และริษยาผู้อื่น
- ๖) แสดงความยินดีในเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ
- ๗) วางใจเป็นกลางมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๑๒}

๒.๔.๕ อปทานิยธรรม ๗

อปทานิยธรรม เป็นหลักธรรมที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร มหาวรรค ทีฆนิกายพระศาสนาได้ตรัสเสนอหลักธรรมนี้ เพื่อแก้ปัญหาทางการเมือง เรียกว่า ระบบสามัคคีธรรม ซึ่งเป็นระบอบการปกครองที่มีกษัตริย์แต่ไม่มีอำนาจสิทธิ์ขาดการบริหารจะกระทำโดยรัฐสภาซึ่งสมัยนั้นเรียกว่าสังฆสภาประธานหรือประมุขรัฐสภาดำรงตำแหน่งตามเวลาที่กำหนดคณะกรรมการก็คัดเลือกจากหัวเมืองต่างๆรัฐที่ปกครองด้วยระบบนี้พระองค์ทรงแนะนำหลักออปทานิยธรรมในการปกครอง ซึ่งมีอยู่ ๗ ประการ คือ

- ๑) หมั่นประชุมกันเนืองๆ
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุมและพร้อมเพรียงกันทำกิจพึงกระทำ
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่บัญญัติไว้ไม่ถอนสิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้วสมาทานประพฤติอยู่ในวัชชีธรรมของเก่าตามที่บัญญัติไว้แล้ว
- ๔) สักการะเคารพ นับถือ บูชา ท่านที่เป็นใหญ่ของพวกเจ้าวัชชี และจักเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้น
- ๕) ไม่ฉุคร่ำ ขืนใจสตรี หรือกุมารีในสกุลให้อยู่ร่วมด้วย

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๓.

^{๑๒} มยุรา อูเรนทร, พระพุทธศาสนากับการเมือง : กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองในปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕)

๖) สักการะเคารพ นับถือบูชาเจดีย์ของพวกเจ้าวัชชี ทั้งภายในและภายนอก และไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้ที่เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗) อารักขาป้องกัน คุ้มครองอันเป็นธรรม ในพระอรหันต์ทั้งหลายด้วยตั้งใจว่า โฉนหนอพระอรหันต์ที่ยังมิได้มาพึงมาสู่แคว้นแคว้นและที่มาแล้วพึงอยู่เป็นผาสุกในแคว้นแคว้น^{๓๓}

หลักธรรมที่กล่าวมานี้เป็นหลักการปกครองโดยระบอบสามัคคีธรรมนั่นเอง ที่เรียกว่า อปริหานิยธรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัชชีอปริหานิยธรรม เป็นธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับผู้ชุมนุมชนหรือประเทศ เพราะหลักธรรมนี้สอนให้มีการประชุมกันเนื่องนิศย์ ด้วยความสามัคคีจึงต้องใช้สติปัญญาช่วยกันบริหารบ้านเมือง นอกจากฝ่ายอาณาจักรใช้ระบบสามัคคีธรรมดังกล่าวแล้ว สังคมสงฆ์ก็ใช้ระบบนี้เหมือนกันแต่หลักการปฏิบัติอาจมีความแตกต่างกันบางประการ เนื่องจากสังคมสงฆ์เป็นสังคมอุดมคติที่ยึดหลักพระวินัยหรือสิกขาบทเป็นหลักธรรมนุญในการปกครอง โดยมีจุดมุ่งหมายพัฒนาจิตใจไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน มีข้อสังเกตวิธีการประชุมปรึกษาหารือกัน โดยมีหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑) ให้สามัคคีกันในการประชุม

๒) ให้ถือปฏิบัติมั่นในหลักการ

๓) ให้รับฟัง

การประชุมโดยยึดหลักการ ๓ อย่างนี้จะทำให้การปกครองมีความมั่นคงเข้มแข็งไม่มีทางเสื่อมแน่นอนและการใช้หลักอปริหานิยธรรมของฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรนี้มีความสอดคล้องกันกับหลักประชาธิปไตยคือให้มีการประชุมปรึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันก่อนที่จะลงมติด้วยเสียงข้างมากให้ตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยถือหลักการที่ว่าทุกคนที่เข้าร่วมประชุมมีปัญหา เหตุผล และความสามารถเท่าเทียมกัน

๒.๔.๖ สัปปริสธรรม ๗

หลักสัปปริสธรรมเป็นหลักธรรมของคนดีที่สมบูรณ์จัดเป็นหลักธรรมที่ผู้นำควรประพฤติในการบริหาร มี ๗ ประการคือ

๑) รู้จักเหตุและผล คือ รู้ความจริงรู้หลักการ รู้กฎเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมชาติรู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล

๒) รู้ความมุ่งหมาย และรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมายรู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำตามหลัก

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๘๘-๕๐.

๓) รู้จักตน คือ รู้จักว่าเรานั้น โดยฐานะภาวะเพศกำลังความรู้ความสามารถและคุณธรรม เป็นอย่างไร และเท่าใด แล้วประพฤติให้เหมาะสมและรู้จักที่จะปรับปรุงแก้ไขต่อไป

๔) รู้จักประมาณ คือ ความพอดี ในการใช้จ่ายโภคทรัพย์

๕) รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลา อันเหมาะสม และระยะเวลาในการประกอบกิจ

๖) รู้จักชุมชน คือ รู้กิจที่ประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่าควรจะทำและมีกิจอย่างไร

๗) รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างของบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถและคุณธรรม บุคคลนั้นยิ่งและหย่อนอย่างไรและรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นด้วยอาการอย่างไรตลอดถึงรู้ ในความรู้ ความสามารถของบุคคลและใช้มอบงานที่เหมาะสมให้^{๓๔}

สรุปได้ว่าผู้ปกครองประกอบด้วยธรรม คือ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ อธิปไตย ๓ อปริหานิยธรรม และสัพปุริสธรรม ๗ ถือได้ว่า เป็นความฉลาดของผู้ปกครองที่เข้าใจการบริหารประชาชนในประเทศ ต้องสร้างความเชื่อมั่นด้วยการเอาใจใส่ต่อผู้ได้ปกครอง ด้วยการช่วยเหลือ อนุเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก แสดงตัวเป็นผู้ปกครองที่อาจเมื่อเรื่องใดเกิดขึ้นในสังคมของตัวเอง ต้องแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยการตัดสินใจเป็นธรรม ไม่เอนเอียงข้างใดข้างหนึ่ง ใช้จิตวิทยาผูกประสานรอยร้าวต่างๆ ให้เข้าใจกันได้ด้วยการใช้คำพูดที่ไม่กระทบกระทั่งทั้ง ๒ ฝ่าย จึงจัดได้ว่าเป็นนักปกครองที่ฉลาด เข้าใจปัญหา รู้วิธีแก้ปัญหา นักปกครองลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นที่เคารพ ศรัทธาของผู้ได้บังคับบัญชาหรือของบุคคลทั่วไป

๒.๕ หลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง

๑) หลักยุติธรรม (Justice)

หลักธรรมที่ผู้ปกครองจะต้องนำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม ก็คือหลัก อคติ ๔ ผู้ปกครองต้องละเว้นจากอคติหรือความลำเอียง ๔ ประการในการใช้อำนาจผู้ปกครอง จะต้องละเว้นอคติ ๔ ประการนี้อย่างเด็ดขาดคือ

(๑) นันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ

(๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง

(๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง

(๔) ภยากติ ลำเอียงเพราะกลัว^{๓๕}

^{๓๔} อจ. สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๓๐-๑๓๔.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๔/๒๘๘.

หลักธรรมทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่า เป็นหลักธรรมหรือข้อปฏิบัติสำหรับนักปกครองที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองหมู่คณะและบริหารงานของรัฐ“ผู้นำ ในคติทางพระพุทธศาสนา มิได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของประเทศเท่านั้นแต่ยังเป็นผู้นำสังคมและเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจและเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลงก็ขึ้นอยู่กับความมีคุณธรรมของผู้ปกครองนั่นเอง ถ้าได้ผู้ปกครองที่ปฏิบัติตามหลักประมุขธรรม คือธรรมสำหรับผู้เป็นประมุขแล้ว ก็สามารรถที่นำพาประเทศหรือรัฐนั้นให้เป็นรัฐในอุดมคติได้เป็นรัฐที่มีแต่ความสงบสุขเพียงพร้อมไปด้วยสุจริตชนไม่มีการคดโกงฉ้อฉล

ฉะนั้น การปกครองคน หรือจะปกครองผู้อื่น นักปกครองขาดความยุติธรรมขาดความเที่ยงตรงเสียแล้ว ชุมชนนั้น สังคมนั้น และรัฐนั้น ก็จะเกิดความระส่ำระสาย เกิดความไม่เรียบร้อย เพราะมีความไม่เสมอหน้ากัน ผู้เป็นนักปกครอง จะต้องใช้ความเที่ยงตรง ใช้หลักของความยุติธรรมงดเว้นไม่ประพฤติสิ่งที่จะก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรม ที่จะก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรม คือ จะต้องละเว้นจากความลำเอียง ก็คือ หลักของอคติ ๔ นี้เป็นประการสำคัญ เพราะฉะนั้น ความยุติธรรมของสังคมเป็นสิ่งจำเป็น เพราะหากจะพิจารณาจากอักษณสูตร จะเห็นว่า จุดมุ่งหมายของรัฐ ก็เพื่อจัดสรร แบ่งปันทรัพย์สินให้เกิดความเป็นธรรมนั่นเอง เมื่อเกิดความขัดแย้งในสังคม ผู้ปกครองจะต้องให้ความเป็นธรรม ไม่เอียงเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ถ้าผู้ปกครองมีความไม่ยุติธรรม บ้านเมืองก็จะระส่ำระสายไม่สามารถดำเนินไปตามปกติได้

ในคัมภีร์ชาดก ได้แสดงหลักดังกล่าวไว้ว่า ถ้าผู้ปกครองบริหารบ้านเมืองโดยชอบธรรมย่อมไม่ทำให้ประเทศชาติล่มจม อีกทั้งยังทำให้ประเทศชาติมีความสุข ด้วยเหตุนี้ การที่นักปกครองจะต้องยึดหลักของความถูกต้อง ความเที่ยงตรง มีความยุติธรรม โดยงดเว้นจากความลำเอียงทั้ง ๔ ข้อนี้ สังคมที่ตนปกครองก็จะสงบสุข หลักการปกครองโดย ยุติธรรมหรือโดยธรรมนี้ เป็นหลักที่สำคัญอย่างยิ่งต่อระบบการปกครองของผู้ปกครอง

๒) หลักเมตตาธรรม (Loving Kindness)

หลักธรรมสำคัญของผู้ปกครองจะต้องมี แม้จะรู้จักกันเป็นเรื่องง่ายๆ ง่ายๆ ก็ขาดไม่ได้ที่จะต้องกล่าวถึง หลักธรรมนั้นก็คือ พรหมวิหาร ๔ พรหมวิหารเป็นธรรมสำหรับทุกคนที่จะต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ในฐานะเป็นพรหม คือ เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการที่จะสร้างสรรค์และธำรงรักษาสังคมไว้ โดยเฉพาะสำหรับผู้ปกครองนั้น จะต้องเป็นแบบอย่างที่จะต้องมีความพรหมวิหาร ๔ เพราะพรหมวิหารนั้นเป็นธรรมประจำใจของคนที่มีจิตใจยิ่งใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐ อันแสดงถึงความเป็นบุคคลที่มีการศึกษา ได้พัฒนาตนแล้ว เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่จะต้องให้มียู่ประจำในจิตใจ และเป็นท่าทีของจิตใจ ที่จะทำให้แสดงออกหรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๔ ข้อ อันเป็นคุณธรรมของผู้ใหญ่คือ หลักพรหมวิหาร ๔ ประการ

(๑) เมตตา ความรัก คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคน ประสบประโยชน์และความสุข

(๒) กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะ ปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

(๓) มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วย ส่งเสริมสนับสนุน

(๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริงโดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงจุดตาชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม^{๗๖}

ในพรหมวิหาร ๔ นี้ ได้ให้ความเห็นว่า นักปกครองคนใด ประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ย่อมทำให้นักปกครองคนนั้น มีคุณสมบัติประจำใจสำหรับผู้ใหญ่ โดยเฉพาะผู้ปกครองจะต้องมุ่ง ธรรมสูงสุด ผู้ปกครองมีหลักธรรมนี้ประจำใจแล้วก็จะกลายเป็นคนที่มีใจกว้างขวาง เยือกเย็น โดยไม่สร้างความวุ่นวายให้แก่ใครจะมีบุคลิกลักษณะที่น่านิยมนับถือ เป็นที่พึ่ง ของผู้ใต้ปกครอง ของสังคม มีน้ำใจที่ประเสริฐเปี่ยมด้วยมนุษยธรรม เป็นนักปกครองที่มองโลกในแง่ดี ซึ่งจะทำให้มี ชื่อเสียงจรจายออกไปชีวิตจะประกอบด้วยความสุขในหลายๆที่ ผู้คนศรัทธา เคารพ ในตัวของ ผู้ปกครอง เมื่อชุมชนสังคม หรือรัฐใดก็ตาม ที่นักปกครอง มีเมตตา กรุณาธรรมแล้ว ชุมชนนั้น สังคมนั้นและรัฐนั้นก็ย่อมมีแต่ความสงบร่มเย็น ผู้ได้บังคับบัญชา บริวารผู้ใกล้ชิด ลูกจ้างผู้ใช้ แรงงาน และผู้อยู่ในการปกครองย่อมจะมีความสุข ความเบิกบานใจ แจ่มใส

จึงเห็นได้ว่า นักปกครองจะต้องยึดหลักการปกครอง ที่จะต้องประกอบไปด้วยคุณธรรม อันเป็นอำนาจประจำใจ มีหลักของจริยธรรมเข้ากับใจของตน โดยจะต้องยังยึดหลักของศีลธรรม มั่นคงด้วยศีลธรรมคุณธรรมในการปกครองอีกด้วย จึงถือว่าเป็นแม่บทของจริยธรรม ที่เป็นหลัก ประพฤติของผู้เป็นนักปกครอง ที่ควรยึดถือ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานเบื้องต้น ไปจนถึงระดับสูงสุด

๓) ผู้ปกครองจะต้องมีความรอบรู้

ความรอบรู้ทั้งในเรื่องการบริหารงาน และรอบรู้ในเรื่องการบริหารคน อย่างน้อยที่สุด ผู้ เป็นนักปกครองจะต้องมีคุณลักษณะที่เป็นองค์คุณแห่งความรู้ ๓ ประการ คือ

^{๗๖} คุรยละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๒/๓๑๕.

(๑) มีสายตายาวไกล สามารถมองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว และที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รู้จักเลือกคนเข้ามาช่วยบริหารราชการแผ่นดินให้เหมาะสมกับหน้าที่ และความสามารถในโยธาชีวิตสูตร^{๓๓} ได้กล่าวถึงความรอบรู้ไว้ ๔ ประเด็น คือ

๑.๑ ฉลาดในหน้าที่ของตนเอง แก้ปัญหาด้วยปัญญาตามหน้าที่ที่ตนได้รับผิดชอบ

๑.๒ เข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อปัญหาเกิดขึ้นต้องเป็นผู้นำ ใช้หลักวิธีการที่ตนได้ศึกษามาแก้ปัญหานั้น

๑.๓ สามารถแก้ปัญหานั้นให้ลุล่วงได้ด้วยดี ต้องรับผิดชอบอย่าทิ้งปัญหาไว้ให้คนอื่นแก้ ต้องแก้ปัญหาคด้วยตัวเองตามที่ตนรับผิดชอบ

๑.๔ สามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ ได้ด้วยความเชื่อมั่น อาศัยหลักการไม่ย่อท้อต่อปัญหาโดยเฉพาะผู้เป็นนักปกครองต้องต่อสู้กับปัญหานั้นให้เสร็จสิ้น สมบูรณ์

(๒) จัดแรงงานได้ดี คือ เป็นผู้มีความสามารถในการบริหารงานบ้านเมืองให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ ทั้งเป็นผู้เอาใจใส่ในหน้าที่การงานของตน ค้นหาวิธีที่จะทำให้การบริหารเป็นไปด้วยดี

๒.๑ มีหลักมนุษยสัมพันธ์ดี ผู้ปกครองที่ดีจะต้องมีมนุษยสัมพันธ์เข้าได้กับบุคคลทุกระดับ

(๓) มีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่ที่ดี ผู้เป็นใหญ่ มีหน้าที่บริหารงานบ้านเมืองจะต้องมีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่อย่างน้อย ๔ ประการ คือ

๓.๑ มีความรักความปรารถนาดีต่อประชาชน เห็นอกเห็นใจประชาชน

๓.๒ ปฏิบัติหน้าที่ราชการบ้านเมืองเพื่อปัดทุกข์ บำรุงสุขให้แก่ประชาชนโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย

๓.๓ รู้จักชื่นชม เมื่อประชาชนได้บรรลุเป้าหมายที่ประสงค์

๓.๔ อุเบกขา มีใจเป็นกลาง เที่ยงธรรม ไม่เข้าไปก้าวก่ายเรื่องราวต่างๆจนกระทั่งเสียระบบงานโดยส่วนรวม

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้ปกครองนั้นต้อง เข้าใจวิธีการปกครอง นักปกครองนั้นต้องมีไหวพริบปัญญา คือ มองให้กว้าง คิดให้ไกลและใฝ่ให้สูงเมื่อมีเหตุเกิดขึ้นสามารถแก้ปัญหาได้ เพราะความเชื่อมั่นในตัวเอง ในฐานะที่คนทั้งหลายยอมรับและมอบอำนาจขึ้นเป็นตัวแทนของชนหมู่มากให้เป็นผู้ปกครอง

^{๓๓} คุรยลละเอียคใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๓.

พระพุทธศาสนาสอนให้เรามองกว้าง จะได้คิดให้ไกล^{๗๕} มองกว้างอย่างไร ไม่ให้มองอยู่แค่ตัวเอง ไม่ให้มองแค่สังคมของเรา แต่ให้มองทั้งโลก ให้มีปัญญามองเห็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยสรรพสิ่ง ในธรรมชาติทั้งหมด สิ่งทั้งหลายในจักรวาลนี้มีความสัมพันธ์กัน ฟังฟังอาศัย และส่งผลกระทบต่อกันทั้งสิ้น และให้มีเมตตากรุณา ดำเนินชีวิตและบำเพ็ญกิจการต่างๆ ดังคำในภาษาบาลีว่า “พหูชนหิตาย พหูชนสุขาย โลกานุกมฺปาย” เพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชน เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลโลก^{๗๖}

๒.๖ ประโยชน์ของจริยศาสตร์ด้านการปกครองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

จริยศาสตร์ด้านการปกครองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ได้มุ่งเน้นถึงการนำหลักธรรมไปใช้ในการปกครองเพื่อให้เกิดความสงบสุข ซึ่งหลักทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม ๑๐ ประการ หมายถึง ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครอง บ้านเมือง เป็นธรรมของนักปกครองมี ๑๐ ประการ คือ ทาน สีล ปริจจาคะ อาชชวะ มัททวะ ตบะ อักโกธะ อวิหิงสา ชันติ อวิโรธนะ ราชธรรมนี้มีคาถาบาลี ดังนี้ ทาน สีล ปริจจาค อาชชว มททว ตป อกโกธ อวิหิงสญจนตัญญ อวิโรธน ทศพิธราชธรรม มีความหมายดังนี้ คือ ทาน หมายถึง การให้ สิ่งของแก่ผู้อื่นศีล หมายถึง ความประพฤติการงานดีเสมอต้นเสมอปลาย ปริจจาคะ หมายถึง ความเสียสละ อาชชวะ หมายถึง ซื่อตรง มัททวะ หมายถึง ความอ่อนโยน ตบะ หมายถึง ความทรงเดช ออกถันต่อกิเลสทั้งปวง อักโกธะ หมายถึง ความไม่เกรี้ยวโกรธ อวิหิงสา หมายถึง ความไม่ข่มเหงเบียดขันธ์ หมายถึง ความอดทนเข้มแข็ง ไม่ทอดถอนต่ออุปสรรคทั้งปวง อวิโรธนะ หมายถึง ความไม่คลาดธรรมดาในการให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมจักรวรรดิ พรหมวิหาร ๔ อธิปไตย อคติ สังคหวัตถุ เป็นหลักธรรมนำไปใช้ประโยชน์ได้อีกมากมายในการปกครอง ซึ่งคุณประโยชน์ของจริยธรรม หรือจริยศาสตร์ด้านการปกครองตามหลักพุทธปรัชญาอาจแยกออกได้ดังต่อไปนี้

๑. ทำให้เกิดความสงบร่มเย็นต่อบ้านเมือง
๒. ทำให้เกิดความสามัคคีเป็นหมู่คณะ
๓. การปกครองมีคุณธรรมเป็นการเกื้อกูลประโยชน์อันสูงสุด
๔. ได้รับความสุขเมื่อมีการปกครองโดยธรรม^๕

^{๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธศาสนาสอนจะวิฤทธิ ต้องคิดให้ไกล รู้ให้ทัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕.

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้, (บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๗.

จะเห็นได้ว่าในยุคปัจจุบันหน่วยงานหรือสถาบันต่างๆก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญเห็นคุณค่าประโยชน์ของการปกครองไม่ว่าจะเป็นส่วนภูมิภาค ส่วนกลาง และส่วนท้องถิ่น ได้เข้ามามีบทบาทร่วมดำเนินการสนับสนุนการสร้างหลักการปกครองโดยการนำหลักธรรมไปใช้ในการปกครอง โดยเฉพาะหลักธรรมมาภิบาลโดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มาตรา ๗๗ บัญญัติให้รัฐจัดทำมาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมของข้าราชการและลูกจ้างอื่นของรัฐ เพื่อป้องกันการทุจริตและประพฤติมิชอบ และเสริมสร้างประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่สำนักงาน ก.พ.ร. จึงได้กำหนดมาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อข้าราชการและลูกจ้างของสำนักงาน ก.พ.ร.ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติเพื่อบริการประชาชน ดังนี้

๑. ทำงานอย่างมีศักดิ์ศรี ปฏิบัติหน้าที่อย่างตรงไปตรงมา แยกเรื่องส่วนตัวออกจากหน้าที่ ไม่มีความขัดแย้งระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวและส่วนรวม มีความตั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่คดโกง ไม่หลอกลวง มีจิตสำนึกถึงประโยชน์ของทางราชการและประชาชน และพร้อมจะรับผิดชอบเมื่อทำงานพลาดและยินดีแก้ไข

๒. ขยันทำงาน ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ ไม่เกียจคร้าน ทำงานในเชิงรุก

๓. มีศีลธรรม คุณธรรม ยึดมั่นในความถูกต้องดีงาม ปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้อง ไม่ทำผิดระเบียบกฎหมาย ไม่เลือกปฏิบัติ เสียสละ ยึดหลักวิชาการและจรรยาวิชาชีพ ไม่โอนอ่อนต่ออิทธิพลใดๆ มีความอดทน หรือยับยั้งชั่งใจต่อผลประโยชน์ที่มีผู้เสนอให้

๔. รู้ทันโลก ปรับตัวทันโลก ทันสังคม เรียนรู้และปรับตัวให้ทันกับสภาพแวดล้อมและสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สามารถนำความรู้และวิทยาการสมัยใหม่มาปรับใช้ในการทำงาน

๕. มุ่งเน้นประสิทธิภาพ ทำงานรวดเร็ว ต้นทุนต่ำ ได้ผลคุ้มค่า ไม่ใช่ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างฟุ่มเฟือยหรือได้ประโยชน์ตอบแทนไม่คุ้มค่า

๖. รับผิดชอบต่อผลงาน ต่อสังคม ปรับปรุงกลไกการทำงานให้มีความโปร่งใส มีวิธีการให้ประชาชนตรวจสอบได้ มีขั้นตอนการปฏิบัติงาน แผนการทำงาน และระยะเวลาให้ผู้ติดต่อได้ทราบ เปิดเผยหลักเกณฑ์และวิธีการในการปฏิบัติงานหรือข้อมูลการปฏิบัติงานให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ทราบตามสมควรแก่กรณี โดยถือว่าการเปิดเผยเป็นหลักเกณฑ์ การปกปิดเป็นข้อยกเว้น มีความรับผิดชอบต่อผลงาน ต่อสาธารณะ มีความรับผิดชอบทำงานให้สำเร็จพร้อมรับการตรวจสอบของสาธารณะ ไม่ใช่รับผิดชอบต่อผู้บังคับบัญชาเท่านั้น

๗. มีใจและการกระทำที่เป็นประชาธิปไตย มีส่วนร่วม ยึดหลักการนับถือสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล โดยคำนึงถึงเสรีภาพ ความเสมอภาค และหลักนิติธรรม สร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการทำงานบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในลักษณะยึดเอาคนเป็นศูนย์กลาง

๘. มีผลงานมุ่งเน้นผลงาน ทำงานที่เน้นผลตอบแทนหรือผลลัพธ์สุดท้ายที่คาดว่าจะเกิดขึ้น จากการปฏิบัติงาน สามารถวัดหรือประเมินผลได้อย่างเป็นรูปธรรม^{๘๐}

สรุปได้ว่า จริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ได้สอนให้ผู้นำ อาศัยหลักธรรมในการปกครอง เพราะพุทธศาสนาได้มองเห็นการอยู่ร่วมกัน ต้องอาศัยความถูกต้อง ความมีเหตุผล ความโปร่งใส ความเอื้ออาทร และความมีคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความสงบ สุข ดังนั้นการปกครองตามหลักพระพุทธศาสนา จึงได้แบ่งหลักการปกครองออกเป็น ๓ หลัก ได้แก่ ๑) อัตตาทิปไตย ถือคนเป็นใหญ่ ๒) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ และ ๓) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่^{๘๑}

นอกจากนี้หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ยังได้วาง หลักธรรมการปกครองโดยมุ่งเน้นให้นักปกครองจะต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์อันสูงสุด ต่อ ประชาชนและสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ โดยยึดหลักการปกครองคือ หลักทศพิธราชธรรม หลัก จักรวรรดิวัตร หลักราชสังคหวัตถุ หลักพรหมวิหาร หลักสัปปริสธรรม และหลักอปริหานิยธรรม ซึ่งหลักการนี้เป็นหลักคุณธรรมจริยธรรมของผู้ปกครองที่จะต้องฝึกรอบตนเองให้เกิดความพร้อม และมั่นคงในจิตใจตนเอง แล้วค่อยปกครองผู้อื่น ซึ่งถ้าผู้ปกครองปฏิบัติดีแล้วก็จะได้เป็นที่ยอมรับ นับถือและเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของประชาชน

^{๘๐} สำนักงาน ก.พ.ร., มาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมของข้าราชการและลูกจ้างสำนักงาน ก.พ.ร., (กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน ก.พ.ร ๒๕๔๗), หน้า ๑-๒.

^{๘๑} บวรศักดิ์ อุวรรณ โณ, การสร้างธรรมาภิบาล (Good Governance) ในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐.

บทที่ ๓

จริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

ในจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงมีหลักการปกครองอุดมคติตามความเชื่อเกี่ยวกับหลักการปกครองประกอบด้วยคุณธรรม คุณค่าต่อการดำเนินชีวิตทั้งด้านศาสนา ความเชื่อด้านประเพณี วัฒนธรรม ด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ และอาชีพ ในบทที่ ๓ นี้ผู้วิจัยจึงมีประเด็นศึกษา เนื้อหาหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ประวัติของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชโดยสังเขป หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และลักษณะทางสังคมสมัยสุโขทัย ดังนี้

๓.๑ เนื้อหาหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑

ศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นหินชนวนที่มีลักษณะเป็นแท่นศิลารูปสี่เหลี่ยม มียอดแหลมมน สูง ๑ เมตร ๑๑ เซนติเมตร มีจารึกทั้ง ๔ ด้าน สูง ๕๕ เซนติเมตร กว้าง ๓๕ เซนติเมตร ด้านที่ ๑ และด้านที่ ๒ มี ๓๕ บรรทัด ด้านที่ ๓ และด้านที่ ๔ มี ๒๗ บรรทัด เข้าใจกันว่าคงจารึกในปี พ.ศ. ๑๘๓๕ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันให้ทราบแน่ชัดแสดงถึงมีความเจริญรุ่งเรืองของชาติไทยในสมัยสุโขทัย และกว่า ๗๐๐ ปี ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แม้จะมีเนื้อความสั้นเพียง ๑๒๔ บรรทัด แต่ได้บรรจุเรื่องราวที่อุดมด้วยคุณค่าทางวิชาการหลายสาขา เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และจารีตประเพณี เป็นต้น ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

๓.๑.๑ หลักศิลาจารึกหลักที่ ๑

หลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

๑) ศิลาจารึก ด้านที่ ๑

ภาพประกอบที่ ๓.๑ ศิลาจารึกด้านที่ ๑

จากภาพประกอบหลักศิลาจารึกด้านที่ ๑^๑ ได้กล่าวถึงประวัติของพ่อขุนรามคำแหงมีคำอ่านเกี่ยวกับหลักศิลาจารึกด้านที่ ๑ ดังนี้

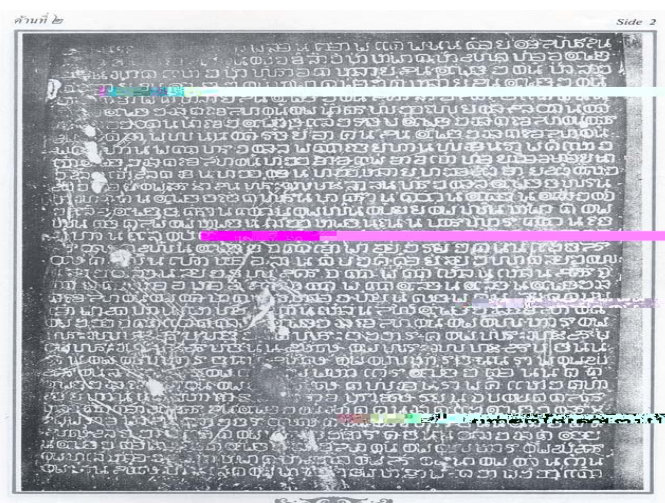
“พ่อกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเลียง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้หญิงโสด พี่เผื่อผู้ย้ายตายจากเผื่อเตียมแต่ขี้กเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้ สิบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองลวด มาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบ ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนจับมาหัวขวา ขุนสามชนเคลื่อนเข้าไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกู หนีญญาพายจแจ้น กูบ่หนี กูชิ่งข้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อข้างด้วยขุนสามชน คนกูฟุ้งข้าง ขุนสามชนตัวชื่อมาสมเมือง แพ้ ขุนสามชนพายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู กูชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูฟุ้งข้างขุนสามชนเมื่อชั่วพ่อกู กูบ่เอาแม่พ่อกู กูบ่เอาแม่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังข้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปท่บ้านท่เมือง ได้ข้างได้วงได้ปั่วได้นาง ได้เงื่อนได้ทองกูเอามาแวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพ่อกู กูพ่อบำเรอแก่พี่กู คั่งบ่เอาแม่พ่อกู พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลูทางเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ไครจักไครค้าข้าง ค้า ไครจักไครค้าม้า ค้า ไครจักไครค้าเงื่อนค้ำทองคำ ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ล้มตายหายกว่าเหย้าเรือนพ่อเชื้อเสื่อค้ำมัน ซ่างขอลูกเมียเหย้าขาว ไพร่ฟ้าเข้าไท ป่าหมากพลูพ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูกมันสิ้น ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิแลผิดแผกเสกกว้างกัน สวนคูแท้แล้ จึงแล่งความแก่ชาด้วยชื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ช่อน เห็นข้าวท่านบ่ไครพิน เห็นสินท่านบ่ไครเคียดคนใดชิ่งข้างมาหา พาเมืองมาสู่ช้อยเหนือเพื่อกู้ มันบ่มีข้างบ่มีม้า บ่มีปั่วบ่มีนาง บ่มีเงื่อนบ่มีทอง ให้แก่มัน ช้อยมันดวงเป็นบ้านเป็นเมือง ได้ข้าเสือก ข้าเสื่อ หัวฟุ้งหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี ในปากประตูมีกระดิ่งอันฉิ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้”^๒

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาชน ทรงให้ความเป็นอิสระเสรีในการเป็นอยู่แก่ทุกคน ให้ความเสมอภาคกัน ด้านเศรษฐกิจพระองค์ทรงให้อิสระในการค้าขาย หากใครมีปัญหาการเอาเปรียบก็สามารถที่จะตั้งกระดิ่งขอความเป็นธรรมได้ตลอดเวลา

^๑ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, “จารึกหลักที่ ๑”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), หน้า ๒.

^๒ อนุกรรมการตรวจสอบศิลาจารึก, ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔.

๒) ศิลາจารึก ด้านที่ ๒

ภาพประกอบที่ ๓.๒ ศิลาจารึกด้านที่ ๒^๑

จากภาพประกอบหลักศิลาจารึกด้านที่ ๒ ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมอันดีงาม ศิลปะ ศาสนา และ
 ธรรมชาติ ซึ่งไพรพลประชาชนชาวสุโขทัยในการปกป้องรักษา มีคำอ่านเกี่ยวกับหลักศิลาจารึกด้าน
 ที่ ๒ ดังนี้

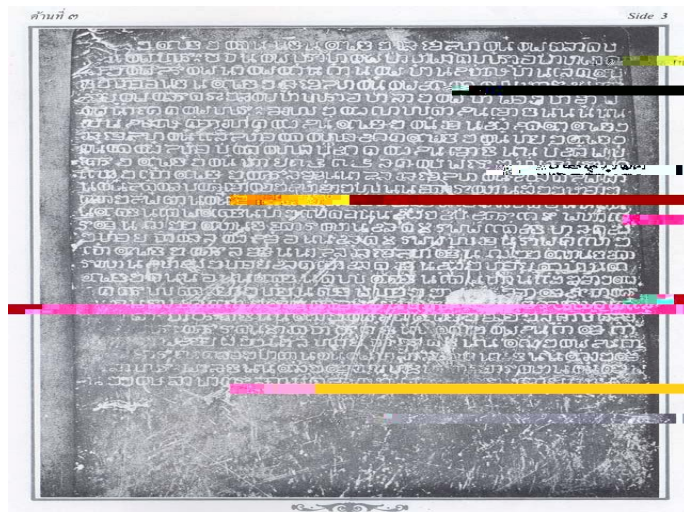
ยินเรียกเมื่อถาม สวนความแก่นมด้วยชื่อ ไพรในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม สร้างป่าหมากป่าพลู
 ทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้
 หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่นม กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี่ ไสกินดี ...
 ดั่งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง รอบเมืองสุโขทัยนี้ ตรีบูร ได้สามพันสี่ร้อยวา คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน
 มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้า
 ลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฟุ้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน
 เมื่อออกพรรษากرانกฐิน เดือนฉิ่งจึ่งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มี
 หมอนนึ่งหมอนโนน บริวารกฐินโอยทานแล้ปีแล้ญับล้าน ไปสูดญักกฐินถึงอรัญญิกพุ้น เมื่อจักเข้า
 มาเวียงเวียง กันแต่อญญิกพุ้นเท้าหัวลาน ดับงคคดองด้วยเสียงพาดเสียงพิณ เสียงเลื้อนเสียงขับ ใคร
 จักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน เมืองสุโขทัยนี้ มีสี่ปากประตูหลวง เที้ยรยอม
 คนเสียดกัน เข้ามาดูท่านเผาเทียน ท่านเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้ มีดั่งจักแตก กลางเมืองสุโขทัยนี้ มี
 พินาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอัน
 งาม มีพินารอันใหญ่ มีพินารอันงาม มีปูครุณีสัยมุฏ์ มีเถร มีมหาเถร เบื้องตะวันตก เมืองสุโขทัยนี้

^๑ พิเศษ เจริญทรัพย์, ของชิ้นเอกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรื่องศิลาจารึก หลักที่ ๑. ศิลปากร,
 ปีที่ ๔๗ ฉบับที่ ๑ (ม.ค. - ก.พ.), ๒๕๔๗, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

มือไร่ญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำ โอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์ เรือนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันตั้งมนใหญ่ สูงงาม แก่กม มีพระอัฐจารศอนตั้ง ลูกยืน เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปู่ครู มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีปาม่วงมีปายาม ควงมดั่งแก้ว^๔

จะเห็นได้ว่า ข้อความในศิลาจารึกหลักนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทย ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนั้น ได้รับการอุปถัมภ์ เชิดชูอย่างยิ่ง ประชาชนชาวไทยซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข ได้ทำนุบำรุงพระศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุด

๓) ศิลาจารึก ด้านที่ ๓

ภาพประกอบที่ ๓.๓ ศิลาจารึกด้านที่ ๓^๕

จากภาพประกอบหลักศิลาจารึกด้านที่ ๓ ได้กล่าวถึงบทบาทผู้นำมีคำอ่านเกี่ยวกับหลักศิลาจารึกด้านที่ ๓ ดังนี้

(งแต่)ง เบื้องดินนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอนนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎีพิหาร ปู่ครู อยู่ มีสวดสังส มีป่าพร้าวปาลาง มีปาม่วง ปายาม มีน้ำโคก มีพระขพุง ผิเทพดาในเขอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผิในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีถุก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผิไหว้บดีพลีบ่ถุก ผิในเขอันบ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย ๑๒๑๔ ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชน

^๔ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), หน้า ๓๗.

^๕ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ของขึ้นเอกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรื่องศิลาจารึกหลักที่ ๑. ศิลปากร, ปีที่ ๔๗ ฉบับที่ ๑ (ม.ค. - ก.พ.), ๒๕๔๗, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

ชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลูกไม้ตาลนี้ ได้สืบสืบเข้า จึงให้ขังพันขดานหิน ตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือน
 ดับ เดือน โถกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ฝูงปู้ครุ เทร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสุด
 ธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล ฝึกใช้วันสุดธรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ขึ้น
 นั่งเหนือขดานหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมือง ครั้นวันเดือนดับเดือนเต็ม ท่าน
 แต่งช้างเผือกกระพัดลยาง เที้ยรย้อมทองงา... (ชาย) ขวา ชื่อรุจาครี พ่อขุนรามคำแหง ขึ้นจีไปนบ
 พระ (ถึง) อรัญญิกแล้วเข้ามา จารึกอันนี้ มีในเมืองชลียง สถาบกไว้ ด้วยพระศรีรัตนธาตุ จารึก
 อันนี้ มีในถ้ำรัตนธาร ในกลวงป่าตาลนี้ มีศาลาสองอัน อันนี้ชื่อศาลาพระมาส อันนี้ชื่อพุทธ
 ศานา ขดานหินนี้ ชื่อมั่งศิลาบาตร สถาบกไว้นี้ จึงทั้งหลายเห็น^๖

ศิลาจารึกหลักนี้ ทำให้ทราบถึงจาริตประเพณีหลายประการที่ประชาชนนับถือและปฏิบัติ
 กันอยู่ มีทั้งประเพณีทางพระพุทธศาสนาและประเพณีอื่นๆ เช่น ประเพณีรักษาศีลเมื่อเข้าพรรษา
 ประเพณีฟังธรรมในวันพระ ประเพณีการทอดกฐิน ประเพณีการเผาเทียนเล่นไฟ เป็นต้น

๔) ศิลาจารึก ด้านที่ ๔

ภาพประกอบที่ ๓.๔ ศิลาจารึกด้านที่ ๔

จากภาพประกอบหลักศิลาจารึกด้านที่ ๑ มีคำอ่านเกี่ยวกับหลักศิลาจารึกด้านที่ ๔ ดังนี้

พ่อขุนพระรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ทั้ง
 มากกาลาว แลไทยเมืองได้หล้าฟ้าฎ... ไทยชาวอุชาวของมาออก ๑๒๐๗ ศกปีกุน ให้ขุดเอาพระ
 ธาตุออกทั้งหลายเห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุได้เดือนหกวัน จึงเอาลงฝังในกลางเมือง

^๖ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๑๖-๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๓-๑๖)

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
 หลักที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑.

ศรีสังฆนาลักษณ์ก่อนพระเจดีย์เหนือหกเข้าจิ้งแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุ สามเข้าจิ้งแล้ว เมื่อก่อนลายสือไทยนี้มี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหง หาใครใจในใจ แลใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้ พ่อขุนรามคำแหงนั้นหา เป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทยด้วย รู้ด้วยหลวก ด้วยเกล้า ด้วยหาญ ด้วยแคะ ด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้ อาจปราบฝูงข้าศึก มีเมืองกว้างขวางหลาย ปราบเบื้องตะวันออก รอด สรลวง สองแคว ลุมบาจาย สคา เท้าฝั่งของถึงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว เบ็ (อ)งห้วนอน รอดคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว เบื้องตะวันตก รอดเมืองจอด เมือง...น หงสาวดี สมุทรหาเป็นแดน เบื้องดินนอน รอดเมืองแพร่ เมืองม่าน เมืองน... เมืองพลัว ฝั่งฝั่งของเมืองชวา เป็นที่แล้ว ปลุกลี้ง ฝูงลูกบ้านลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรมทุกคน^๔

หลักศิลาจารึกในด้านนี้ได้กล่าวถึงภาษาเป็นสำนวนง่าย ๆ และมีภาษาต่างประเทศปนอยู่น้อย ประโยคที่ใช้ก็ออกเสียงอ่านได้เป็นจังหวะคล้องจองกันคล้ายกับอ่านร้อยกรอง มีการเล่นคำ มีสัมผัสทั้งสระและอักษรแสดงถึงความสามารถในการใช้ภาษาอย่างมีศิลปะ

เมื่อกล่าวโดยสรุปเนื้อหาสาระสำคัญในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แบ่งออกเป็น ๓ ตอน

ตอนที่ ๑ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๑ - ๑๘ เป็นพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ตั้งแต่ประสูติจนได้เสวยราชสมบัติ ซึ่งใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ เรียกตนเองว่า “กู” โดยตลอด

ตอนที่ ๒ กล่าวถึงวิถีชีวิตของชาวสุโขทัย การปกครอง ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม ตอนนี้นำสรรพนามบุรุษที่ ๓ คือคำว่า “พ่อขุนรามคำแหง”

ตอนที่ ๓ ตั้งแต่ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๒ ถึงบรรทัดสุดท้าย เป็นคำขอพระเกียรติพ่อขุนรามคำแหง และกล่าวถึงอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยในสมัยนั้น และเมื่อกล่าวโดยทั่วไปจะพบถึงคุณค่าของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช โดยศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แม้จะมีเนื้อความสั้นเพียง ๑๒๔ บรรทัด แต่ได้บรรจุเรื่องราวที่อุดมด้วยคุณค่าทางวิชาการหลายสาขาทั้งในด้านนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษา วรรณคดี ศาสนา และจารีตประเพณี

^๔ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑.

๓.๒ ประวัติของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชโดยสังเขป

จากหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ นั้น ได้มีปรากฏเนื้อหาในส่วนพระราชประวัติของพระองค์ท่านอยู่ในศิลาจารึก หลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๑ - ๑๐ ซึ่งมีผู้แปลถอดความไว้ ดังนี้

“พ่อกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้หญิงโสด พี่เผื่อผู้ย้ายตายจากเผือเดิมแต่ยกเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้ สิบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองลวด มาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบ ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนจับมาหัวขวา ขุนสามชนเกลื่อนเข้าไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกู หนีญญาพายจแจ้น กูบหนี กูขี่ช้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อช้างด้วยขุนสามชน ดนกูฟุ้งช้าง ขุนสามชนตัวชื่อมาสเมือง แพ้ ขุนสามชนพายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู กูชื่อพระรามคำแหง”^๕

จะเห็นได้ว่า ข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ นี้ ได้มีการแสดงเนื้อหาจารึกส่วนที่เป็นชีวประวัติพอสังเขปของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชไว้อย่างชัดเจน

๓.๓ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

เมื่อจะกล่าวถึงการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชในสมัยสุโขทัยนั้น สามารถแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ แบบ เรียกว่า สมบูรณาญาสิทธิราชกับการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ผู้ปกครอง คือ พ่อขุน ซึ่งเปรียบเสมือนพ่อที่จะต้องดูแลคุ้มครองลูก ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงโปรดให้สร้างกระดิ่งแขวนไว้ที่หน้าประตูพระราชวัง เมื่อประชาชนมีเรื่องเดือดร้อนก็ให้ไปสั่นกระดิ่งร้องเรียน พระองค์ก็จะเสด็จมารับเรื่องราวร้องทุกข์ และโปรดให้สร้างพระแท่นมนังคศิลาอาสน์ได้กลางดงตาล ในวันพระจะนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์สั่งสอนประชาชน หากเป็นวันธรรมดาพระองค์จะเสด็จออกให้ประชาชนเข้าเฝ้าและตัดสินคดีความด้วยพระองค์เอง การปกครองแบบพ่อปกครองลูก (บิดาธิปไตย) ใช้ในสมัยกรุงสุโขทัยตอนต้นการปกครองในช่วงสมัยสุโขทัยจึงแบ่งส่วนย่อยแยกกล่าวเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. การปกครองแบบบิดาปกครองบุตร

การปกครองแบบพ่อปกครองลูก กล่าวคือ ผู้ปกครองจะมีความใกล้ชิดกับประชาชน ให้ความเป็นกันเองและความยุติธรรมกับประชาชนเป็นอย่างมาก เมื่อประชาชนเกิด

^๕ อนุกรรมการตรวจสอบศิลาจารึก, ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔.

ความเดือดร้อนไม่ได้รับความเป็นธรรม สามารถร้องเรียนกับพ่อขุนโดยตรงได้ โดยไปยื่นกระดิ่งที่
แขวนไว้ที่หน้าประตูที่ประทับ ดังข้อความในศิลาจารึกปรากฏว่า

...ในปากปดุมักดิ่งอันฉิ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง
มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจกกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกดิ่งอันท่าน
แขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยิน เรียกเมื่อถาม สวณความแค้นด้วยชื่อ...

...ผู้ไ้วันสุดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัตนาถัยสุโขทัย ขึ้นนั่ง
เหนือขดานหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองคัล...

นั่นคือเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถมาลั่นกระดิ่งเพื่อแจ้งข้อร้องเรียนได้ การปกครอง
บิดาปกครองบุตร ธรรมราชา ซึ่งในช่วงแรกผู้ปกครองสุโขทัยมีความใกล้ชิดกับประชาชน เหมือน
พ่อปกครองลูก สำหรับการปกครองแบบพ่อกับลูกนี้ ประชาชนจะนับถือพระเจ้าแผ่นดินเหมือน
เป็นอย่างบิดา พ่อปกครองครัวเรือนหลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่
ในปกครอง เรียกว่า ลูกบ้าน หลายบ้านรวมกันเป็นเมืองถ้าเป็นเมืองขึ้นอยู่ในความปกครองของพ่อ
เมือง ถ้าเป็นประเทศราชเจ้าเมืองเป็นขุนหลายเมืองรวมกันเป็นประเทศที่อยู่ในการปกครองของ
พ่อขุน ข้าราชการในตำแหน่งต่าง ๆ เรียกว่า ลูกขุน วิธีการปกครองของไทยเป็นอย่างบิดาปกครอง
บุตรยังใช้หลักในการปกครองประเทศไทยมา จนเปลี่ยนแปลงการปกครอง คำว่า ปกครองแบบพ่อ
ปกครองลูกนี้มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยเป็นอย่างยิ่ง

๒. การปกครองแบบธรรมราชา

การปกครองแบบธรรมราชาเป็นการปกครองที่ได้สืบทอดมาจากหลัก
พระพุทธศาสนาเข้ามาปรับใช้ในการปกครองด้วย จึงทำให้ผู้ปกครองทรงเป็นธรรมราชา พ่อขุน
รามคำแหงทรงยึดถือธรรม คือความถูกต้องยุติเป็นหลักในการปฏิบัติต่อกันและกัน ไม่เอา
ประโยชน์สุขส่วนตัวหรืออคติความลำเอียงเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งมาเป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยตัดสิน
ความเป็นธรรมในสังคมจึงจะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ ก็ด้วยอาศัยทุกฝ่ายทั้งผู้ปกครองและผู้ได้
ปกครองเป็นหลักในการยึดถือปฏิบัติหลักธรรมต่างๆที่นำมาพิจารณาในที่นี้ เป็นเพียงหลักธรรม
บางส่วนของพระองค์ทรงใช้ในการปกครองในวิถีชีวิตในสมัยสุโขทัย ในการปกครองตนเอง
ปกครองหมู่คณะ และปกครองสังคมโดยส่วนรวมได้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตาม ในอีกแง่หนึ่ง
อาจจะกล่าวได้ว่า หลักธรรมในการปกครองตนเองของพระพุทธศาสนานั้นมีหลักทั่วไปอยู่ ๓
ประการ คือ เว้นจากทุจริต ประกอบสุจริต ซึ่งยังใช้ในการดำเนินชีวิตในช่วงสมัยพ่อขุนรามคำแหง
ซึ่งพระองค์ทรงให้ประชาชนทำใจของตนให้หมดจดจากกิเลส เครื่องเศร้าหมองใจ เช่น โลภ โกรธ
หลง หลักธรรม ๓ ประการนี้ เป็นหลักที่เกิดขึ้นจากจิตใจของคน โดยเฉพาะนักปกครองต้อง
คำนึงถึงให้มาก เพราะถ้าจิตคิดไปในทางที่อยากได้ เพราะความโลภ โกรธ หลง เข้าตัวแล้ว ย่อมทำ
ให้ตัวเองเสื่อมศรัทธาจากลูกน้องแล้วยังทำให้ประเทศชาติเสียหายอีกด้วย ฉะนั้นการชำระจิตใจ

ของตนให้สะอาดคิดแต่ในทางเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งทางพระพุทธศาสนาได้วางหลักในการปฏิบัติไว้ ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หลักปฏิบัติทั้ง ๓ ประการนี้นับเป็นหลักปฏิบัติที่สูงขึ้นตามลำดับ จากขั้นต่ำถึงขั้นสูงที่สุด ถ้าเป็นผู้ปกครอง ก็เป็นแบบอย่างการบริหาร ปกครองได้อย่างที่คนส่วนมากมีความเชื่อมั่นยอมรับ และเกิดความศรัทธาในตัวของผู้ปกครอง เหมือนกับ เมื่อถึงคราวมีความสุขก็มีความสุขได้กับลูกน้อง เมื่อถึงคราวเขาดกทุกข์ ก็สามารถแก้ปัญหาช่วยเขาได้ เพราะผู้ปกครองยึดมั่น อยู่ในหลักของความถูกต้อง ถือหลักด้วยเหตุด้วยผลเป็นที่ตั้ง การดำเนินชีวิตในช่วงสมัยสุขุขทัยจึงเต็มไปด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นส่วนมากการจัดระบบสังคมตามแบบชนชั้นปกครองคือ ราชา ชนชั้นที่ถูกปกครอง คือ ราชกัญ หรือข้าราชการ และประชาชนทั่วไป ชนชั้นปกครอง มีหลักธรรมที่พึงปฏิบัติที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ทศพิธราชธรรม^{๑๑} ซึ่งมี ๑๐ ประการ ดังนี้

(๑) ทาน (การให้) หมายถึง การให้สิ่งของหรือวัตถุภายนอก โดยต้องมีผู้รับ โดยตรงเป็นการให้ที่ไม่คิดเอากลับคืน ด้วยคิดจะบูชาคุณก็ดี หรือด้วยคิดจะอนุเคราะห์ก็ดี เช่น ให้ข้าวปลาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ตลอดจนให้กำลังกาย เช่น ช่วยขนขวายกระทำในกิจการต่างๆ ที่เป็นบุญเป็นกุศล ให้กำลังวาจา เช่น ช่วยพูดให้กิจการดำเนินสำเร็จลุล่วงไปได้ ช่วยพูดไกลเกลี้ยให้คู่พิพาทตกลงประนีประนอมกันได้โดยสันติวิธี ให้กำลังความคิด เช่น ช่วยคิดช่วยแนะในกิจการต่างๆ ให้ปัญญา เช่น ให้ความรู้เพื่อให้เขาช่วยตัวเองได้ด้วยกุศลเจตนา

(๒) ศีล หมายถึง เจตนาที่จะรักษากายกรรมและวจีกรรม ให้ตั้งอยู่เป็นปกติดี คือ เว้นจากการประพฤติชั่วทางกายและวาจา มีความประพฤติที่ดีงาม ในด้านการปกครองศีลยังรวมถึงการปฏิบัติตามตัวบทกฎหมาย จารีตธรรมเนียม และขนบประเพณีอันดีงามทั้งปวง ในทางพระพุทธศาสนาก็หมายถึง ศีล ๕ เป็นอย่างต่ำ ถ้าผู้ปกครองบ้านเมืองไม่ตั้งอยู่ในศีล ย่อมประพฤติทุจริตหรือราษฎรบังหลวง ทำให้ประชาชนผู้ได้ปกครองต้องได้รับความเดือดร้อน อันอาจเป็นผลทำให้ผู้ที่อยู่ได้ปกครองกลายเป็นบุคคลชั่วร้าย ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่สังคมต่างๆ นานา ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ประชาชนทั้งหลาย ก็จะมีคุณธรรมไปด้วย ดังที่พระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า “ในเวลาทีพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม พวกข้าราชการบริพารก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ในเวลาที่พระราชาตั้งอยู่ในธรรม พวกข้าราชการบริพารก็ตั้งอยู่ในธรรม

(๓) ปริจาคะ (การบริจาค) หมายถึง การเสียสละความสำราญส่วนตัว เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของประเทศชาติ เป็นการให้ภายใน ทางจิตใจ

^{๑๑} จุ.ท. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๖.

ไม่ต้องมีผู้รับก็ได้ รวมทั้งบริจาค คือ สละสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์หรือมีประโยชน์น้อยกว่าแลกเปลี่ยนเพื่อสิ่งที่มีประโยชน์ยิ่งใหญ่กว่ากว้างกว่า ดังสุภาษิตที่ว่า “ผู้มีปัญญา พึงสละสุขพอบประมาณเสียเพื่อเห็นแก่สุขอันไพบูรณ์” และว่า “พึงสละทรัพย์ เพื่อรักษาอวัยวะอันประเสริฐไว้ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิตไว้และพึงสละทรัพย์ อวัยวะ และแม้กระทั่งชีวิตเพื่อรักษาธรรม”

(๔) อาชชวะ (ความซื่อตรง ความเปิดเผย) คือ มีความซื่อตรงต่อตัวเองต่อหน้าที่ และต่อประชาชน ไม่มีลับลมคมใน ไม่มีมายาสาโดย ปฏิบัติราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ที่เรียกว่า “ใจซื่อมือสะอาด” มีความจริงใจและจริงจังต่อประชาชน ไม่หลอกลวงประชาชน

(๕) มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัธยาศัยไมเยอหยิ่ง หยาบคาย กระด้างถือองคัมมิ ความสง่าเกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ไม่ได้ความรักภักดีแต่มีขาดยาเกรง ผู้ปกครองต้องมีความอ่อนโยนไม่ว่าจะเป็น การเดิน การพูด การกระทำ ต้องมีสุภาพร่างกายสง่างาม แต่งตัวสุภาพเรียบร้อย นำเคารพของผู้ใต้บังคับบัญชา หรือผู้พบเห็น ตลอดถึงการพูดจาไม่หยาบคาย ไม่ด่าให้เกิดความเสียหาย จิตใจเยือกเย็น

(๖) ตปะ (ความทรงเดช) หมายถึง ความแผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำ ย่ำยีจิตใจ ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอมี ความเป็นอยู่สุดมั่งคั่งหรืออย่างสามัญมุงมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ ผู้ปกครองต้องพยายามเผาผลาญกิเลสที่อยู่ในจิตใจของตนออกให้หมด ไม่ว่าจะเป็นความอยากความต้องการแล้ว เบียดเบียนคนอื่น ด้วยการขู่อาฆาต จ้องล้างจ้องผลาญกับเขา ต้องตัดปัญหาเหล่านี้ให้หมดโดยมี ความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มุ่งมั่นแต่จะทำหน้าที่ให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์

(๗) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) หมายถึง ความ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธจน เป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ ระวังความ ขุ่นเคือง วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตัวเอง ผู้ปกครองต้องทำใจ กว้างๆ เพื่อรับปัญหาต่างๆ โดยการกำหนดให้รู้เท่าทันกับเรื่องต่างๆ ที่มากระทบกระทั่งกับตัวเอง อย่างเป็นคนโกรธง่าย อย่างเป็นคนเจ้าอารมณ์ คือ ไม่กระทำการใดๆหรือตัดสินใจใดๆ ด้วยอำนาจ แห่งความโกรธ ผู้เป็นนักปกครองจะต้องทำด้วยจิตอันสุขุมเยือกเย็น รอบคอบ เป็นธรรม ถ้าผู้ที่เป็น หัวหน้าปกครองคนจำนวนมากๆ หรือปกครองประชาชนนั้นแสดงความโกรธออกให้ปรากฏ หรือ แม้เพียงทำหน้าน้าวคิ้วขมวด หรือหน้าบึ้งหน้าองด้วยแล้ว จะทำให้เสียบุคลิกภาพ ดูไม่งามตา ทำให้ผู้ พบเห็นเสื่อมศรัทธา จนกระทั่งหมดศรัทธาในตัวหัวหน้าในที่สุด

(๘) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีจูดริต หรือ เกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณาหาเหตุเบียดเบียน ลงโทษอาญาแก่ ประชากรราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง นักปกครองที่ดีต้องมีคุณธรรมประจําใจเป็น

ของตัวเอง ด้วยการไม่หาเรื่องเอาเปรียบคนอื่น เบียดเบียนคนอื่น เมื่อเขาถูกกี่ยวขัดเคืองให้เขาผิด แล้วลงโทษเขา ด้วยความอาฆาตพยาบาทเกลียดชังตัวเขา

(๕) ขันติ (ความอดทน) คือ ความอดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกาย น่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกขู่ถูกหยัน ด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไรก็ไม่หมกกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้ง หน้าที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม นักปกครองต้องมีความอดทนต่อคำตำ คำพูดเสียดสี อดทนต่อการทำงาน ต่อความโง่เขลาของผู้น้อย ผู้ได้ปกครองด้วยเพราะผู้น้อยซึ่งเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ไร้ความสามารถ มักชอบทำอะไรที่จะก่อให้เกิดปัญหาอยู่เสมอ ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องมีขันติให้มาก ยิ่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่มากเท่าใดมีตำแหน่งสูงส่งมากเท่าใด ก็จำเป็นต้องมีความอดทนมากเท่านั้น เมื่อมีความอดทน นักปกครองคนนั้นจะต้องมีความงามในตัว จะมีคนรัก ศรัทธาให้ความเคารพเชื่อถือ เพราะมีคุณธรรมข้อขันติเป็นหลัก

(๑๐) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดกรรม) คือ การวางตนเป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่เอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ศิร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณฺ์ อนิฏฐารมณฺ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผน หลักการปกครองตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป ผู้ปกครองจะต้องยึดมั่นในหลักของสังฆธรรม คือ ธรรมะ ความถูกต้อง ความดีงาม ความยุติธรรม ไม่หวั่นไหวหรือเอนเอียงด้วยถ้อยคำของผู้อื่น หรือด้วยอามิสสินจ้างใดๆ ต้องหนักแน่นในคำพูดเหล่านี้ แล้วพิสูจน์ให้เห็นข้อถูกข้อผิดให้ประจักษ์แจ้ง จึงตัดสินใจปัญหาลงไปโดยให้เกิดความพอใจ ทั้ง ๒ ฝ่ายด้วยความถูกต้องเป็นธรรม

จะเห็นว่าหลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมที่ทำให้มีความรักใคร่ เชื้อพ้อง เคารพนับถือ เชื้อมั่น และให้ความร่วมมือร่วมใจได้มาก อันจะเป็นผลช่วยให้บรรลุถึงความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของผู้นำอีกด้วย จึงมีประโยชน์อย่างมากต่อการปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองก็เหมือนกับคนทั่วไป และที่สำคัญเมื่อขึ้นไปสู่ตำแหน่งสูงๆ การบริหารวินิจฉัยสั่งการต่างๆ ผู้ได้บังคับบัญชาต้องเชื่อฟัง จะต้องทำตามในเบื้องต้นก่อน เพราะเขาอยู่ในฐานะผู้บังคับบัญชา เมื่อพระมหากษัตริย์ผู้ปกครอง หมู่คณะหรือผู้ปกครองประเทศชาติประชาชน ชาวสุโขทัยจึงเป็นคนมีศีลธรรม มีความยินดีพอใจของตน ไม่ยินดีอยากได้ของผู้อื่น ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล เมื่อได้เชลยศึกก็ไม่ทำร้าย ไม่ตีไม่ฆ่า ดังปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า

“เห็นข้าพท่านบใคร่พิน เห็นสินท่านบใคร่เคียด”^{๑๑}

“คนใดชี้ข้างมาหา พาเมืองมาสู่ ซ่อยเหนือเพื่อกู”^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๑๐, (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๗-๒๘).

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐, (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๘-๒๙).

“ได้ข้าเสือก ข้าเสื่อ หัวฟุงหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี”^{๑๑}

จะเห็นได้ว่าชาวสุโขทัยมีจิตใจโอบอ้อมอารี มีความรักเมตตาคิดสงสารต่อกันเสมอ

ผู้ปกครองสุโขทัยมีความใกล้ชิดกับประชาชน เหมือนพ่อปกครองลูก สำหรับการปกครองแบบพ่อกับลูกนี้ ประชาชนจะนับถือพระเจ้าแผ่นดินเหมือนเป็นอย่างบิดา พ่อปกครองครัวเรือนหลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในปกครอง เรียกว่า ลูกบ้าน หลายบ้านรวมกันเป็นเมืองถ้าเป็นเมืองขึ้นอยู่ในความปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นประเทศราชเจ้าเมืองเป็นขุนหลายเมืองรวมกันเป็นประเทศที่อยู่ในการปกครองของพ่อขุน ข้าราชการในตำแหน่งต่าง ๆ เรียกว่า ลูกขุน วิธีการปกครองของไทยเป็นอย่างบิดาปกครองบุตร จนเปลี่ยนแปลงการปกครอง คำว่า ปกครองแบบพ่อปกครองลูก ต่อมาก็ได้นำหลักพระพุทธศาสนาเข้ามาปรับใช้ในการปกครองด้วย จึงทำให้ผู้ปกครองทรงเป็นธรรมราชา

สรุปได้ว่า หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตามหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีทั้งหมด ๔ ด้าน ซึ่งได้แสดงเรื่องราวที่อุดมด้วยคุณค่าทางด้านการปกครอง ทั้งใน ด้านนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษา วรรณคดี ศาสนา และ จารีตประเพณี รายละเอียดในด้านที่ ๑ กล่าวถึงการปกครองในการช่วยเหลือชาวสุโขทัยให้อยู่อย่างสงบสุข ด้วยการให้มีอิสระในการค้าขาย ให้อิสระในการประกอบอาชีพ ให้อิสระในการนับถือศาสนา ให้ความเท่าเทียมกันในสังคม ด้านที่ ๒ กล่าวถึงการให้ทาน รักษาชีวิต ซึ่งเป็นวิถีชีวิตหลักของชาวสุโขทัย ด้านที่ ๓ กล่าวถึง ความเชื่อทางศาสนาความตั้งตนยึดมั่นในพระราชศรัทธาต่อศาสนาพุทธ และด้านที่ ๔ ทรงใช้สติปัญญาในการอบรมสั่งสอนให้ความรู้กับประชาชนชาวสุโขทัยทุกหมู่เหล่า ในด้านการดำเนินชีวิต ซึ่งรูปแบบการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สามารถสรุปได้ ๒ ลักษณะ คือ (๑) แบบบิดาปกครองบุตร (๒) แบบธรรมราชา และในสมัยสุโขทัยนั้นเป็นยุคที่บ้านเมืองสงบสุข ดังคำว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ก็ด้วยที่พระองค์ได้ใช้หลักการปกครองคือ สมบูรณาญาสิทธิราชฯ กับการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ซึ่งให้มีการร้องทุกข์ได้ตลอดเวลา และพระองค์ก็จะรับเรื่องร้องทุกข์นั้นด้วยพระองค์เอง

นอกจากนั้นพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงมีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าและพระองค์ทรงนำหลักธรรมเป็นคติความเชื่อและหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองบูรณาการในการบริหารบ้านเมือง จึงทำให้เกิดความสงบสุขแก่ประชาชนของพระองค์อย่างแท้จริง

^{๑๑} อ่างแก้ว, (ศิลาจารึก ๑/๑/๓๑).

บทที่ ๔

วิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทที่ ๔ นี้ ศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้

จากการวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท มีประเด็นสำคัญในเนื้อหาหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท จะเห็นว่าเนื้อหาหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ในส่วนที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญาในการปกครองนั้นมีคุณค่าทาง ด้านรัฐศาสตร์ ด้านศาสนา ด้านจารีตประเพณี และด้านภาษา ตามที่พระราชจริยาวัตรของพ่อขุนรามคำแหงที่มีผู้แปลความหมายจากข้อจารึกบนแผ่นศิลาว่า

“ถ้าสังคมมีความมั่นคงด้วยศีลธรรม และประชาชนมีจิตใจสูงเปี่ยมล้น
ด้วยคุณธรรม มั่นคง ในพุทธศาสนา และ ยึดมั่น ในธรรมะ อาณาจักรย่อมสงบ
สุขและรุ่งเรือง”^๑

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในพุทธปรัชญาได้สอนเน้นในเรื่องนี้ให้บุคคลก่อนที่จะขึ้นมาเป็นผู้นำจะต้องปกครองตนเองก่อน และถือว่าผู้ที่ปกครองหมู่คณะได้นั้นจะต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน^๒ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อนแล้วสอนคนอื่นในภายหลังจึงจะไม่มัวหมอง” หรือ บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น
ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึก (ผู้อื่น) เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง^๓

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงหลักจริยศาสตร์การปกครองของพ่อขุนรามคำแหงแล้วก็มี ความสอดคล้องกับพุทธปรัชญา ซึ่งมีประเด็นสำคัญปรากฏตามหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ซึ่งได้แปล ความออกจากด้านที่ ๑ ถึงด้านที่ ๔ เพื่อจะได้นำมาวิเคราะห์ ให้เห็นการใช้หลักจริยศาสตร์การ

^๑ เกรียงศักดิ์ พิทยานะ, ไทยห้ายุค, (กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๒), หน้า ๑๕๒.

^๒ สุทธิวงศ์ ดันทยาพิศาลสุทธิ, หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๔.

^๓ พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑.

^๔ พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๒.

ปกครองของพ่อขุนรามคำแหงที่มีความสอดคล้องกับหลักพุทธปรัชญา มีประเด็นสำคัญโดยมีเนื้อหาปรากฏในหลักศิลาจารึก หลักที่ ๑ ดังนี้

๔.๑ การใช้หลักพรหมวิหารธรรม

จากเนื้อหาในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ ที่ได้กล่าวไว้มีปรากฏ ดังนี้

“พ่อกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง คูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้หญิงสอง พี่เพื่อผู้ย้ายตายจากเผือเดิมแต่ยักเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้ สิบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองลวด มาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบ ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขั้บมาหัวขวา ขุนสามชนเคลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกู หนีญญายพายจแฉ่น กูบ่หนี กูชี้ข้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อข้างด้วยขุนสามชน ตนกูฟุ้งข้าง ขุนสามชนตัวชื่อมาสมเมือง แพ้ ขุนสามชนพายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู กูชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูฟุ้งข้างขุนสามชนเมื่อชั่วพ่อกู กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู

จากหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑^๕ วิเคราะห์ได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อบิถัมมารดา ด้วยการให้ความเคารพในคุณของบิถัมมารดา ดังนั้นความกตัญญู เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิถัมมารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่าอื่นอีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิถัมมารดาเป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์จะต้องมีไว้ในตน เพราะจะทำให้เกิดรักความเมตตา กรุณาจากท่านอื่น

^๕ อ้างแล้ว, ศิลาจารึก ๑/๑/๑.

ตามหลักพุทธปรัชญาความเมตตาจัดอยู่ในหลักพรหมวิหาร คือหลักธรรมที่บุคคลทุกระดับสามารถปฏิบัติได้ในทุกระดับ นอกจากนี้ยังเป็นหลักธรรมเกี่ยวข้องกับบิดามารดา ผู้ประพฤติพรหมวิหารต่อบุตรธิดา จึงได้ชื่อว่าเป็นพระพรหมสำหรับลูก ดังพุทธพจน์ในพรหมสูตรว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สกฺลโคบุตรบุชามารดาบิดาในเรือนตน สกฺลนั้นมิ
พรหม สกฺลโคบุตรบุชามารดาบิดาในเรือนตน สกฺลนั้นมีบุรพจารย์ สกฺลโค
บุตรบุชามารดาบิดาในเรือนตน สกฺลนั้นมีอาหุไนยบุคคล ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำ
ว่าพรหมนี้ เป็นชื่อของมารดาและบิดา”^๖

เหตุที่บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นพระพรหมของลูกนั้น อรรถกถาท่านแก้วว่าเพราะท่านได้ประพฤติกุศลธรรม ๔ ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นข้อปฏิบัติที่ท่านทั้งสองไม่เคยละเลย (ภาวนา อวิหิตา) ตั้งจิตเมตตาตั้งแต่ทราบว่าตั้งครรภ์ โดยคิดอยู่ในใจว่า ขอให้ลูกน้อยคลอดออกมาโดยปราศจากโรคภัย มีอวัยวะครบถ้วน^๗

นอกจากนี้จากหลักฐานที่ปรากฏค้นพบ ยังได้กล่าวถึงหลักการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงซึ่งพระองค์ทรงมีความเมตตาต่อชาวสุโขทัย ซึ่งในศิลาจารึกได้กล่าวว่า

“ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้”

นอกจากนี้พ่อขุนรามคำแหงยังให้ความเป็นธรรมกับชาวสุโขทัย ดังศิลาจารึกกล่าวไว้ว่า

“เจ้าเมืองบ่เอาขอบในไพร่ลูทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า จัมนำไปขาย ไครจักไครค้าข้างค้า ไครจักไครค้าม้าค้า ไครจักไครค้าเงินค้ำทองคำ”

แสดงว่า ในการปกครองในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์จะทรงประกอบด้วยหลักคุณธรรมทรงมีความเมตตากรุณาต่อมนุษย์ หรือประชาชนของพระองค์ ในพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงผู้ปกครองที่ประกอบด้วยคุณธรรมด้านเมตตานั้นคือบุคคลที่มีพรหมวิหารธรรมคำว่าเป็น

^๖ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๐/๔๗๐/๑๕๐.

^๗ อ.ต.ก. (ไทย) ๒/๑๕๔/๑๑๑.

ธรรมของผู้ใหญ่นั้น หมายถึง ผู้ใหญ่มีน้ำใจที่กว้างขวางยิ่งใหญ่ ยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรมความดีงาม ดัง
คำว่า

“การที่กล่าวว่า เมตตา (รวมทั้งพรหมวิหารข้ออื่น ๆ ด้วย) เป็นธรรมของ
ผู้ใหญ่นั้น อันที่จริงความดีเป็น ธรรมของท่านผู้เป็นใหญ่ คือ แปลคำว่า พรหม
ในพรหมวิหารว่า ท่านผู้เป็นใหญ่"พรหม หรือท่านผู้เป็นใหญ่ในที่นี้ หมายถึงผู้
ประเสริฐ คือ ผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่ หรือ ยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรมความดีงาม มิใช่
หมายถึงผู้ใหญ่ในความหมายอย่างที่เข้าใจกันสามัญ ทุกคนควรมีพรหมวิหารทุก
คนควรมีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่ ไม่เฉพาะผู้ใหญ่เท่านั้น แต่ในเมื่อปัจจุบันเข้าใจ
กันแพร่หลายทั่วไปเสียแล้วว่า พรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้น เป็นธรรมของผู้ใหญ่ ก็
ควรทำความเข้าใจในแง่ที่ว่า ความหมายเช่นนั้นมุ่งเอาความรับผิดชอบเป็นสำคัญ”^๔

พระพุทธโฆษาจารย์ อธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า เมตตานี้มีลักษณะที่ควรสังเกต
ดังต่อไปนี้

- ๑) ลักษณะของเมตตา คือ อาการที่ประพฤติหรือแสดงออกที่เป็นประโยชน์แก่
สัตว์ทั้งหลาย
- ๒) หน้าที่ของเมตตา คือ น้อมนำมาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์
- ๓) ผลที่ปรากฏของเมตตา คือ กำจัดความอาฆาตพยาบาท
- ๔) บริบทที่ควรสังเกตได้ คือ การเห็นสภาวะที่น่าเจริญใจ ของคนสัตว์ทั้งหลาย
- ๕) ส่วนที่ดีของเมตตา (สมบัติ) คือ พยาบาทเค้นเคือง ความไม่พอใจสลายไป^๕
- ๖) ส่วนที่เสียของเมตตา (วิบัติ) คือ เกิดความรักห่วงใยแบบเสนาหา ด้วยตัณหา

เมื่อว่าตามหลัก สมบัติของเมตตา คือ ระวังพยาบาทได้ (พฺยาปาทุปฺสโม เอคิสฺสาสมฺปตฺติ)
วิบัติของเมตตา คือ การเกิดเสนหะ (เสนฺหสมฺภโว วิปตฺติ)^๖

ดังนั้น บุคคลผู้มีใจประกอบด้วยเมตตา จึงสามารถทำลายความโกรธ ความพยาบาทได้
ระวังบารมณฺ์ขุนเคือง ฉุนเฉียว ส่วนอาการที่ทำให้ความเมตตาไม่สำเร็จผล หรืออาจเรียกว่าเป็น

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร :
พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๕๐.

^๕ พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์** (อาจ อาสภมหาเถร),
อ้างแล้ว, หน้า ๕๕๖.

^๖ วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๑๒๑.

เมตตาที่อันตราย ได้แก่ เมตตาในแง่ลิเนหะ หรือเมตตาแบบรักใคร่เสนาหา เพราะจะทำให้เกิดอคติสุดโต่ง เช่นเดียวกับการที่บิดามารดาเมตตา รักลูกโดยไม่พยายามสอนให้ลูกรู้จักพึ่งพาตนเอง สร้างตัวตนด้วยตนเอง จะทำให้ลูกไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยตนเองได้เมื่อขาดบิดามารดา จึงกลายเป็น “เมตตาถ้าเอียง” เมตตาที่อันตราย ไม่เป็นกลาง และบุคคลผู้แสดงออกว่ามีเมตตา จึงมีลักษณะของการนำออก ก็นำจิตใจที่มีงามออกไปสู่บุคคลอื่นด้วยการแสดงความปรารถนา ไฉนตรี ไม่มีความคิดแค้นเคืองใครเป็นต้นทุน

สรุปได้ว่า หลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ ได้กล่าวถึงหลักการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งพระองค์ใช้หลักการปกครองสอดคล้องตามหลักพุทธปรัชญาซึ่งมีพรหมวิหารธรรมใช้ในการปกครองทำให้เกิดความสงบสุขได้

๔.๒ การใช้หลักทศพิธราชธรรม

จากเนื้อหาในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ ที่ได้กล่าวไว้มีปรากฏ ความว่า

“คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฟุ้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากرانกฐินเดือนฉิ่งจิ่งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน บริวารกฐินโอยทาน”

นอกจากนี้พ่อขุนรามคำแหง ซึ่งพระองค์เป็นผู้ปกครองชาวสุโขทัย พระองค์ทรงมีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการให้ทาน หรือเรียกว่า การโอยทาน ซึ่งในหลักศิลาจารึกได้กล่าวไว้ว่า

“พ่อขุนรามคำแหงกระทำ โอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์ เรือนจบปีถูก ไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันฉิ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฐจารศอนฉิ่ง ลูกยื่น เบื้องตะวันตกโอกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปู่ครู มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่ บ้านเล็ก มีป่าม่วงมีป่าขาม ดุงงามดั่งแก้ว”

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า “การปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์จะทรงให้ถือหลักการปกครองที่เป็นธรรมโดยให้ชาว คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน”^{๑๑} และผู้ช่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน^{๑๒} ชาวสุโขทัยจึงมีความรักในผู้ปกครองเพราะผู้ปกครองรู้จักการให้ทาน เสียสละ การบริจาต การเสียสละเป็นต้น

ในสมัยของพระองค์ เห็นได้จากศิลาจารึกหลักที่ ๑ ได้พรรณนาถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาว่า

“...คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนางผู้ช่วยมีศรัทธาในพุทธศาสนาทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน...”

วิเคราะห์ได้ว่า หลักการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงมีความใกล้ชิดกับประชาชน เหมือนพ่อปกครองลูก สำหรับการปกครองแบบพ่อกับลูกนี้ ประชาชนจะนับถือพระเจ้าแผ่นดินเหมือนเป็นบิดา และการปกครองแบบธรรมราชาเป็นการปกครองที่ได้สืบทอดมาจากหลักพระพุทธศาสนาเข้ามาปรับใช้ในการปกครองซึ่งมีหลักธรรมที่พึงปฏิบัติที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ทศพิธราชธรรม^{๑๓} ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ทาน (การให้) การให้สิ่งของหรือวัตถุภายนอก ๒) ศีล เจตนาที่จะรักษากายกรรมและวจีกรรม ให้ตั้งอยู่เป็นปรกติดี ๓) บริจาค (การบริจาต) การเสียสละความสำราญส่วนตัว เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของประเทศชาติ ๔) อาชชวะ (ความซื่อตรง ความเปิดเผย) คือ มีความซื่อตรงต่อตัวเองต่อหน้าที่ และต่อประชาชน ไม่มีลับลมคมใน ไม่มีมายาสาโดย ปฏิบัติราชกิจด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ที่เรียกว่า “ใจซื่อมือสะอาด” ๕) มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัชฌาศัยไม่เย่อหยิ่งหยาบคาย กระด้างถือองศ์มีความสง่าเกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ๖) ตปะ (ความทรงเดช) ความแผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิจิตใจ ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหล หมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ ๗) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) ความไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ๘) อวิหิงสา (ความ

^{๑๑} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๑๒, (ศิลาจารึก ๑/๒/๘-๙).

^{๑๒} อ้างแล้ว, (ศิลาจารึก ๑/๒/๘-๙).

^{๑๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๖/๑๑๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๖.

ไม่เบียดเบียน) คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ๘) ขันติ (ความอดทน) คือ ความอดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกาย นำหน้อยหน่าย เพียงไรก็ไม่ท้อถอย ๑๐) อวิโรชนะ (ความไม่คลาดธรรมดา) คือ การวางตนเป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่เอนเอียงหันไหว เพราะถ้อยคำที่ตีร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณ อภิฏฐารมณใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุคธรรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ราชธรรม ๑๐ แปลว่า ธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ธรรมของนักปกครองได้แก่

๑) ทาน แปลว่า การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

๒) ศีล แปลว่า ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและจิตวาจา ประกอบแก่สุจริต รักษาภคิตศุณ ให้ควรเป็นตัวอย่างและเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

๓) บริจาคะ แปลว่า การบริจาคน คือ เสียสละความสุขสำราญเป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔) อาชชวะ แปลว่า ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕) มัททวะ แปลว่า ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัยไมเย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างกระเดื่อง ถ้อยคำมีความงามสง่า เกิดแต่ที่กริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไมให้ได้ความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง

๖) ตปะ แปลว่า ความทรงเดช คือ แผลพหฤทศคัมภีร์ มิให้เข้ามาครอบงำอำยิฉิตระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหลมกมุ่นในความสุขสำราญ และความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์

๗) อักโกธะ แปลว่า ความไม่โกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความขุ่นเคืองวินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง

๘) อวิหิงสา แปลว่า ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่นเก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๕.ขันติ แปลว่า ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงใด ก็ไม่ทอดทิ้งจะถูกขู่ถูกหยันด้วยคำเสียดสี ถากถางอย่างไร ก็ไม่หมัดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐) อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่คลาดธรรมดา คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคทที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือระเบียบแบบแผนหลักการปกครองตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

ธรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นคุณสมบัติของพระเจ้าแผ่นดิน นักปกครอง นับริหาร ราชการ และผู้นำชุมชนทุกประเภท^{๑๔}

๔.๓ การใช้หลักสัปปริสธรรม

จากเนื้อหาในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ ที่ได้กล่าวไว้มีปรากฏ ดังนี้

“เมืองสุโขทัยนี้ มีภูฎิพิหาร ปู่ครูอยู่ มีสตรคิงส มีป่าพร้าวป่าลาง มีป่าม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขพุง ศิเทพดาในเขอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกฝิในเมืองนี้ ขุนผู้ใด ถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ ใหวัดพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ฝิใหวัดดี พลีปลูก ฝิในเขอัน ป่คุ้มบ่เกรง

จากหลักศิลาจารึกเบื้องต้นเป็นการกล่าวถึงความเชื่อของชาวสุโขทัยซึ่งพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ทรงตั้งอยู่ในความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยการตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ ประกอบไปด้วย กุศลก่อนแล้วจึงแนะนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม

เมื่อพิจารณาระบบการเมืองการปกครองในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ยังพบว่า พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองแบบ “พ่อปกครองลูก” (Paternal Government or Paternalism)^{๑๕} การปกครองแบบ “พ่อปกครองลูก” นี้ มีลักษณะแตกต่างจากระบบการปกครองของขอมแห่งนครวัด ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในสมัยนั้น กษัตริย์ขอมมักจะใช้อำนาจบีบบังคับราษฎรของตน ส่วนกษัตริย์บั้งคั้งนี้กษัตริย์

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๘.

^{๑๕} ดร.ศักดิ์ ศาสกุลรินทร์, การปกครองของไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔), หน้า ๓๘.

สุโขทัยไม่นิยมใช้เป็นแบบอย่าง ส่วนการเรียกชื่อประมุขของรัฐว่า “พ่อขุน” ดังปรากฏในศิลาจารึก
ด้านที่ ๓ ตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“ผิโซวันสูดธรรมพ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุขชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่ง
เหนือขดานหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าขุนฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองกัน”

จะเห็นได้ว่าการเป็นผู้นำด้านการปกครองบุคคลอื่น จะต้องปกครองตนเองก่อน และถือว่า
ผู้ที่ปกครองหมู่คณะได้นั้นจะต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน^{๑๖} ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อนแล้วสอนคนอื่นใน
ภายหลังจึงจะไม่มัวหมอง”^{๑๗} หรือบุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้นผู้ที่ฝึก
ตนดีแล้ว จึงควรฝึก (ผู้อื่น) เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง^{๑๘}

ในเรื่องนี้ผู้นำด้านการปกครองบุคคลอื่น จะต้องปกครองตนเองก่อน และถือว่าผู้ที่
ปกครองหมู่คณะได้นั้นจะต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน จึงจะทำให้เจริญรุ่งเรืองและมั่นคง

ดังนั้นจึงวิเคราะห์ได้ว่า พระองค์ทรงตั้งอยู่ในหลักสัปปริสธรรมเป็นหลักธรรมของคนดีที่
สมบูรณ์จัดเป็นหลักธรรมที่ผู้นำควรประพฤติ มี ๑๖ ประการ คือ

๑) รู้จักเหตุและผล คือ รู้ความจริง รู้หลักการ รู้กฎเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมชาติ รู้กฎเกณฑ์
แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล

๒) รู้ความมุ่งหมาย และรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมายรู้ประโยชน์ที่ประสงค์
รู้จักผลที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำตามหลัก

๓) รู้จักตน คือ รู้จักว่าเรานั้น โดยฐานะภาวะเพศกำลังความรู้ความสามารถและคุณธรรม
เป็นอย่างไรและเท่าใด แล้วประพฤติให้เหมาะสมและรู้จักที่จะปรับปรุงแก้ไขต่อไป

๔) รู้จักประมาณ คือ ความพอดี ในการใช้จ่ายโภคทรัพย์

๕) รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลา อันเหมาะสม และระยะเวลาในการประกอบกิจ

๖) รู้จักชุมชน คือ รู้กิริยาที่จะประพฤติดต่อชุมชนนั้นๆ ว่าควรจะทำและมิควรทำอะไร

๗) รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างของบุคคลว่า โดยอัชฌาศัย ความสามารถและ
คุณธรรม

^{๑๖} สุทวิงส์ ตันตยาพิศาลสุทธิ, หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๔.

^{๑๗} พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑.

^{๑๘} พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๒.

บุคคลนั้นยิ่งและหย่อนอย่างไรและรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นด้วยอาการอย่างไรตลอดถึงรู้ในความรู้ ความสามารถของบุคคลและใช้มอบงานที่เหมาะสมให้^{๑๙}

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (อุกฺฐายี) กล่าวว่า สัปปริสธรรม ๗ หมายถึง คุณธรรม ๗ ประการ ที่บริบูรณ์ในผู้ใดย่อมบุคคลนั้นให้เป็นสัปปริสชนที่เจริญด้วยคุณสมบัติควรแก่ความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย ทำให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติกิจการงานให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี และเป็นหลักปฏิบัติเพื่อทำคนให้เป็นผู้สงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้^{๒๐}

๔.๔ การใช้หลักราชสังคหัตถ์

จากเนื้อหาในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๔ ที่ได้กล่าวไว้มีปรากฏ ดังนี้

“พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ทั้งมากกวาลว แลไทยเมืองใต้ห้ำฟ้าภู... ไทยชาวอุชาวของมาออก ๑๒๐๗ ศกปีกุน ให้ขุดเอาพระธาตุดอกทั้งหลายเห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุดีได้เดือนหกวัน จึงเอาลงฝังในกลางเมืองศรีสัชชนาลัยก่อนพระเจดีย์เหนือหกเข้าจ้งแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุ”

จากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและทรงสั่งสอนให้ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา และนอกจากนี้ในข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ยังได้กล่าวถึงการส่งเสริมพระพุทธศาสนา เอาไว้ว่า

เมื่อก่อนลายสื่อนี้บ่มี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจในใจ แลใส่ลายสีโทนี้ลายสื่อนี้จ้งมีเพื่อขุนสุนันใส่ไว้ พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระญาแก่ไททั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไททั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้แต่คนอันมีในเมือง ไทด้วยรู้ด้วยลวก ด้วยแก้วด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้

^{๑๙} อจ. สดุดก. ๒๓/๖๘/๑๓๐-๑๓๔.

^{๒๐} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช(อุกฺฐายี), “สัปปริสธรรม” หนังสืออนุสรณ์เนื่องในโอกาสงานฌาปนกิจศพ นายชัย, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๐๕), หน้า ๑๒.

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชพระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยปัญญา ตั้งมั่นอยู่ศีลธรรม ได้มีการฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดความเชื่อและมีศรัทธาเคารพนับถือศาสนาบนพื้นฐานของศีลธรรมที่สอดคล้องไปกันได้ แล้วยังมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ใจกว้าง เสียสละความสุขของตนเอง เพื่อประโยชน์สุขของส่วนร่วม และที่สำคัญมีความเข้าใจในเหตุผล สามารถพูดคุยกันด้วยปัญญาที่เสมอกัน อันจะส่งผลให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและจะส่งผลให้ครอบครัวมีแต่ความสุข

อาจกล่าวได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ฝึกตนเองเพื่อตั้งเอาภาวะแห่งความเป็นผู้ประเสริฐที่แฝงอยู่ในตัวเองออกมา ที่พระพุทธเจ้า เรียกว่า ราชสังกหัตถุ เป็นหลักธรรมของผูกรองแผ่นดิน หลักธรรมข้อนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมในการวางนโยบายในการปกครองและบริหารงานของรัฐที่มุ่งเพื่อเกื้อกูลต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีมีคุณภาพประโยชน์มากขึ้น ราชสังกหัตถุนี้ ปรากฏในพระไตรปิฎก สรุปความว่า

“พระราชผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี ทรงชนะใจหมู่มสัตว์ทั่วแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่มสัตว์เจริญรอยตามกัน บูชาัญญุเหล่าใด คือ สัสสมณะ ความทรงพระปรีชาในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ปุริสมณะ ทรงพระปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน สัมมาปาสะ มีพระอหยาศัยจุบ่วงคล้องน้ำใจ ประชาชน วาชเปยยะ มีพระวาจาเป็นที่คู่คิดมีน้ำใจคนนิรักคพะ ทำให้นครไม่ต้องมีลิ้มกลอน ปราศจากโจรผู้ร้าย มหายุญเหล่านั้นทั้งหมด ยังไม่เทียบเท่าส่วนที่ ๑๖ แห่งเมตตาคิดที่บุคคลเจริญ ดีแล้ว จุกกลุ่มดวงดาวทั้งหมด ไม่เทียบเท่าแสงจันทร์”^{๒๑}

สรุป หลักราชสังกหัตถุ ได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑. **สัสสมณะ** คือ ฉลาดในการบำรุงธัญญาหาร พระราชาหรือผู้ปกครอง มีการบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจให้มีภาวะเศรษฐกิจดีมีผลผลิตพืชพันธุ์สมบูรณ์ในการส่งเสริมอาชีพและการผลิตของประชาชนให้มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจนั้นมีความหลากหลายในเชิงรูปแบบ แต่พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการใหญ่ๆ ให้เห็นว่าประเทศชาติจะมีเศรษฐกิจที่มั่นคงได้ ประชาชนในชาติจะต้องมีเศรษฐกิจภายในครัวเรือนที่มั่นคงเสียก่อนคือประชาชนจะต้องมีเศรษฐกิจที่พอเพียง มีความสุขตามแบบอย่างของชาวบ้านพอสมควรคือมีทรัพย์สินเงินทองเก็บไว้กับครอบครัวและได้ใช้จ่ายทรัพย์สินนั้นไปในทางที่ถูกต้องควรมีอาชีพการงานที่สุจริตไม่ผิดกฎหมายไม่ผิดศีลธรรมและไม่มีหนี้สินทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกว่า สุขของคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนในด้านการผลิต

^{๒๑} อ. อนุช. (ไทย) ๒๓/๑/๑๕๔-๑๕๕.

๒. บริสเมระ คือ ฉลาดบำรุงข้าราชการ พระราชาหรือผู้ปกครอง มีความเป็นผู้ฉลาดในการรับคนเข้ามาบริหารราชการเพื่อมาทำหน้าที่ในการบริหารของรัฐรู้จักคัดเลือกคนและจัดสรรตำแหน่งให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ ปูบบำเหน็จความชอบในบางโอกาส รู้จักส่งเสริมคนดี เปิดโอกาสให้คนดีเข้ามาบริหารราชการ โดยเฉพาะความมั่นคงด้านการทหารจะต้องเป็นผู้ฉลาดในการที่จะคัดเลือกบุคคลเข้ามาทำหน้าที่เป็นแม่ทัพหรือผู้นำกองทัพ เพราะทหารคือผู้ที่เข้าไปเพื่ออุดมการณ์สูงสุด คือการเสียสละ งานทหารเพื่อรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ถ้าหาเพื่อปกป้องสถาบันทั้งสาม ทหารก็พร้อมที่จะยอมเสียสละทุกๆ อย่างแม้กระทั่งชีวิต หลักในกาเสียสละ

๓. สัมมาปาสะ คือ ผูกประสานปวงประชา พระราชาหรือผู้ปกครอง มีความฉลาดในการแก้ปัญหาสังคม รู้จักผูกสมานรวมใจของประชาชนรู้จักการสงเคราะห์โดยดำเนินการบริหารให้ เป็นไปตามความประสงค์ของราษฎรมีการส่งเสริมอาชีพด้วยวิธีการต่างๆ แก่ประชาชน เช่น การให้กู้ยืมเงิน ไปลงทุนโดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำเป็นต้น ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสวัสดิภาพที่มีต่อชีวิตทรัพย์สินของประชาชนตลอดจนความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในสังคมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้มีมากมาย เช่น หลักการพื้นฐานในกาดำรงชีวิต คือ สីล ๕ ได้แก่การไม่ฆ่าไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน การไม่ละเมิดทรัพย์สินหรือลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน การไม่ล่วงละเมิดทางเพศ การไม่พูดเท็จ โกหกหลอกลวงและการไม่เสพย์สิ่งเสพติดของมีนเมาทำให้ขาดสติทุกประเภท และยังมีหลักธรรมที่จะเป็นเครื่องช่วยเกื้อกูลศีล ๕ ประการข้างต้นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกว่าหลักเบญจธรรม ๕ คือ ความเมตตากรุณารักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริต ความสังวรในกาม ความซื่อสัตย์ซื่อตรงและความมีสติสัมปชัญญะ ความรู้ตัวหลักการทั้งหมดนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้สังคมอยู่อย่างมีสันติ

๔. วาจาเปยยะ คือ มีวาจาอันดีดูดีมีใจ พระราชาหรือผู้ปกครอง มีวาจาไพเราะอ่อนหวานชวนฟัง ประกอบด้วยเหตุผลมีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี รู้จักใช้คำพูดที่เหมาะสมกับคนฟังตามวัย ภาวะรู้จักโน้มน้าวให้ทำความดียกย่องการทำ ความดี หมายความว่า ผู้ปกครองจะต้องกล่าววาจาอันอ่อนหวาน ควรดีมีไว้ในใจ ทำความเป็นที่รักให้เกิดแก่ทุกคนที่ได้มีโอกาสเข้าหา ด้วยการทักทายปราศรัยแก่บุคคลทุกคน ทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยโดยควรแก่ฐานะและภาวะอันสมควรเมื่อพระราชา

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโน) กล่าวว่า สังคหวัตถุ ๔ นี้พระพุทธเจ้าทรงอุปมาเหมือนกับพาหนะที่จ่านำคนไปสู่ความสุขความเจริญในโลก เพราะสังคมของมนุษย์เราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะทั้งสี่ประการนี้ ทรงชื่อกลุ่มที่ตรงกันข้ามว่า ถ้าหากว่าสังคมปราศจากเสียซึ่งธรรมะทั้งสี่ประการแล้วแม้มารดา บิดา ก็จะไม่ได้รับการนับถือบูชาจากบุตรธิดา โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ การสงเคราะห์ก็มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ

๑. อามิสสังคหะ คือ สังเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ

๒. ฆัมมสังคหะ คือ สงเคราะห์โดยธรรม ถ้าเรามองในแง่ของคนที่แสวงหาที่พึ่ง สิ่งนี้คือการสนองตอบความต้องการพื้นฐานของคน เช่น ต้องการความรัก และได้รับความรักความอบอุ่น ความปลอดภัย ต้องการที่พึ่งพำนักอาศัย ต้องการพักผ่อนหย่อนใจ หรือว่าต้องการร่วมกิจกรรมต่างๆ กัน เป็นต้น ก็ต้องมีธรรมะ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หลักที่จะให้เกิดการยึดเหนี่ยวทางใจกันขึ้นมา สรุปรวมอยู่ที่สังคหวัตถุ^{๒๒}

เมื่อพระราชกรณียกิจหรือผู้ปกครอง ประกอบด้วยธรรม ๔ ข้อนี้ ถือได้ว่า เป็นความฉลาดของผู้ปกครองที่เข้าใจการบริหารประชาชนในประเทศ ต้องสร้างความเชื่อมั่นด้วยการเอาใจใส่ต่อผู้ใต้ปกครอง ด้วยการช่วยเหลือ อนุเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก แสดงตัวเป็นผู้ปกครองที่โปร่ง เมื่อเรื่องใดเกิดขึ้นในสังคมของตัวเอง ต้องแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยการตัดสินใจปัญหาเหล่านั้นอย่างเป็นธรรม ไม่เอนเอียงข้างใดข้างหนึ่ง ใช้จิตวิทยาผูกประสานรอยร้าวต่างๆ ให้เข้าใจกันได้ด้วยการใช้คำพูดที่ไม่กระทบกระทั่งทั้ง ๒ ฝ่าย จึงจัดได้ว่าเป็นนักปกครองที่ฉลาด เข้าใจปัญหาวิธีแก้ปัญหานักปกครองลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นที่เคารพ ศรัทธาของผู้ใต้บังคับบัญชาหรือของบุคคลทั่วไป

^{๒๒} พระเทพคิลก (ระแบบ วิฑูรญาณโร), **ธรรมปริทรรศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๒-๒๖๖.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ” โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้คือ (๑) เพื่อศึกษาลหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาลหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยสามารถสรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จริยศาสตร์ด้านการปกครอง หมายถึง วิธีการดูแลบริหารรัฐในด้านต่างๆ ในทัศนะของนักวิชาการ หมายถึง การดูแลจัดการให้มนุษย์อยู่กันอย่างเป็นธรรมและเป็นระเบียบ ในทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การปกครองเพื่อการศึกษา เป็นการปกครองที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยจากการปกครอง และความหมายโดยสรุปคือ การปกครองดูแลแผ่นดินที่เป็นอาณาเขตรัฐของตนรวมถึงการดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาราษฎร์ที่อาศัยอยู่ในแผ่นดิน ซึ่งมี ๓ บริบท คือ (๑) ทางการเมือง (๒) ทางสังคม และ (๓) ทางเศรษฐกิจ

๕.๑.๑ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

จริยศาสตร์ด้านการปกครองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ในทางพระพุทธศาสนา ได้สอนให้ผู้นำต้องอาศัยหลักธรรมในการปกครอง เพราะพุทธศาสนาได้มองเห็นการอยู่ร่วมกันต้องอาศัยความสงบสุขสันติ การปกครองตามหลักพระพุทธศาสนาจึงได้เลือกแบ่งหลักการปกครองที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ๓ หลักใหญ่ ๆ ได้แก่ ๑) อุตตาริปปิโตย ถือคนเป็นใหญ่ ๒) โลกาธิปปิโตย ถือโลกเป็นใหญ่และ ๓) ธรรมาธิปปิโตย ถือธรรมเป็นใหญ่

นอกจากนี้ตามหลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองตามแนวพุทธปรัชญายังได้วางหลักธรรมการปกครองโดยมุ่งเน้นให้นักปกครองจะต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์อันสูงสุดโดยอาศัยความถูกต้องซึ่งนักปกครองจะต้องดำเนินและปฏิบัติตามหลักธรรม คือ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรราชสังคหวัตถุ พรหมวิหาร ๔ สัมปยุตธรรม ๗ อปรีหานิยธรรม ๗

๕.๑.๒ หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย แบ่งออกเป็นสามยุค ในยุคเริ่มต้นของอาณาจักร พระพุทธศาสนานิกายมหายานจากประเทศจีนได้แผ่ขยายเข้ามาในอาณาจักรอีกทั้งมีศาสนาอื่น ๆ อีกหลายลัทธิ นิกาย เช่น พราหมณ์ พระพุทธศาสนานิกายมหายาน รวมถึงการนับถือผีบางเทวดา ซึ่งพระพุทธศาสนานิกายหินยาน เริ่มเข้ามามีบทบาทในช่วงหลัง ยุคกลางของอาณาจักร ซึ่งเป็นยุครุ่งเรืองหรือยุคทองของพระพุทธศาสนา ในยุคนี้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมากที่สุด เพราะพระมหากษัตริย์ได้รับสมัญญานามว่า พระมหาธรรมราชา คือ ใช้หลักพุทธธรรมในการปกครอง ทรงชี้ให้เห็นความเชื่อในเรื่อง บาปบุญ เพื่อให้ประชาชนได้รู้จักบาปบุญคุณโทษ เพื่อพัฒนาระบบจริยธรรมในการดำเนินชีวิตของคนให้ดีขึ้น เพื่อนำไปสู่ความสงบสุขของมหาชน อีกทั้งสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า และยุคเสื่อมของอาณาจักร พระมหากษัตริย์ในยุคนี้ทรงมีความสนใจในราชการกิจที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มาก มีการสร้างโบราณสถานและโบราณวัตถุ ซึ่งพระพุทธรูปในสมัยนี้มีความงดงามมากและมีเจดีย์ทรงไม้สิบสอง การเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาทำให้เกิดความเจริญในด้านรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ

นอกจากนี้ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกทุกพระองค์ และพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทต่อการปกครอง การพัฒนาสังคม วัฒนธรรมและประเพณี วิถีชีวิต และจิตใจของประชาชนในสมัยสุโขทัยเป็นอย่างมาก นอกจากนี้พระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยทรงประพฤติตนเป็นแบบอย่างในการศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา จึงทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการนำพระพุทธศาสนาเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมแห่งอาณาจักรสุโขทัย

จะเห็นได้ว่าในสมัยกรุงสุโขทัยมีลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองลูก (ปีตาธิปไตย) เป็นการปกครองแบบไทยแท้ กล่าวคือ ราษฎรถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นบิดาของปวงชนพลเมืองทุกคนมีฐานะเป็น ลูกบ้านลูกเมือง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงให้ความใกล้ชิดเกี่ยวข้องกับบุตร

ถ้าจะมองอีกนัยหนึ่ง การปกครองแบบธรรมราชา คือ ผู้ปกครองทรงใช้ธรรมในการปกครองซึ่งมีพื้นฐานแนวคิดและความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ราชาที่สมควรปกครองอาณาเขตประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข อุดมสมบูรณ์และเจริญรุ่งเรืองซึ่งจะต้องทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้ผู้ปกครองทรงใช้อำนาจโดยมิชอบที่จะสร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชน มีหลักฐานแสดงให้เห็นชัดจาก หลักศิลาจารึก และหนังสือไตรภูมิ

พระร่วง ซึ่งกษัตริย์ได้ให้ความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาในการบริหารบ้านเมือง ทรงเห็นความสำคัญแก่การปกครองและนำหลักธรรมทางพระศาสนา กล่าวคือ เมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงสดับกิตติศัพท์ของพระสงฆ์ลังกา จึงทรงอาราธนาพระมหาเถระสังฆราช ซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกาที่มาเผยแผ่พระศาสนาอยู่ที่นครศรีธรรมราช มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัยอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ อาณาจักรสุโขทัย มีขังแบ่งโครงสร้างทางสังคมระหว่างชนชั้นปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครอง โดยมีนักบวชทางศาสนาเป็นตัวประสานระหว่างชนชั้นทั้งสองสถานภาพด้านการปกครองในระยะแรกเป็นระบอบการปกครองแบบบิดาปกครองบุตรพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่เสมือนบิดาคอยปกครองประชาชนเสมือนบุตรของพระองค์ ประชาชนมีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ การปกครองของพระองค์นั้นได้นำพระพุทธศาสนามาเป็นแบบแผน ในสมัยต่อมาพระมหากษัตริย์จึงมีคำนำหน้าว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งพระพุทธศาสนานั้นมีบทบาทต่อการปกครองมาก รวมถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรมและประเพณีของอาณาจักรสุโขทัยมากยิ่งขึ้น บทบาทของพระมหากษัตริย์ในด้านการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงทรงปกครองแบบพ่อปกครองลูก

นอกจากนี้พระองค์ทรงทำคุณประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ของวงการอักษรศาสตร์ไทยศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงจึงเป็นศิลาจารึกหลักแรกที่ใช้ตัวอักษรไทยและภาษาไทยพ่อขุนรามคำแหงมิได้ทรงแต่งแต่รูปอักษรไทยเท่านั้นพระองค์ยังได้ทรงเปลี่ยนแปลงอักษรวิธีให้ดีขึ้นกว่าเดิมหลายประการ คือ

๑. ประดิษฐ์ตัวพยัญชนะและสระเพิ่มขึ้นจนสามารถเขียนภาษาไทยได้ตรงเสียงทุกคำในขณะที่ชาติใกล้เคียงใช้แต่อักษรเดิมของอินเดียทำให้ต้องใช้อักษรตัวเดียวแทนเสียงพยัญชนะมากกว่าหนึ่งตัว

๒. อักษรวิธีทำให้อ่านข้อความได้ไม่กำกวม เช่น เขียน ตา-กลม ตาก-ลม ทำให้แยกออกไปจากกัน

๓. นำพยัญชนะทุกตัวเรียงไว้ระดับเดียวกัน ไม่มีพยัญชนะซ้อนกันแบบครุ คือ อินเดีย ศาสตราจารย์เซเดส์ ได้ยกย่องว่าเป็นสาเหตุให้ไทยมีพิมพ์ดีดก่อนเขมร มอญ พม่า อินเดีย และไทใหญ่ หลายสิบปี

๔. นำสระทุกตัวยกมาไว้ระดับเดียวกับพยัญชนะ ซึ่งทำให้ประหยัดกระดาษไปได้หนึ่งในสาม และถ้าใช้คอมพิวเตอร์จะเสียเวลาในการพิมพ์และการอ่านลดลงหลายเท่า

๕. พยัญชนะและสระทุกตัวสูงเท่ากัน เวลาตีพิมพ์ตัวอักษรไม่หักไม่ต้องเปลี่ยนตัวอักษรบ่อย ๆ

๖. เขียนได้เร็ว เพราะพยัญชนะแต่ละตัวเส้นต่อกัน ไม่ต้องยกมือหลายครั้ง

๗. ประดิษฐ์วรรณยุกต์ ทำให้สามารถอ่านได้ตรงเสียงวรรณยุกต์โดยไม่ต้องเดาศิลจารึกพ่อขุนรามคำแหง นับได้ว่าเป็นวรรณกรรมชิ้นแรกของประเทศไทยที่ตกทอดถึงคนไทยในสมัยปัจจุบัน เป็นศิลาจารึกที่เขียนด้วยอักษรไทย เขียนเป็นภาษาไทย มีเนื้อหากล่าวถึงชีวประวัติของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ชีวิตคนไทย กฎหมาย ศาสนา และความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมืองเป็นต้น

๕.๑.๓ วิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท พระองค์ทรงได้นำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในการปกครองทำให้ประชาชนได้รับความสงบสุข ลักษณะการปกครองเป็นบิดาของบุตร และธรรมราชา เป็นการบ่งบอกถึงปรัชญาพุทธด้านการดำเนินชีวิตด้านศาสนาและความเชื่อด้านประเพณีและวัฒนธรรมด้านการศึกษา และด้านเศรษฐกิจและอาชีพ

สรุปได้ว่า การวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญา ได้ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ใน ๔ ด้าน พบว่า ในแต่ละด้านนั้นได้กล่าวถึงจริยศาสตร์การปกครองของพ่อขุนรามคำแหง ความว่า ด้านที่ ๑ พระองค์ทรงมีความกตัญญูต่อบิดามารดา และมีความเมตตาต่อชาวสุโขทัย ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ปกครองของชาวสุโขทัย ทำให้มองเห็นถึงจริยศาสตร์การปกครองตามหลักพุทธปรัชญา คือ หลักพรหมวิหารธรรม ด้านที่ ๒ พบว่า พระองค์ทรงให้ชาวสุโขทัยรู้จักการไถ่บุญญทาน และรักษาศีล ทำให้ทราบถึงหลักการปกครองตามหลักพุทธปรัชญาในหลักทศพิธราชธรรม ด้านที่ ๓ พระองค์ทรงประกอบความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา และตั้งตนไว้บนทางที่ชอบประกอบด้วยคุณความดีอยู่เสมอโดยการชักชวนชาวสุโขทัยร่วมกันทำความดี ซึ่งเข้าในหลักพุทธปรัชญาหลักสัพบุริสธรรม และด้านที่ ๔ พระองค์ทรงเป็นครูผู้สอนด้วยการสงเคราะห์ให้ความรู้ทางภาษา และส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทำให้ทราบถึงการปกครองตามหลักพุทธปรัชญาตามหลักราชสังคัตถุ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ทำให้ตระหนักถึงความสำคัญต่อจริยศาสตร์ด้านการปกครองในช่วงประวัติศาสตร์ ซึ่งได้มีการนำหลักจริยศาสตร์มาใช้ในการพัฒนาในด้านการปกครองได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงควรมีแนวทางในการที่จะพัฒนาจริยศาสตร์ต่อการดำเนินชีวิตได้ดังนี้ คือ

๑) ผู้นำทุกระดับหัวหน้าบริหารประเทศ จนถึงหัวหน้าในระดับครอบครัวควรมีการยึดหลักจริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นเบื้องต้นในการดำเนินชีวิต เพื่อปลูกฝังจริยธรรมในขั้นต้นของตนไว้ให้ได้

๒) สังคมในระดับครอบครัวควรมีหลักจริยศาสตร์ตามแนวพุทธปรัชญาให้มากยิ่งขึ้น

๓) ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกให้คนในสังคมทุกระดับควรมีการนำหลักจริยศาสตร์หรือจริยธรรม เช่น การรักษาเบญจศีล และเบญจธรรมให้เป็นนิสัยที่ถาวรเริ่มต้นตั้งแต่ครอบครัวจนถึงสถาบันการศึกษาทุกระดับ

๔) ผู้บริหารทุกหน่วยงานองค์กร ควรมีความประพฤติทางจริยศาสตร์หรือจริยธรรมเป็นแบบอย่างที่ดี ต่อสังคม ทุกระดับ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

การศึกษวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ด้านการปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท นี้ยังเป็นสิ่งที่น่าสนใจอยู่อีกหลายประเด็นเพราะเป็นเรื่องของจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ หากประพฤติไปในทางที่ผิดไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังขรณ์แล้ว ผลก็คือความวิบัติเสื่อมโทรมทั้งหลายย่อมจะติดตามมาเนื่องด้วยเหตุว่าสังขรณ์นั้นเป็นความจริงที่ไม่อาจมีสิ่งใดที่ต้านทานหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เป็นตามความปรารถนาได้ ความจริงของความเสื่อมและความเจริญเป็นเรื่องที่เป็นความธรรมดาของจริยศาสตร์ หรือจริยธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือความเป็นธรรมดาสังขรณ์ ซึ่งเรื่องที่ต้องแก้การนำมาศึกษาพิจารณาต่อเพื่อถอดแก้ผู้ที่สนใจในการวิจัยครั้งต่อไป ซึ่งมีดังนี้

๑) ควรวิจัยหลักจริยศาสตร์ที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของสังคมไทยในปัจจุบัน และนำไปใช้ประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตได้อย่างไร

๒) ควรวิจัยการนำหลักจริยศาสตร์ไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสังคมไทย

๓) ควรวิจัยหลักความประพฤติทางจริยศาสตร์ว่ามีคุณค่าต่อประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม และความเชื่อ ในสังคมไทย อย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary sources)

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๕.

กรมศิลปากร. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก

ภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

พญาสิทธิ. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.

พ่อขุนรามคำแหง. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary sources)

(๑) หนังสือทั่วไป

กรมศิลปากร. สารานุกรมไทย. ภาคที่ ๔๕ เป็นลายพระหัตถ์โต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศนุวัตวิวงศ์กับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒.

กิริติ บุญเชื้อ. จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,

๒๕๓๘.

เกรียงศักดิ์ พิทยานุรักษ์. ไทยห้ายุค. กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๒.

กมล ทองธรรมชาติ และคณะกรรมการเมืองและการปกครองไทย. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,

๒๕๒๕.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือฉลองกรุง. “วัฒนธรรม” ในเมืองไทยของเรา. กรุงเทพมหานคร :

รุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๒๕.

คณะกรรมการชำระปทานุกรม. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร :

โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๑.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

คณะกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย. ประวัติศาสตร์สุโขทัย (ภาค ๑) พระนคร :

บริษัทไทยบริการ จำกัด, ๒๕๔๘.

คมขำ สิ้นธุรัตน์. **ประวัติศาสตร์การปกครองไทย**. บุรีรัมย์ : ภาควิชาประวัติศาสตร์คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยบุรีรัมย์, ๒๕๓๕.

เค เอ็น ชยดิเลเก, สุเชาว์ พลอยชุม เรียบเรียง. **จริยศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____. สุเชาว์ พลอยชุม แปล. **จริยศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : ทองกวาว, ๒๕๔๑.

จำเริญรัตน์ เจือจันทร์, ดร. “**จริยศาสตร์จริยธรรมสำหรับนักบริหารการศึกษา**”. กรุงเทพมหานคร :
พิมพ์ที่ โอเอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ม.ป.ป.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรว
พิทยาอินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๒๐.

_____. **ปรัชชาตะวันตกสมัยโบราณ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๑.

_____. **พระมหากษัตริย์ราชธิราช**, ม.ป.ป.

ชัยอนันต์ สมุทวนิช. **ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ
มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.

คณัย ไชโยธา. **พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร :
โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

_____. **พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐.

_____. **ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงลัทธิอาณาจักรสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร โอเดียน
สโตร์, ๒๕๕๐.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน. “**ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม : การวิจัยและพัฒนาบุคคล**”. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

แถมสุข นุ่มนนท์. **การเมืองและการต่างประเทศในประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ วัฒนาพานิช,
๒๕๒๔.

ทินพันธ์ นาคะตะ. “**นักคิดผู้ยิ่งใหญ่ของโลก: ปรัชญาและทฤษฎีการเมือง**”. กรุงเทพมหานคร :
สหภาพสื่อการพิมพ์, ๒๕๔๑.

นคร พันธุ์ณรงค์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

_____. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

- ผ.ศ. บุญมี แทนแก้ว.. “จริยศาสตร์”. กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๐.
- _____. “ปรัชญา”. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.
- ประเสริฐ ฒ นคร. งานจารึกและประวัติศาสตร์ ของ ประเสริฐ ฒ นคร (นครปฐม : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน. ๒๕๓๔. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองอายุ ๖ รอบ ศาสตราจารย์ประเสริฐ ฒ นคร .
- _____. การอธิบายศิลาจารึกสมัยสุโขทัย. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๑.
- _____. “ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก”.งานจารึกและประวัติศาสตร์ของ ประเสริฐ ฒ นคร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน, ๒๕๓๔.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ปรัชญาแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง. กรุงเทพมหานคร : ทวีกิจการพิมพ์, ๒๕๒๔.
- _____. ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐.
- _____. ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุข เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) . ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖ . กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ฉบับประมวลศัพท์) . โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____. วัฒนธรรมไทย สู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้. ม.ป.ป.
- _____. แนวทางการพัฒนาจริยธรรม การประชุมเชิงวิชาการเกี่ยวกับจริยธรรมไทย, ๒๕๒๓.
- _____. อมฤตพจนาน (พุทธภาษิต). กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.
- _____. นิติศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____. พุทธศาสนาจะวิกฤติต้องคิดให้ไกลรู้ให้ทัน. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ)บุคคลสำคัญของโลก**. กรุงเทพมหานคร : หจก. เอมีเทรคดิง, ๒๕๔๕.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วินดาต้าโปรดักส์, ๒๕๔๘.

พระราชชัยคีรี (ภิกษุพุทธทาส อินฺทปญฺโญ). “การเสริมสร้างจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น. คณะครูโรงเรียนนฤมิตวิทยา จังหวัดนครราชสีมา”. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์โทพระยาราชสีมาจารย์, ๒๕๑๑.

พระราชเมธี (วรวิทย์ กงฺคปญฺโญ ป.ธ.๘). **ทศพิชราชธรรมกถา**. ประมวลพระธรรมเทศนาในโอกาสจิตสมัชสมโภชพระชนมายุครบ ๕ รอบ พระนักร้องของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒๕๓๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘.

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต). **สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **มองสังไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.

_____. **จุดเปลี่ยนแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือศึกษาธรรม (ฉบับสมบูรณ์)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘.

_____. **ธรรมบรรยายชุดทศพิชราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๑.

_____. **ธรรมบรรยายชุดทศพิชราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๑.

พระรัตนปัญญา. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แสง มนวิฑูร แปล. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑.

พระครูสุนทรธรรมโสภณ. **พุทธปรัชญาเพื่อพัฒนามนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พิพัฒน์ พสุธารชาติ. **รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕.

พญาลิไท. **ไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำจุนสภา, ๒๕๓๕.

ภารดี มหาขันธ์. **ประวัติศาสตร์การปกครองไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๗.

มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์. **พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย ฉบับ ๗๐๐ ปี กำเนิดลายสือไทย**. กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖.

- รัตนปัญญาเถระ. **ชินุกาลมาลีปกรณ์ (ชินกาลมาลินี)**. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๐๐.
 ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
 กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- _____. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. พระนคร: โรงพิมพ์
 อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕.
- ระวี ภาวิไล. **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๓๗.
- ลำดวน ศรีมณี, พันตำรวจโท, ดร. “**จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก**”. กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.
- วศิน อินทสระ. **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกาว, ๒๕๔๑.
- _____. “**ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและประเทศไทย**”. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๓๕.
- _____. “**จริยศาสตร์ (ศาสตร์ที่ว่าด้วยคุณความดีและศิลปะในการตัดสินใจ)**”. กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์บรรณกิจ ๑๕๕๑ จำกัด, ๒๕๔๔.
- วิทย์ วิทศเวทย์. “**จริยศาสตร์เบื้องต้น มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
 อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐.
- _____. **หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส. ๔๐๒**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐.
- _____. **จริยศาสตร์เบื้องต้นมนุษย์กับปัญหาจริยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษร
 เจริญทัศน์, ๒๕๓๐.
- ไสว มาลาทอง. **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.
- สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
 ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.
- สุพิตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครั้ว ศาสนา ประเพณี**. กรุงเทพมหานคร :
 บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๖.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๒๔.
- สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____. **พุทธศาสนานิกายเซน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. “สิทธิในทัศนะของพุทธศาสนา”. พุทธศาสตร์ศึกษา. ปีที่๑ ฉบับที่๑ มกราคม-เมษายน, ๒๕๓๗.

สวัสดี พิณีจันทร์. คติธรรม. กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕.

สุนทร ณ รังษี. สถาบันทางการเมืองตามแนวพุทธศาสตร์ รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๐.

สุทธิวงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ. หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๕.

สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

สินชัย กระบวนแสง. “ประวัติศาสตร์สุโขทัย”. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พิษณุโลก : ศูนย์สุโขทัยศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๔๒.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง, รศ. ,ดร. พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง. กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๒.

สิริวัฒน์ คำวันสา. ผศ. ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____. ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๒.

สมบัติ จันทร์วงศ์ และชัยอนันต์ สมุทรวานิช. ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๓๕.

เสถียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๑.

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. ประเพณีและพิธีกรรม. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๖.

(๒) งานวิจัย/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

ชลธิ ชังตรง. “ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ”. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ชูศักดิ์ เสถียรพัฒน์. “พัฒนาการทางการเมืองศรีสัตนาแลย์ ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

นรี ภวกันตานันท์. “การเมืองการปกครองแนวพุทธศาสนา : ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”.

วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคลสูตร”.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและปรัชญา.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาไพรัชน์ เขียนวงศ์. พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนียมหรือไม่. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร

มหาบัณฑิต สาขาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

พระมหาอุบล จรรมุโม. “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการปกครองในพุทธปรัชญาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาสมปอง จนทวิโส (ยุงรัมย์). “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของ

อริสโตเติล”. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๘.

มยุรา อูรเคนทร. พระพุทธศาสนากับการเมือง : กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมือง

ในปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิต

วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ชยารพ ปิยะปราโมทย์ และไพลิน โรจน์ทะนงชัย. “การศึกษาปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน โบราณ

สมัยประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยทวารวดีในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนกลาง”

สารนิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี,

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.

ประทีป เฟ็งกะโก. “ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน โบราณสมัยสุโขทัยที่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง

จังหวัดสุโขทัย”. (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕.

(๓) สื่อสิ่งพิมพ์

ชัยอนันต์ สมุทรวานิชการ. เมืองการเปลี่ยนแปลงการเมืองสมัยอยุธยาต้น โกลีนาทร์ (๑๗๕-๒๕๗๘)

ม.ป.ท.๒๕๑๕ (ฉบับโรเนียว).

ตรี อมาตยกุล. “ประวัติศาสตร์สุโขทัย”. แดงงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี ปีที่ ๑๔ เล่ม ๑,

(๒๕๒๓) ๑๘.

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ ๕. รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมภาคเหนือตอนล่างปี ๒๕๔๔.
(ม.ป.ท.. ม.ป.ป.). : ๑๓

สำนักงาน ก.พ.ร..มาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรมของข้าราชการและลูกจ้างสำนักงาน ก.พ.ร..
กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน ก.พ.ร. ๒๕๔๗.

ดร. สุรพล สุขะพรหม. “พระสงฆ์กับการศึกษาการเมืองการปกครอง”. วารสารบัณฑิตศึกษา
ปริทรรศน์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๕) : ๑๒๑

ศรีจักร วัฒนโกดม. สยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

Aristotle. Politics (Politics). 1253a. translated by Benjamin Jowett. in Great Books of the
westernworld Vol. 9. p. 446

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาตัง มหิสุสโร (ทองหล่อ)
- วัน/เดือน/ปีเกิด : วันพฤหัสบดี ที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๐
- สถานที่เกิด : บ้านบึง ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดสุเทพนิมิต อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
- สังกัดวัด : วัดบ้านบึง ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ
- การศึกษา :
- : ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านบึงกระโพธิ์ อำเภอปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ
 - : ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
 - : พุทธศาสตรบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ รุ่นที่ ๕๖ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ห้องเรียน จังหวัดศรีสะเกษ
 - : นักธรรมชั้นเอก วัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
 - : เปรียญธรรม ๓ ประโยค วัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ